

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 3 (362), ЧЕРВЕНЬ

2024

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Всесвітня історія, Історія України,
Історіографія та спеціальні історичні дисципліни

№ 3 (362), червень 2024

Засновано в лютому 1997 року

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення
Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2055 від 13.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03355.

Збірник наукових праць внесено до переліку
наукових фахових видань України
(історичні науки) (Категорія „Б”)
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1188 від 24.09.2020 р.

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних
„Україніка наукова” (угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 12 від 21 червня 2024)

Виходить двічі на рік

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Юрків Ярослава Ігорівна, доктор педагогічних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, проректор з науково-педагогічної роботи (Україна)

Заступники головного редактора:

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, ректор ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (Україна)

Набока О. В. – доктор історичних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, завідувач кафедри історії та археології (Україна)

Шехавцова С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, професор кафедри романо-германської філології (Україна)

Відповідальні редактори:

Отравенко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання (Україна)

Дробишева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, доцент кафедри історії та археології (Україна)

Шевцова Є. С. – асистент кафедри історії та археології, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (Україна)

Кокнова Т. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, доцент кафедри романо-германської філології (Україна)

Члени редакційної колегії:

Власенко К. В. – доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія, завідувач кафедри математики та моделювання (Україна)

Глуховцева К. Д. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, професор кафедри української філології та загального мовознавства (Україна)

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет, професор кафедри української та світової літератур (Україна)

Заблоцький В. В. – доктор наук з державного управління, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, директор навчально-наукового інституту публічного управління, адміністрування та післядипломної освіти (Україна)

Кобзар О. І. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський університет економіки й торгівлі, професор кафедри ділової іноземної мови (Україна)

Кравченко О. І. – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Україна)

Кушнірова Т. В. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, професор кафедри германської філології та перекладу (Україна)

Литвин М. Р. – доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач відділу (Україна)

Лукасевіч-Велеба Й. – доктор педагогічних наук, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, професор педагогічного факультету (Республіка Польща)

Любимова С. А. – кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, докторант кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені проф. О. М. Мороховського (Україна)

Михальський І. С. – доктор історичних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, професор кафедри історії та археології (Україна)

Моїсєєнко О. Ю. – доктор філологічних наук, професор, Національний університет „Кисло-Могилянська академія”, професор кафедри англійської мови (Україна)

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії (Україна)

Прошкін В. В. – доктор педагогічних наук, Київський університет імені Бориса Грінченка, професор кафедри комп'ютерних наук і математики (Україна)

Саснко В. Г. – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, доцент кафедри олімпійського та професійного спорту (Україна)

Священко З. В. – доктор історичних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання (Україна)

Си Цзюньцін – доктор філологічних наук, професор, Ланьчжоуський університет, факультет російської мови та літератури (КНР)

Ткачук В. В. – кандидат педагогічних наук, Криворізький національний університет, асистент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки (Україна)

Харченко Сергій Якович, доктор педагогічних наук, професор, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, завідувач кафедри соціальної педагогіки (Україна)

Хахула Л. І. – кандидат історичних наук, доцент, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший науковий співробітник (Україна)

Юган Н. Л. – доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри іноземних мов (Україна)

Редакційні вимоги до технічного оформлення статей

Редколегія „Вісника” приймає статті обсягом 5 – 7 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) – 3,8 см; верхній колонтитул – 1,25 см, нижній – 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2014.

Статті у „Віснику” повинні бути розміщені за рубриками. Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний).

Через рядок від УДК в лівому верхньому кутку вказуються прізвище, ім'я по-батькові автора (повністю, шрифт жирний). На наступному рядку – учений ступінь, звання, посада, місце роботи; e-mail; ORCID ID (персональний код, який необхідно отримати, заповнивши анкету за посиланням: <https://orcid.org/register>).

Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); визначення методики дослідження (сукупність методів дослідження, їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела в тексті оформлюються таким чином: у круглих дужках зазначається прізвище автора, та рік видання роботи (наприклад, Шумська, 2010). Якщо потрібно послатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою (наприклад, Афанасьєва, 2016; Богданова & Саннікова, 2015; Мооге, 2006). Якщо використовуються цитати, статистика тощо, то слід вказати номер сторінки посилання (Афанасьєва, 2016, с. 46; Bruner, 2012, р. 24).

Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після заголовку „Список використаної літератури” (без двокрапки) у порядку цитування й оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Для коректного індексування публікацій наукометричними системами після „Списку використаної літератури” необхідно навести References. Посилання в **References** мають бути оформлені латиною; для кирилических цитувань слід транслітерувати імена авторів та назви видань; останні також слід навести в англійському перекладі в [] з зазначенням мови оригіналу в дужках, наприклад, [in Russian], [in Ukrainian]. Назви періодичних видань слід наводити відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN. В елементах опису не можна замінити латинські літери на кириличні. Цитування в References мають бути оформлені за стандартом APA.

Статтю заключають 2 анотації обсягом 1600-1800 знаків (українською та англійською мовами) із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3–5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора: (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу (повністю), домашня адреса; e-mail та номери телефонів (службовий, домашній, мобільний) трьома мовами (українською, російською та англійською).

ЗМІСТ

**МЕТОДОЛОГІЯ,
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**

1. **Литвиненко Р. О.** Літературно-біографічні твори С. А. Андреєвського, як джерело з історії Луганщини 40-х – 50-х років XIX ст. 4
2. **Михальський І. С., Торопцева А. І.** Мемуарний твір «Deux années en Ukraine (1917–1919)» Шарля Дюброя..... 28
3. **Смірнов Т. В.** Становлення «нової» україномовної періодики Підкарпатської Русі на базі аналізу двотижневика «Українське слово» (1932–1938 рр.): основні акценти та особливості..... 83

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

4. **Бабічев О. І.** Колабораціонізм в освітянській сфері на окупованих територіях у період 2014 по 2024 роки..... 94
5. **Дробишева О. А.** Товариство «Просвіта» на Луганщині в 1917 р. 106
6. **Зиза М. М., Набока О. В.** Луганські землі у складі Кальміуської паланки Запорізької Січі у XVIII ст. 120
7. **Зубко О. Є.** Біографії українських емігрантів міжвоєнної Чехословаччини: замовчування та містифікації (1919–1939)..... 128
8. **Набока О. В.** Сергій Грушевський. Похресник видатного українського історика та фундатор краєзнавства Луганщини..... 150
9. **Радченко Н. М.** Розвиток кредитно-банківської мережі у містах Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. 159
10. **Тараненко М. Г.** До питання пам'ятних сторінок історії Лубенщини..... 171
11. **Черкащенко О. О.** Політика США щодо Франко-Корейського конфлікту 1866 р. 186
12. **Шевцова Є. С.** Діячі земської та губернської статистичної справи в Україні кінця XIX – початку XX ст. та їх внесок у розвиток місцевого краєзнавства..... 199

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 908:929](477.61)(470+571)»18»

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-4-27

Литвиненко Роман Олександрович,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
та археології

Донецького національного університету
імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна.
ltvnrnmn@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2034-4305>

ЛІТЕРАТУРНО-БІОГРАФІЧНІ ТВОРИ С. А. АНДРЕЄВСЬКОГО, ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЛУГАНЩИНИ 40-х – 50-х РОКІВ ХІХ ст.

*Світлої пам'яті рідного дяді Євгена
Петровича Петрова, уродженого
Ковбасюка (28.09.1936 – † 16.10.2008),
якому я зобов'язаний вибором професії
археолога та історика, а також любов'ю
до рідного краю*

Уперше про зв'язок з Луганським краєм
знаного юриста, поета і прозаїка, а також
літературного критика, якого без
перебільшення називають талановитим і
навіть видатним, справжнього гуманіста й
демократа часів Російської імперії Сергія
Аркадійовича Андреевського (1847 – † 1918)
я почув десь на зламі сторічч від свого дядька
по матері Євгена Петрова (уродж. Ковбасюка). Будучи людиною від
природи обдарованою і добре освіченою, він дуже цікавився історією
рідної Луганщини, по можливості здійснював розвідки з історичного
краєзнавства (Петров, 1985; 2003; 2014), мав невеличку, але цікаву
колекцію етнографічних артефактів, мідних самоварів і піддужних
дзвіночків, монет та ікон. Саме він, з огляду на наші спільні інтереси, при
черговій зустрічі розповів про якийсь, до кінця йому не відомий, зв'язок
С. А. Андреевського з «нашими краями». Причому зв'язок цей виглядав
доволі інтригуючим, оскільки був нібито пов'язаний із селом Весела
Гора, де наше родовідне коріння сягає 70-х років ХVІІІ ст. Тоді, на

прохання дядька, я спробував відшукати якісь відомості щодо предмету нашого інтересу в доступній літературі, але результат був невтішним. Згодом, продовжуючи краєзнавчі студії, я кілька разів повертався до постаті С. А. Андреевського і нарешті в 2014 році, діставшись до літературно-біографічних творів цього автора, які стали значно доступніші в електронних версіях через мережу Інтернет, з'ясував, що він, дійсно, причетний до Луганщини, насамперед тим, що народився тут і провів своє дитинство, здебільшого у згадуваній Веселій Горі, а також сусідніх селах.

У чисельній літературі, присвяченій С. А. Андреевському, подекуди трапляються й біографічні відомості про нього. Натомість майже всі вони стосуються дорослого періоду його життя, тоді як дитинство Сергія Андреевського окреслено доволі стисло і поверхово, нерідко супроводжується хибами в частині біографічних даних, зокрема тих, які розкривають генеалогічну інформацію. Ця обставина була одним зі стимулів, що спонукав автора до написання цього нарису. Додаткова актуальність запропонованої розвідки зумовлена історико-краєзнавчими інтересами, пов'язаними з кількома населеними пунктами Луганщини, причому одного з найменш забезпечених джерелами періоду – 40-х – 50-х років XIX ст. І насамкінець окремим чинником виступає необхідність висвітлення реальних зв'язків С. А. Андреевського, як непересічної не лише для російської, а й для української історії XIX – початку XX сторіччя особистості, з його малою батьківщиною – Луганщиною. Адже ця тема досі не ставала предметом спеціального дослідження.

З огляду на те, що С. А. Андреевський залишив по собі цікавий і різноплановий спадок, його персоні присвячено чимало літератури різної спрямованості та жанру, а також кілька різнофахових дисертацій (Климович, 2016; Подольская, 2005; Рязанова, 2003; Слюзова, 2013; та ін.). Частина цих творів, як зазначалося, супроводжується біографічними відомостями про нього, що здебільшого повторюються і містять загальновідомі дані. Звичайно, основний фактаж біографій висвітлює юнацький і особливо дорослий період життя Андреевського як студента, адвоката, поета чи літературного критика. Водночас серед цієї літератури немає жодного твору, присвяченого біографії Сергія Андреевського. За таких обставин годі було й сподіватись на появу дослідження, присвяченого дитячим рокам цієї непересічної людини, які певною мірою вплинули на формування особистості майбутнього юриста і літератора. Втім можливість такої розвідки забезпечив нащадкам сам суб'єкт нашого інтересу, залишивши автобіографічні твори. Що ж стосується використання літературної творчості Андреевського в якості історичного джерела, то така ідея досі не приходила на думку жодному дослідникові.

Нашими основними джерелами виступають два літературні твори С. А. Андреевського, які мають виразний біографічний характер. З них більш відомою є «Книга о смерти», що побачила світ 1922 р. і наразі є доступнішою у виданні серії «Літературні пам'ятки» (Андреевский, 2005). Якщо перше джерело є прозою, то друге належить до поетичних творів автора, яке було написане 1885 р. й опубліковане у збірці 1886 р.: це поема «На утре дней» (Андреевский, 1886, с. 87–108).

Підступаючи до аналізу й критики цих джерел, ми керувались чималим теоретичним і практичним досвідом, накопиченим у літературному та історичному джерелознавстві загалом і у вивченні творів літературної біографії зокрема (Біографістика, 1999; Галич та ін., 1999; Кіт, 2011; Крикавська, 2008; Любовец, 2010; Марінеско, 2012; 2014; Мороз, 2000; Черкашина, 2007; та ін.).

По-перше, оцінюючи два названих твори С. А. Андреевського крізь призму їхнього історичного потенціалу, слід враховувати, що обидва вони писались не істориком, а літератором. Причому, якщо «На утре дней» є суто біографічним оповіданням, нехай і покритим вуаллю поезії, то сюжет «Книга о смерти» побудовано навколо сприйняття автором такого екзистенціального явища, як смерть, а тому розповідь прив'язана до відповідних епізодів його життя (Подольская, 2005, с. 530).

Варто відзначити, що С. А. Андреевський міг залишити нащадкам ще один великий автобіографічний твір, про що він пише наприкінці поеми «На утре дней»:

*«Имел я некогда затею
Создать большую эпопею,
Но на распутье в этот раз
Кончаю прерванный рассказ»*
(Андреевский, 1886, с. 108).

Однак, з огляду на хронологію подій, наразі важко стверджувати, чи це була окрема задумка автора, чи вона згодом була втілена в «Книге о смерти».

По-друге, для оцінки історичної достеменності викладених письменником фактів і подій слід враховувати, що обидва біографічні твори писались не на основі щоденникових записів чи якихось нотаток, а спираючись на пам'ять. При цьому від подій, які нас безпосередньо цікавлять і припадають на кінець 40-х – першу половину 50-х років ХІХ ст., поему «На утре дней» відокремлює щонайменше 29-38 років, а «Книгу о смерти», розділ про дитинство якої створювався протягом 1890 р. (Андреевский, 2005, с. 554), – 34-43 роки.

По-третє, слід враховувати, що події тих далеких років запам'ятались авторові крізь призму його дитячого світосприйняття, зумовленого відповідним обмеженим досвідом і знаннями, особливостями вікової психології тощо. Не випадково автор обидва твори розпочав епіграфами, які свідчать самі за себе:

*«Туман лежить еще кругом
Над полем детских наблюдений ...
[Пора слепых недоумений!]*»
(Андреевский, 2005, с. 9)

*«НА УТРЕ ДНЕЙ
... И после них на небе нет следа ...»*
(Андреевский, 1886, с. 87).

Цю думку письменник висловлював також в одному зі своїх віршів:

*«Я вспомнил детские года ...
Понять их сердце не сумело
И все, что прежде в нем горело,
В нем не оставило следа»*
(Андреевский, 1886, с. 2).

З огляду на наведені чинники, цілком природним є те, що у викладенні автором подій мають місце окремі хиби й неоднозначності, про які говоритимемо нижче, в контексті дослідження. Водночас трапляються випадки протилежного порядку, коли наведений фактаж дивує своєю точністю й конкретністю, здавалося би, непритаманною дитячій пам'яті. І. І. Подольська пояснює цей феномен *«надзвичайною художньою пам'яттю вражень»* автора (Подольская, 2005, с. 482). В оцінці ступеню об'єктивності й точності викладених у мемуарах фактів і подій, коли була така можливість, ми перевіряли їх на рівні доступних історичних джерел, здебільшого архівних. Ці кореляції також будуть наведені в процесі викладення матеріалу.

По-четверте, зауважимо, що обидва розглядувані твори щільно взаємопов'язані й по суті взаємодоповнюються. Це зазначав і сам автор у своїй примітці на початку частини першої «Книги о смерти»: *«Багато з цього періоду мого життя висловлено мною в поемі "На утре дней" – у автобіографічній п'єсі від початку до кінця, з дуже прозорим маскуванням дійсності. Не повторюю тут усього того, що там уже сказано»* (тут і далі переклад наш – Р. Л.). Але якщо прозу «Книги о смерти» можна сприймати як реальне біографічне оповідання, то поезія «На утре дней» потребує додаткового дешифрування й перевірки, зумовлених як жанром твору, що допускає певні вільності у викладенні фактів і подій, так і використаним автором прийомом заміни реальних імен і назв на вигадані. Ці дослідницькі процедури також будуть продемонстровані в ході аналізу.

В межах «Книги о смерти» своєму дитинству Сергій Андреевський присвятив небагато – І-й розділ частини першої І-го тому (Андреевский, 1886, с. 9–15). Однак ці 7 сторінок 300-сторінкової книги є для нас надзвичайно важливими, оскільки саме вони містять цікаву інформацію, що стосується історії кількох сусідніх населених пунктів

Луганщини кінця 40-х – середини 50-х років XIX ст. – Олександрівки, Веселої Гори та Раївки.

Хронологічно цей період життя охоплює час від кінця грудня 1847 р. до літа 1856 р.¹ Розпочався він з того, що на шляху з Тифліса до Петрозаводська, з попереднього на нове місце служби статського радника Аркадія Степановича Андреевського, його вагітна дружина Віра Миколаївна мусила зупинитись в помісті своїх родичів у селі Олександрівці Слов'яносербського повіту, де 29 грудня 1847 р. народила хлопчиків-близнюків – Михайла і Сергія. Для продовження важкої зимової подорожі до чоловіка було вирішено взяти з собою лише одне немовля, а друге – залишити на виховання материній сестрі, що проживала в Луганську. Вибір жеребкуванням упав на Сергія, зумовивши його перебування в цих краях протягом подальших восьми з половиною років. За цей період хлопчик жодного разу не бачив ані своїх батьків, ані старшу сестру Марію з братом-близнюком Михайлом². Ба більше, протягом цього сільського «заслання» у нього народилось двоє молодших братів – Павло (1849) і Микола (1853), про яких він теж не знав.

Оскільки про Сергієвого батька, Аркадія Степановича Андреевського (1812 – † 1881), що в різні часи обіймав посади наглядача й вихователя Рішельєвського ліцею (від 1830 р.), правителя канцелярії при Ізмаїльському градоначальникові (від 1835), чиновника з особливих доручень при Новоросійському та Бессарабському генерал-губернаторові (від 1838), члена комісії Мелітопольського повіту (від 1843), радника Грузинсько-Імеретинського правління (від 1845), Тифліського губернського прокурора (від 1846), голови Олонецької казенної палати (від 1847), голови Катеринославської казенної палати (від 1856) і дослужився до чину дійсного статського радника, відомо досить багато, а в нашому хронологічному відтинку подій він майже не фігурує, є сенс зупинитись на матері Сергія Аркадійовича та її родичах, в середовищі яких хлопчик перебував до дев'ятого року свого життя.

В чернетках до «Книги о смерті», що збереглись в архіві, але не увійшли до публікації, є записи автора про свою мати Віру Миколаївну

¹ Дехто з дослідників в якості верхньої дати перебування Сергія Андреевського на Луганщині називає 1855 рік (Подольская, 2005, с. 481), що ми вважаємо помилковим. Автор неодноразово зазначав, що покинув місце свого дитинства і переїхав до батьків на дев'ятому році життя (Андреевский, 2005, с. 9, 16, 17), що відповідає 1856 року.

² Цікавим є факт, що у формулярному списку А. С. Андреевського, заповненому 12 січня 1848 р., тобто за два тижня після народження в нього синів-близнюків, останні ще не значаться, а серед дітей вказано лише доньку Марію (РГИА, ф. 1349, оп. 3, спр. 71, арк. 16). Цілком ймовірно, батько міг не знати про щойно народжених синів.

Андреєвську, уроджену Герсєванову (1822 – † після 1896)³. Щоправда вони стосуються її вдового періоду життя, який припадав на 1880-і – 1890-і роки (Андрєєвський, 2005, с. 559). В самій же «Книжє о смертї» інформация про матушку Сергїя Андрєєвського є доволї обмеженою і здебільшого пов'язаною вже з періодом його перебування в родині. Більшість луганських родичів також згадуються побіжно і стисло. Насамперед розберемось з уже згадуваними родичами, в Олександрівському помісті яких Віра Миколаївна народила своїх перших близнят (згодом була друга пара близнят – хлопчик і дівчинка, що побачили світ 1858 р.). Зауваження автора про те, що «*матушка перебувала там в центрі своєї чисельної рідні*» прозоро натякає на те, що це були родичі саме по гілці матері. Але мемуари не містять достатньої інформації, яка би дозволяла зрозуміти цей родовий зв'язок. Для цього слід долучати сторонні джерела.

С. А. Андрєєвський зазначає, що село Олександрівка належало двоюрідному дяді його матері поміщику Сомову (Андрєєвський, 2005, с. 9). Це було не зовсім так. Насправді в роки дитинства Сергїя Андрєєвського Олександрівське помістя перебувало у роздільній власності Марії Павлівни Сомової (уродж. княгині Ширинської-Шихматової) та її чоловіка – відставного гвардії штабс-капітана кінної артилерії Михайла Олександровича Сомова, багаторічного маршалка Слов'яносербського повітового дворянства (Литвиненко, 2023, с. 40–41). Цих олександрівських поміщиків Сергїй Андрєєвський називав, відповідно, двоюрідною бабусею і дідусем (Андрєєвський, 2005, с. 53, 54).

³ В літературі можна знайти в якості дати смерті В. М. Андрєєвської 1894 рік (Андрєєвський, 2005, с. 558, прим. 2). Ця дата є помилковою. Більш того, у примітці І. Подольської, на яку ми щойно послались, мають місце плутанина та протиріччя. Після вказівки 1894 року, як дати смерті В. М. Андрєєвської, наведено цитату з неопублікованих чернеток Сергїя Андрєєвського до «Книги о смертї», яка протирічить цій даті. В ній ідеться про події, що відбулися щонайменше за три тижні після коронації імператора Миколи II з дружиною Олександрою Федорівною, коли мати письменника переїхала від нього до Одеси (Андрєєвський, 2005, с. 559, прим. 2). Як відомо, коронація відбулась 14 (26) травня 1896 р., хоча І. Подольська указала дату коронації 1905 р. (?!), яка тим більше не корелюється зі запропонованою нею датою смерті В. М. Андрєєвської. Ну й крапку над «і» розставляє сам Сергїй Андрєєвський, який далі, в наведеній І. Подольською цитаті з чернетки, пише про свою матушку: «*Тепер їй 74 роки*» (Андрєєвський, 2005, с. 559, прим. 2). З огляду на те, що В. М. Андрєєвська (уродж. Герсєванова) народилась 1822 р., підтверджується наш висновок про те, що Сергїй Андрєєвський описує епізод, який датується червнем 1896 р. За умов відсутності пізніших свідчень про В. М. Андрєєвську, є всі підстави вказувати, що вона померла після червня 1896 р. Вказана нами помилка доповнює список неточностей, зокрема й хронологічних, виявлених у примітках І. Подольської (Сапожков, 2007, с. 27–28).

Причому якась змістовна інформація про них, з'являється вже в епізодах університетського періоду життя, коли брати-близнюки Андрєєвські відвідували цю родину в їхньому харківському будинку-палаці. Саме в них читач знаходить словесний портрет Сомової: *«Бабуся (родом зі старовинної княжої фамілії) мала привітне панське поведження, говорила чистою російською мовою, була розумною, стриманою, мала своєрідний гумор і виявляла велику сердечність по відношенню до різних своїх далеких родичів і численних пригрітих нею сиріт»* (Андрєєвський, 2005, с. 54). Тут же, в Харкові, впливає і цікавий епізод з ранніх дитячих спогадів про поїздку з дідусем Сомовим із Олександрівки до Бахмута і назад, в якому автор малює яскравий портрет цього поміщика-мільонера, на той момент уже покійного († близько 1862 р.): *«Це був справжній пан-кріпосник, відставний гвардієць, із жовчним обличчям, з начорненими завитими бакенбардами, високий, статний, з незмінною срібною табакеркою і червоною фулярною хусткою в руках, з отруйним жартом на язичку і сльозливим сміхом (від постійного нюхання тютюну)»* (Андрєєвський, 2005, с. 54).

Вищенаведені факти ніяк не роз'яснюють, хто саме з подружжя Сомових доводився кровним родичем Вірі Миколаївні Андрєєвській (уродж. Герсевановій), а відповідно, її синові Сергію. Дещо прояснює це питання додаткова інформація, що міститься в розглянутих біографічних творах. Загальний контекст «Книги о смерті» засвідчує, що в Луганську та сусідніх з ним селах Олександрівці, Веселій Горі та Раївці проживало чимало родичів матері Сергія Андріївського. Оскільки М. О. Сомов не мав коріння на Луганщині, адже походив з Воронезької губернії (с. Олександрівка Нижньодевицького повіту), є логічним припускати, що чисельна рідня В. М. Андрєєвської-Герсеванової пов'язана з її «двоюрідною тіткою» М. П. Сомовою (уродж. князівною Ширинською-Шихматовою). На це натякають деякі факти зі спогадів Сергія Андрєєвського, але їх замало для розв'язання загадки, що потребує залучення додаткових матеріалів.

Отже родичі матері Сергія Андрєєвського проживали в Луганську й кількох навколишніх селах. Раніше, в останній чверті XVIII – на початку XIX ст., названі села входили до складу одного великого помістя, що належало батькові й синові Юзбаши – бригадиру Костянтину Миколайовичу і секунд-майору Олександрю Костянтинівичу, відставним офіцерам Бахмутського і Волоського гусарського полків, командиром якого протягом 1777–1780 рр. був полковник К. М. Юзбаши. На початку XIX ст., після смерті бригадира і кавалера К. М. Юзбаши, його син почав наділяти частинами родового помістя своїх дочок Марію Олександрівну (заміжн. Депрерадович), якій дісталась Раївка, та Надію Олександрівну (заміжн. княгиню Ширинську-Шихматову), яка отримала частку Олександрівської дачі, тоді як другою, більшою, часткою продовжував володіти О. К. Юзбаши (7, с. 546). У зв'язку з передчасною смертю

княгині Н. О. Шихматової († після 1815 р.) її частка Олександрівського помістя успадкувалась дочкою князівною Марією Павлівною Ширинською-Шихматовою, що відбулось після набуття нею повноліття (бл. 1830 р.). Після смерті майора О. К. Юзбаши († 1726 р.) його частка Олександрівського помістя була поділена між трьома спадкоємцями, а згодом викуплена чоловіком уже заміжньої Марії Павлівни – відставним гвардії штабс-капітаном кінної артилерії М. О. Сомовим, внаслідок чого все Олександрівське помістя опинилось у роздільній власності подружжя Сомових (Литвиненко, 2023, с. 39–41).

Повертаючись до з'ясування зв'язку В. М. Андреєвської (уродж. Герсєванової) з її «двоюридною тіткою» М. П. Сомовою, зазначимо, що наші тривалі спроби відшукати цю спорідненість по гілці Юзбаши й дотичних до неї слов'яносербських родів, зокрема Дєпрєрадовичів, не дали результату. Втім нещодавно ми виявили ще один можливий напрям пошуку, хоча й довести його до кінця поки що не вдалося. Є висока вірогідність, що цей зв'язок слід шукати по лінії батька М. П. Сомової – відставного капітана-лейтенанта флоту князя Павла Івановича Ширинського-Шихматова, до речі, вбитого селянами с. Олександрівки 12 листопада 1813 р. через жорстоке ставлення до них (Крєстьянское, 1961, с. 310–311, 785, 862; Сєлянський, 1978, с. 464). Цей відставний морський офіцер походив зі старовинного татарського княжого роду Шихматових. Родина його батька володіла помістям в с. Лиман (Княгиніне, Княгинін Лиман, Княжий Лиман) Слов'янського повіту Катеринославського намісництва, згодом Ізюмського повіту Слобідсько-Української, пізніше Харківської губернії. Після смерті батька, прем'єр-майора Івана Прохоровича Шихматова (1741 – † бл. 1783 р.), помістя перейшло його дружині Марії Іванівні, а після її смерті († між 1811–1814 рр.) – було поділене між трьома синами-спадкоємцями і дочкою-спадкоємицею їхнього загиблого брата Павла – Марією Павлівною Сомовою (ДАХО, ф. 31, оп. 141, спр. 173, арк. 1174, 1188–1190 зв, 1199–1200 зв).

Протягом 1820-х – 1830-х років власницькі частки Княгиніно-Лиманського помістя неодноразово продавались і переходили у власність інших осіб. Зокрема й штабс-капітанша М. П. Сомова в 1831 р. продала свою частку помістя двоюрідному братові – поручникові П. О. Нєлюбову (ДАХО, ф. 31, оп. 141, спр. 246, арк. 798, 798 зв. та ін.). Внаслідок цих процесів серед нових власників з'явилися представники відомих дворянських родин Харківської губернії – Герсєванових і Зарудних. Перша з них була представлена відставним поручником і колезьким асєсором Олександром Івановичем Герсєвановим (1765 – † 13.3.1826), який помер і похований у с. Княгинін Лиман. Його спадкоємцем на частку Княгиніно-Лиманського помістя став син – підпоручник Павло Олександрович Герсєванов (1786 – † до 1833), а після смерті останнього – його діти. Перелічені Герсєванови були родичами Віри Миколєївни Андреєвської (уродж. Герсєванової): зокрема, згадуваний Олександр

Іванович доводився їй рідним дідом, а Павло Олександрович – рідним дядьком.

Втім, наведені обставини не дають остаточної відповіді на питання щодо зв'язку між М. П. Сомовою з В. М. Андреевською. Натомість вони прозоро натякають на те, що саме Княгиніно-Лиманське помістя, яке належало князям Ширинським-Шихматовим і дворянам Герсевановим – відповідно, родичам першої та другої з цих жінок, може бути тим ключем, який при подальшому дослідженні розкриє загадку зв'язку між ними. Може статись, що цей зв'язок виявиться не кровним, а свояцьким, тобто зумовленим шлюбними союзами. Попередній же аналіз дозволяє припускати, що це свояцтво буде не другого ступеню («двоюридне»), а щонайменше третього. І це вкотре підтверджує, що Сергій Андреевський у своїх мемуарах припускався певних неточностей у визначенні спорідненості, зумовлених пам'яттю або браком точних даних.

Тепер спробуємо розібратись з рештою «чисельної рідні» матері, в оточенні якої перебував Сергій Андреевський. Ідентифікувати «материну сестру», що мешкала з чоловіком-лікарем в Луганську і якій залишила доглядати своє немовля В. М. Андреевська (Андреевский, 2005, с. 9), достеменно поки не вдалося. У матері було дві рідні сестри – старша Надія (1818 р. н.) і молодша Вікторія (1828 р. н.) Герсеванови. Формально роль няньки Сергія могла виконувати як одна, так і друга. Втім, більше цьому відповідає 29-річна на момент народження близнюків-племінників Надія Миколаївна (заміжн. Пашкова), ніж 19-річна Вікторія Миколаївна.

Оскільки тітка дуже швидко передоручила опіку й виховання Сергія Андреевського його «прабабці» (Андреевский, 2005, с. 9), зосередимось на цій особі. Автор мемуарів ніяк не уточнює спорідненість зі своєю прабабцею, і читачеві доводиться обирати з чотирьох прабабусь, яких має кожна людина. Здавалося би допомогою у розв'язанні цього завдання може стати той факт, що «прабабця» мешкала у Веселій Горі, куди було перевезено і «правнука» Сергія. Однак з чотирьох прабабусь Сергія Андреевського жодна не могла проживати у Веселій Горі та Слов'яносербському повіті загалом у 1840-х – 1850-х роках⁴. За даних обставин залишається припускати, що автор «Книги о смерті» вкотре дещо спростив та узагальнив ситуацію, зберігши лише співвідношення поколінь між собою і своєю неофіційною опікункою. До речі, у більш

⁴ З чотирьох прабабусь С. А. Андреевського достеменно ідентифіковано двох: Христина Андреас Цшернінг (заміжня Грефе, 1759 – † 1817); Люгарда Антонівна Злотницька (заміжня Куликовська, 1751 – † 1830); обидві вони виключаються, з огляду на ранні дати смерті. Третю, невідому, прабабцю по гілці Андреевських і четверту прабабцю Юхимію (дружину О. І. Герсеванова) також можна виключити через прогнозовано старший їхній вік і неможливість проживання у Веселій Горі.

вільному жанрі віршованої поеми «На утре дней» прабабця взагалі називається тіткою (Андреевский, 1886, с. 87, 89, 96, 101, 107).

Вихід з тупику нам підказав професор В. М. Заруба, з яким ми обговорювали генеалогічні загадки «Книги о смерти», припустивши, що «прабабцею» Сергія Андреевського була підполковниця Марія Олександрівна Депрерадович (уродж. Юзбаши). Взагалі В. М. Заруба вважає, що зв'язок Сергія Андреевського через його матір Віру Герсєванову з олександрівсько-веселогорівською ріднею слід шукати через Депрерадовичів, до яких, на думку дослідника, належала згадувана Юхимія Герсєванова (див. прим. 3). Оскільки наші зусилля з виявлення зв'язку цієї прабабці з родом Депрерадовичів не дали результату, ми, не відкидаючи цієї версії, вважаємо актуальним і альтернативний варіант, викладений вище: з огляду на те, що М. О. Депрерадович (уродж. Юзбаши) була рідною тіткою М. П. Сомової (уродж. князівни Шихматової), її зв'язок з Андреевськими знаходився в окресленій нами системі координат, прив'язаній до Княгиніно-Лиманського помістя, і характеризувався не спорідненістю, а свояцтвом, причому не дуже близьким. Відтак насправді М. О. Депрерадович не була кровною прабабою С. А. Андреевського, як і рідною бабцею його матері. Навіть якщо ми помиляємось у векторі пошуку, а правим є В. М. Заруба, то наш висновок все-одно є коректним: М. О. Депрерадович, якщо і є кровною прабабою Сергія Андреевського, то ніяк не рідною, а щонайбільше двоюрідною. Описуючи свою опікунку, автор мемуарів зазначає: *«Прабабці моїй було вже за вісімдесят років. Вона була сухорлява, маленька, згорблена і глухувата, але зуби в неї збереглися, і її ріденьке волосся було темно-жовтого кольору, без сивини; вона його зав'язувала у вузлик на маківці й прикривала білим чепцем лише при чужих. Сукню носила чорну, недовгу, з пасками, які вона любила перебирати в руках»* (Андреевский, 2005, с. 10). За цей портрет, як і інші характеристики прабабці, авторові можна лише завдячувати. А ось у визначенні її віку Сергій Андреевський дещо помилявся, вочевидь через своє дитяче сприйняття. Якщо прийняти запропоновану «правнуком» оцінку по мінімуму (80 років) і навіть віднести її до найпізнішого періоду його перебування у Веселій Горі (1855/56 рік), то виходить, що прабабця мала народитись щонайпізніше 1775 року і навіть раніше. Натомість М. О. Депрерадович (уродж. Юзбаши) насправді народилась дещо пізніше. На жаль, поки що не вдалось установити точну дату народження Марії Олександрівни, втім як і решти чотирьох відомих нам дітей Олександра Юзбаши. Однак достеменно відомо, що на 1776 рік у капітана О. К. Юзбаши ще не народились дочки Марія і Надія (ЦДІАК, ф. 1989, оп. 1, спр. 565, арк. 9 зв). З огляду на те, що родина гусара в цей момент мала однорічного сина, друга дитина могла народитись не раніше наступного 1777 року. Наведена хронологія призводить до висновку, що протягом всього періоду сільського дитинства Сергія Андреевського

його «прабабці» ще не виповнилось 80 років. Померла же вона за 8 років після переїзду хлопчика до батьківської родини († 25.7.1864), у віці щонайбільше 87 років (Русский, 1996, с. 103; Литвиненко Р., Литвиненко М., 2013, с. 138)⁵.

Розібратись з рештою «чисельних родичів» удалося легше, втім не з усіма. Однак цей успіх зумовлено не стільки інформативністю мемуарів, скільки залученням додаткових джерел. Автор же спогадів про цю рідню повідомляє вкрай обмежено і не конкретно. В «Книге о смерти» знаходимо лише пару рядків про те, що «чисельні нащадки прабабусі були постійно в розброді, а найближчі члени її родини здебільшого мешкали в Луганську» (Андреевский, 2005, с. 10). Певним винятком можна назвати цілий абзац, де описаний «дідусь Андрій Якович, колишній власник Веселої Гори», великий портрет якого олією на полотні висів в одній з далеких кімнат першого поверху веселогорівського панського будинку, з якого також стає зрозумілим, що він помер, коли Сергій Андреевський був ще немовлям, а відтак зовсім його не пам'ятав. Тут же мимохідь і непевно згадується дружина (тепер удова) Андрія Яковича, портрет якої знаходився поруч з чоловіковим, і яку хлопчик знав (Андреевский, 2005, с. 12). Загальний контекст оповідання, за браком чітких вказівок, може привести читача до висновку, що Андрій Якович був чоловіком безіменної прабабці, яка виховувала Сергія, а тепер проживала й господарювала у веселогорівському помісті. Те, що Андрій Якович називається дідусем, а опікунка Сергія – прабабцею, може здаватись незначущим, оскільки подекуди автор також називає опікунку бабусею (Андреевский, 2005, с. 14, 15). Однак насправді, як покажемо далі, ця поколінна диференціація була коректною і не випадковою.

Значно більше корисної для розглядуваного питання інформації можна вилучити з поеми «На утре дней», хоча вона є поетично зашифрованою і дещо перекрученою, а відтак потребує критичного відбору. З цього твору дізнаємось, що помістям, в якому пройшло дитинство головного героя в оточенні пристарілих тіток-сестер⁶,

⁵ В опублікованій картотеці виявлено помилку: поховану в с. Веселогірськ Марію Депрерадович названо «полковницею» (Русский, 1996, с. 103), тоді як насправді вона була підполковницею. Не маючи доступу до першоджерел, неможливо зрозуміти коріння цієї помилки: або вона з'явилась в ході неправильного прочитання рукописних записів на картках, або раніше – в процесі передачі донесень з місць (часто від місцевих священників), або навіть у первинних джерелах (запис про смерть в метричній книзі, напис на місці поховання – у родовому склепі). Відзначимо, що до видання, на яке ми посилаємося, є чимало претензій з боку генеалогів, починаючи від джерелознавчого рівня і завершуючи помилковим авторством на титулі – Чулков Н. П. замість Шереметевський В. В. (Мельцин, 2016, с. 146, прим. 2).

⁶ Позбавлена поетичних фантазій і більш документальна «Книга о смерти» повідомляє, що Сергій Андреевський проживав у Веселій Горі разом з

пожиттєво володіла їхня «*молодша сестра, вдова гвардійця відставного Варвара Дмитрівна Челкова*», яка успадкувала власність від покійного чоловіка і здебільшого проживала в місті (Андреевский, 1886, с. 97). Лише залучення історичних документів дозволяє дешифрувати ці поетичні рядки й ідентифікувати згадуваних у них персонажів зі зміненими іменами.

Насправді під образом «удови В. Д. Челкової» приховується Олена Родіонівна Нілус, уродж. Депрерадович (1811/12 – † 19.11.1888), вдова відставного штабс-ротмістра Гусарського Принца Оранського полку (але не гвардійського – *Р. Л.*) Андрія Яковича Нілуса (1801 – † бл. 1849/50), сина відомого обер-берг-гауптмана 5 класу, багаторічного Голови Правління і одночасно Гірничого начальника Луганського ливарного заводу та вугільних кар'єрів Якова Християновича Нілуса (бл. 1760 – † бл. 1822). Саме О. Р. Нілус була одноосібною власницею Веселогорівського помістя від 1844 р. і щонайменше до кінця 1860-х, а може й до 1870-х років. Але дісталось помістя їй не від чоловіка, що, як і всі члени його родини, включаючи відомого батька, були безземельними. Воно опинилось у власності О. Р. Нілус в результаті трикрокової юридичної операції з трьома спадкоємцями її покійного діда, майора О. К. Юзбаши: 1) обмін спадкової частки Олександрівського помістя підполковниці М. О. Депрерадович (дочки покійного) на спадкову частку Веселогорівського помістя М. П. Сомової (онуки покійного); 2) купівля штабс-ротмістршею О. Р. Нілус за 100 тис. рублів асигнаціями спадкової частки Веселогорівського помістя у гвардії прапорщика графа Миколи Георгійовича Подгоричані-Петровича⁷, 31 серпня 1835 р.; 3) отримання в дар О. Р. Нілус спадкової та обмінної часток Веселогорівського помістя від матері підполковниці М. О. Депрерадович, 1844 р. (РГИА, ф. 577, оп. 11, ч. 1, спр. 842, арк. 3, 11, 25; Санктпетербургские, 1836, с. 4).

Таким чином, Сергій Андреевський провів дитинство у Веселогорівському помісті під опікою «прабабці» підполковниці М. О. Депрерадович, дочка якої, штабс-ротмістрша О. Р. Нілус, була

прабабцею та її компаньйонкою Надією Василівною, п'ятдесятирічною «*вдовою одного харківського чиновника, – інституткою за освітою*», яка першою навчала хлопчика грамоті та викладала Священне Писання (Андреевский, 2005, с. 10). Встановити особу цієї жінки нам поки не вдалось. У поетичній же п'єсі «На утре дней» своїх опікунок-виховательок автор подає сестрами-вдовами Анною та Вірою (Андреевский, 1886, с. 89, 96, 107).

⁷ Стосунок графа М. Г. Подгоричані-Петровича до спадщини майора О. К. Юзбаши поки залишається інтригою. Але ця людина фігурувала у всіх юридично-правових угодах, пов'язаних з власністю покійного майора Юзбаши в різних його помістях Слов'яносербського повіту.

власницею цього помістя, а згадуваний «дідусь» Андрій Якович – покійним чоловіком власниці й зятем прабабці-опікунки⁸.

Поема «На утре дней» згадує також численних нащадків власниці помістя: *«її сини – вже напівдорослі люди, її дві дочки з чоловіками»*, а також діти останніх (Андреевский, 1886, с. 97–98). Відзначимо, що цей фактаж лише деякою мірою відповідає історичним реаліям. Адже О. Р. Нілус мала двох дочок Марію (1831 р.н.) і Дар'ю (1837 р.н.), а також трьох синів – Олександра (1832 р.н.), Хрисанфа (1838 р.н.) та Івана (1839 р.н.). Якщо Марія у першій половині 1850-х рр., на які припадають ці спогади, вже могла бути одруженою і мати дитину, то Дар'я вийшла заміж лише в 1865 р.

Серед інших епізодів поеми «На утре дней» можна навести яскраво описані картини весілля «кузини Ніни», що справлялось у веселогорівському помісті (Андреевский, 1886, с. 99), але ідентифікувати цю родичку, за відсутності джерел, практично неможливо, втім, як і згадувану на весіллі, вочевидь теж родичку, «Груню Каталей» (Андреевский, 1886, с. 100, 103). Майже аналогічна проблема виникає при спробі ідентифікації значно достовірнішого факту смерті й поховання у Веселій Горі піврічного тітчиного сина Євгена, що трапилось, коли автору «Книги о смерти» було *«ледве більше чотирьох років»* (близько 1852 р.). Вся проблема персональних ідентифікацій або хронологічних визначень описаних в біографічних творах подій, щойно і раніше згадуваних, полягає у відсутності такого важливого джерела, як

⁸ В одній краєзнавчій книжці, написаній істориком за освітою, знаним на Луганщині поетом, драматургом, художником і краєзнавцем Григорієм Половинком (1946 – † 2020), який мешкав у с. Весела Гора і з яким ми були добре знайомі від середини 1970-х років, міститься сюжет, присвячений С. А. Андреевському. Григорій Половинко товаришував з моїм дядьком Євгеном Петровим, а тема Андреевського і Луганщини свого часу активно ними обговорювалась, відгомонам чого стало і моє перше знайомство з даним питанням. В цьому сюжеті переплетено загальновідомі біографічні факти з дивними вигадками про те, що після О. Р. Нілус Веселою Горою володів заможний *«поміщик Аркадій Степанович Андреевський»*, що мав кілька маєтків у Катеринославській губернії, зокрема й відомий нам Олександрівський, де народився його син Сергій Андреевський. Провівши тут дитинство, *«пізніше, вже дорослим, частенько, переважно влітку, Сергій любив наїздити до батьківського маєтку, бо дуже любляв це затишне мальовниче місце на правому високому березі Сіверського Дінця з такою поетичною назвою – Весела Гора»* (Половинко, 2011, с. 176–178). Насправді, веселогорівське помістя (і жодні інші) ніколи не було власністю родини Андреевських, яка, подібно значній верстві тогочасного російського чиновництва, належала до т. зв. безземельного дворянства. А Сергій Андреевський, покинувши на дев'ятому році життя місце свого дитинства, вже ніколи туди не повертався. Вочевидь, при написанні цього епізоду літературна фантазія взяла гору над історичною об'єктивністю.

ранні метричні книги Благовіщенської церкви села Весела Гора (згодом містечка Веселогірська), в яких документувались народження з хрещенням, шлюби та смерті. На превеликий жаль, всі метричні книги цієї церкви, що охоплювали період від 1810 року і зберігались у Ворошиловградському облархіві (Національний, 2007, с. 556), були втрачені під час німецько-італійської окупації 1942-1943 рр., коли в приміщенні архіву облаштували бляшану майстерню і казарму для солдат (Національний, 2007, с. 12). Відтак до початку російсько-української війни у 2014 р., в Луганському архіві зберігались лише метричні книги Благовіщенської церкви від 1881 р., які свого часу були передані зі Слов'яносербського районного відділу РАЦС (ДАЛО, ф. 126, оп. 28, спр. 7, 9, 11, 15, 22, 28, 41, 44).

На окрему увагу заслуговує також один з небагатьох родичів, якого автор «Книги о смерти» чітко визначає, називає по імені та повідомляє про нього цікаві факти. Це був *«рідний дядя по матері, молодий поміщик, що жив у своїй маєтності Раївці, за сім верст від Веселої Гори»* Родіон Миколайович Герсеванов (Андреевский, 2005, с. 13–14). Згадується і молода дружина «дяді Роді», на якій він одружився у Харкові та привіз із собою до нового помістя. Нам поки не вдалось повністю ідентифікувати цю особу, але її звали Анною Іванівною. Від себе додамо, що Р. М. Герсеванов (1825 – † 11.10.1854) був молодшим братом матері Сергія Андреевського, відставним гвардії поручником. Раївське помістя він купив 12 грудня 1852 р. за 26 тис. рублів сріблом у штабс-ротмістрши О. Р. Нілус (Санкт-Петербургские, 1853, с. 74), яка отримала його у спадщину від своєї матері підполковниці М. О. Депрерадович після 1844 р. (Заруба, 2016, с. 148). З огляду на загальну спрямованість книги, оповідь про дядька Родіона прив'язана до його трагічної загибелі та похорон, які племінник доволі детально описує (Андреевский, 2005, с. 14–15). Нам вдалось дістатись до архівних документів Міністерства внутрішніх справ, пов'язаних з цією кримінальною справою (РГИА, ф. 1286, оп. 15, спр. 995). І навіть вони мало в чому змогли доповнити фактаж описаних Сергієм Андреевським подій. Щоправда завдяки цим документам вдалося встановити точну дату загибелі Родіона Герсеванова і деякі дрібні деталі. В цьому зв'язку видається навіть дивним, що Сергій Андреевський, який спостерігав ці події у віці трохи менше 7 років, а описував їх 36 років потому, запам'ятав ім'я кучера Платона, який убив свого господаря і, прив'язавши йому на шию камінь, кинув до річки Дінця. Архівні документи дозволяють уточнити ім'я злочинця, яким був кріпосний селянин Платон Чижевський (він же Сошенко). Підтвердивши дивну чіпкість дитячої пам'яті мемуариста на деякі факти, архівні документи також виявили її ненадійність: автор спогадів пише, що новину про зникнення дяді Родіона Миколайовича він почув у «ясний літній ранок» (курсив наш – Р. Л.), тоді як насправді події відбувались восени, у жовтні. До речі, цьому сезону повністю відповідає описувана

автором погода, яка «зіпсувалась» під час переїзду засмучених трагедію родичів із Раївки до Луганська: *«вітер тріпав і пригинав дерева – і на шибках карети з'явилися дрібні, рідкісні бризки дощу»* (Андреевский, 2005, с. 15).

Переходячи від родичів до інших згадуваних у мемуарах персонажів, маємо відзначити, що таких небагато і жодного з них, окрім кучера Платона Чижевського, ідентифікувати не вдалось і здебільшого неможливо. Насамперед це стосується *«різноманітної двірні з кріпаків: дворецького, ключника, старости, няньки, прачки, булочниці, пташниці, корівниці, старих, що приходили чергувати на ніч, покоївок, дорослих та малолітніх»*, зокрема *«жваву і промовисту Аксиньку»* з «Книги о смерті» (Андреевский, 2005, с. 10, 12). Подібною виглядає ситуація з такими персонажами поеми «На утре дней», як «із далеких місць знайомий пан» і привезений ним хлопчик-грузин «Альоша Гарін», що гостював у помісті деякий час, а за три місяці після від'їзду помер (Андреевский, 1886, с. 101–102); або Василь Димін – приятель «батькового рідного брата», «тутешньої палати засідатель», який перевозив головного героя з місця його дитинства до батьківської родини (Андреевский, 1886, с. 105–106). Однак не виключається, що якийсь щасливий випадок і документи допоможуть ідентифікувати цих людей. Втім, як і «отця Іоанна з дяконом» та паламаря, які епізодично фігурують у мемуарах (Андреевский, 1886, с. 89, 92; 2005, с. 11, 15) і яких можна було би з легкістю визначити за наявності метричних книг Благовіщенської церкви Веселої Гори. Але, на жаль.

Проаналізувавши персоналії, перейдемо до зосередженого в біографічних творах С. А. Андреевського історичного фактажу. Маємо наголосити, що часто-густо ці дані є надзвичайно цінними, насамперед через те, що їх просто неможливо вилучити з будь-яких інших джерел.

В першу чергу, звернемо увагу на унікальні за своїм змістом і значущістю описи панських маєтків у Веселій Горі, Олександрівці та Раївці. Якщо зовнішній вигляд і архітектура двох перших поміщицьких будинків, зведених протягом 1830-х – 1840-х років Нілусами у Веселій Горі та Сомовими в Олександрівці, є більш-менш відомими (Литвиненко, 2023; Харлан, 2014)⁹, то їхнє внутрішнє облаштування і оздоблення, знищені на початку радянського періоду, просто канули в літ. Від одноповерхового просторого поміщицького будинку в с. Раївка,

⁹ На превеликий жаль, протягом радянського часу і особливо за часів незалежної України дві видатні пам'ятки історії та архітектури, якими є поміщицькі маєтки другої чверті ХІХ ст. в селах Весела Гора і Олександрівка Слов'яносербського р-ну Луганської обл., через байдужість, недбалість, безвідповідальність, а подекуди і злочинну діяльність були приведені до занепаду і руйнації. Особливо це стосується веселогорівського будинку, від якого залишилися лише стіни зовнішньої коробки і який вже багато років перебуває на межі повного зникнення.

побудованого Р. Герсевановим одразу після придбання цього помістя, наразі взагалі нічого не залишилось, тому його опис є надзвичайно цікавим (Андреевский, 2005, с. 14). По суті мемуари Сергія Андреевського повертають з небуття як зовнішній вигляд, так і внутрішню обстановку і навіть атмосферу цих трьох маєтків при перших власниках, причому невдовзі після їхньої побудови.

Окремий інтерес представляють описані в обох автобіографічних творах сцени повсякденного поміщицького побуту, а також деяких свят (Різдво, Великдень, весілля) і похорон. Виділимо кілька епізодів пов'язаних з кладовищем (одним із трьох, що існували за всю історію Веселої Гори, хронологічно другим за чергою, яке називали Воронівським – *Р. Л.*), на якому стояла каплиця-склеп, в якій відспівували й ховали членів поміщицької родини (Андреевский, 2005, с. 13, 15). Якщо зовнішній вигляд цієї споруди, що її зруйнували в 1940-х рр. і яка не зберіглась на жодній фотографії чи рисунку, ще пам'ятали мешканці села (автор зібрав 7 свідчень, в яких респонденти дають доволі суперечливі описи), то внутрішнє оформлення каплиці залишалось абсолютно невідомим. Крім того, автор мемуарів надає інформацію, що дозволяє встановити особи частини небіжчиків, похованих у цьому склепі. Саме тому спогади Сергія Андреевського є дуже важливим і суттєвим доповненням до усних свідчень старожилів села.

Нехай і небагато, але в мемуарах присутні картинки Веселої Гори та, значно менше, сусідньої Раївки 50-х років позаминулого сторіччя, які просто неможливо знайти в жодному з архівних документів. Серед них – веселогорівські *«церква, оточена кущами жовтої шипшини та білим кам'яним парканом»*; священник, що бредє вузькою стежкою з дому до церкви; *«хлібна крамниця і стеаринова фабрика»*; *«жовті дощаті плоти <...> з двома-трьома незнайомими мужиками на них»*, що пливають по Дінцю; дворові дівчата на скрипучих підвісних гойдалках у панському саду; літній вечір з піснями на селі, *«дзвінком гавкотом цепної Сірки»* і стукітливим сигналом дозору сторожа; сумний і тоскний *«дзвін по мертвому»* у випадку смерті когось зі селян; хода говільників гуськом і церковні служби; чорні точки в степу, які поступово перетворюються у карети, що цугом під'їжджають до панської садиби; або раївські *«білі нові конюшні»* позаду поміщицького подвір'я з мужиками, які навколо них метушаться; оточена садами дорога з Раївки до Луганська тощо.

І, насамкінець, важко не оцінити чудові замальовки природи тогочасної Луганщини, з величним [Сіверським] Дінцем, безкрайнім густим лісом по обидва боки ріки, весняним повінем на Дінці, голосом зозулі в лісі та реготливим кваканням жаб, високою горою праворуч панського саду (яку називають Веселою – *Р. Л.*), густим бур'яном і високою травою на літньому цвинтарі, *«гіллястим сторожовим дубом»*, *«степом золотим»*, *«кольоровими стрічками хлібів»*, невпинним дзвоном

літніх мух, вечірньою зорею у неосяжному полі. У цих красвидах легко пізнаються нещодавні картини мирного, довоєнного, Подінців'я.

Підбиваючи підсумок, маємо констатувати, що в літературно-біографічних творах С. А. Андреевського відкрилось нове джерело для вивчення історії Луганщини кінця 40-х – середини 50-х років XIX ст. Попри специфіку жанру, ці літературні пам'ятки містять надзвичайно цікаву й важливу інформацію, пов'язану з дореформеною історією трьох сусідніх населених пунктів Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії – містечка Веселогірська (Веселої Гори), сіл Олександрівки й Раївки, що належали пов'язаним родовими взаєминами поміщикам. Описані автором твори події з його далекого сільського дитинства розкривають раніше невідомі факти регіональної історії, наповнюють її конкретним змістом в частині життя й побуту місцевого дворянства, меншою мірою кріпосного українського селянства, передають реальну атмосферу понад півторавікової давнини, малюють яскраві картини природи Подінців'я, знайти які в інших історичних джерелах не просто важко, а здебільшого взагалі неможливо.

Завершуючи цей нарис, наслідуюсь припустити, що особистість і психотип Сергія Аркадійовича Андреевського, притаманні йому демократичні погляди, гуманізм і глибока духовність були закладені ще в дитинстві, в період його проживання на Луганщині, де він був огорнутий любов'ю набожних бабусь, які виховували його в традиціях християнського людинолюбства, де він перебував в атмосфері українського села, в оточенні селянки-няньки й сільських дітлахів, де надихався неповторною красою безкрайнього степу, прибережних лісів і чарівною таємничістю Сіверського Дінця. Цей висновок не здаватиметься надуманим, якщо порівняти Сергія Андреевського з його братом-близнюком Михайлом, який, виховуючись батьками, постійно перебуваючи в урбаністичному середовищі, неодноразово змінюючи місце проживання і оточення, сформувався зовсім іншою людиною – прагматичною, цілеспрямованою, далекою від сентиментальності, схильною не стільки до гуманітарного знання, скільки до точних наук, де він досяг чималих успіхів.

Список використаної літератури

1. Петров Є. Легенди Веселої Гори. *Молодогвардієць*. 1985. 28 березня. С. 3.
2. Петров Є. З історії Веселої Гори. *Слов'яносербія: літературно-мистецький та історико-краєзнавчий альманах*. Луганськ, 2003. С. 81–87.
3. Петров Е. Остров первых переселенцев. Об истории возникновения пустоши Ковалинского – села Счастье. *Далекое прошлое*. Счастье, 2014. С. 3–15.
4. Климович О. В. Языковая личность адвоката в контексте юридического дискурса (на материале речей С. А. Андреевского и

Н. П. Карабчевского) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Уфа, 2016. 24 с.

5. Подольская И. М. Сергей Аркадьевич Андреевский: судьба и творчество. *Андреевский С. А. Книга о смерти* / Сост. и подгот. И. И. Подольской. Москва : Наука, 2005. С. 471–553.

6. Рязанова Д. А. С. А. Андреевский: юрист и общественный деятель (1847–1918 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Саратов, 2003. 158 с.

7. Слюзова Д. А. С. А. Андреевский: юрист и общественный деятель. Саратов : ИЦ «Наука», 2013. 144 с.

8. Андреевский С. А. Книга о смерти / Сост. и подгот. И. И. Подольской. Москва : Наука, 2005. 670 с.

9. Андреевский С. А. Стихотворения. 1878–1885. Санкт-Петербург : Тип. А. С. Суворина, 1886. С. 87–108.

10. Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень. *Харківський історіографічний збірник*. Харків, 2003. Вип. 6. 192 с.

11. Галич О. А., Дацюк О. О., Мороз Л. В. Художня біографія: проблеми теорії та історії. Рівне, 1999. 94 с.

12. Кіт О. Художні особливості літературної біографії: Іван Кошелівець «Жанна д'Арк». *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2011. Вип. 18. С. 128–136.

13. Крикавська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2008. Вип. 10. С. 367–377.

14. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 66–104.

15. Марінеско В. Ю. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Філологія. Літературознавство. 2012. Т. 193. Вип. 181. С. 59–63.

16. Марінеско В. Ю. Жанр літературної біографії у фокусі дослідницької уваги: здобутки та перспективи наукових пошуків. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2014. №1-2. С. 20–24.

17. Мороз Л. В. Об'єктивне і суб'єктивне у жанрі літературної біографії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2000. 16 с.

18. Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2007. 20 с.

19. Российский государственный исторический архив. Санкт-Петербург (РГИА). Ф. 1349. Оп. 3. Спр. 71. Арк. 7 зв–16.

20. Сапожков С. В. Рец.: Андреевский С. А. Книга о смерти / Изд. подгот. И. И. Подольская. М.: Наука, 2005. 670 с. 1350 экз. (Литературные памятники). *НЛО*. 2007. № 86. С. 22–28.
21. Литвиненко Р. О. Олександрівський маєток на Луганщині: історична реальність проти міфів. *Луганищина: краєзнавчі розвідки: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (Лубни, 18 травня 2023 р.). Лубни, 2023. С. 39–47.
22. Крестьянское движение в России в 1796 – 1825 гг. Сборник документов / ред. С. Н. Балка. Москва, 1961. 1048 с.
23. Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів. Київ : Наук. думка, 1978. 536 с.
24. Державний архів Харківської області, м. Харків (ДАХО). Ф. 31. Оп. 141. Спр. 173.
25. ДАХО. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 246.
26. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК). Ф. 1989. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 9–24 зв.
27. Русский провинциальный некрополь: Картотека Н. П. Чулкова из собрания Государственного литературного музея. *Река времен: Книга истории и культуры*. Кн. четвертая. Москва : Эллис Лак; Река времен, 1996. 415 с.
28. Литвиненко Р. О., Литвиненко М. О. Святогірський монастир у «Руському провінційному некрополі» М. П. Чулкова. *Святогірський альманах 2013*. Донецьк : Донбас; ТОВ «РА «Ваш імідж», 2013. С. 131–141.
29. Мельцин М. О. Публикация «Русского провинциально некрополя» продолжается. *Генеалогический вестник*. Вып. 52. Санкт-Петербург, 2016. С. 146–149.
30. РГИА. Ф. 577. Оп. 11, ч. 1. Спр. 842.
31. Санктпетербургские сенатские объявления. № 8 от 28 января 1836 г., вторник.
32. Половинко Г. Г. Донбас – земля козаків. Луганськ, 2011. 296 с.
33. Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Кн. 1: Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. Київ, 2007.
34. Державний архів Луганської області, м. Луганськ (ДАЛО). Ф. 126. Оп. 28. Спр. 7, 9, 11, 15, 22, 28, 41, 44.
35. Санкт-Петербургские сенатские объявления по судебным, распорядительным, полицейским и казенным делам. № 29 от 9 апреля 1853 г., публ. 1. С. 74, № 15406.
36. Заруба В. Н. Дворяне Екатеринославской губернии. Днепропетровск : Лира, 2016. 560 с.
37. РГИА. Ф. 1286. Оп. 15. Спр. 995.
38. Харлан О. В. Історико-архітектурні дослідження м. Олександрівськ Луганської області (попередні результати). *Праці*

науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 9. Київ : СПД Павленко, 2014. С. 581–600.

References

1. Petrov, Ye. (1985, March 28). Lehendy Veseloi Hory [Legends of Vesela Gora]. *Molodohvardiits*, p. 3 [in Ukrainian].
2. Petrov, Ye. (2003). Z istorii Veseloi Hory [From the history of Veselaya Gora]. *Slov'ianoserbiia: literaturno-mystetskyi ta istoriko-kraieznavchyi almanakh – Slavic Serbia: literary-artistic and historical-local history almanac*, p. 81–87. Luhansk [in Ukrainian].
3. Petrov, E. (2014) Ostrov pervykh pereselentsev. Ob istorii vozniknoveniia pustoshi Kovalinskogo – sela Schaste [Island of the first settlers. Island of the first settlers. About the history of the Kovalinsky wasteland – the Schast'ye village]. *Dalekoe proshloe – The distant past*, pp. 3–15 Schast'ye [in Russian].
4. Klimovich, O. V. (2016). Iazykovaia lichnost advokata v kontekste iuridicheskogo diskursa (na materiale rechei S. A. Andreevskogo i N. P. Karabchevskogo) [The linguistic personality of a lawyer in the context of legal discourse (based on the speeches of S. A. Andreevsky and N. P. Karabchevsky)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ufa [in Russian].
5. Podolskaia, I. M. (2005). Sergei Arkadevich Andreevskii: sudba i tvorchestvo [Sergei Arkadyevich Andreevsky: fate and creativity]. In: *Andreevskii, S. A. Kniga o smerti – Book about death*, pp. 471–553. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Riazanova, D. A. (2003). S. A. Andreevskii iurist i obshchestvennyi deiatel (1847–1918 gg.) [S. A. Andreevsky: lawyer and public figure (1847–1918)]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
7. Sliuzova, D. A. (2013). S. A. Andreevskii iurist i obshchestvennyi deiatel [S. A. Andreevsky: lawyer and public figure]. Saratov: ITS «Nauka» [in Russian].
8. Andreevskii, S. A. (2005). *Kniga o smerti* [Book about death]. Moscow: Nauka [in Russian].
9. Andreevskii, S. A. (1886). *Stikhotvoreniia. 1878–1885* [Poems. 1878–1885]. (pp. 87–108). St. Petersburg: Printing house of A. S. Suvorin [in Russian].
10. Biohrafistyka v konteksti suchasnykh istorychnykh ta istoriohrafichnykh doslidzhen [Biography in the context of modern historical and historiographical research]. (2003). *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk – Kharkiv historiographic collection*, 6. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Halych, O. A., Datsiuk, O. O., & Moroz, L. V. (1999). *Khudozhnia biografiia: problemy teorii ta istorii* [Artistic biography: problems of theory and history]. Rivne [in Ukrainian].

12. Kit, O. (2011). Khudozhni osoblyvosti literaturnoi biohrafii: Ivan Koshelivets «Zhanna d'Ark» [Artistic features of literary biography: Ivan Koshelivets «Joan of Arc»]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy – Bulletin of Lviv University. Series: Foreign languages*, 18, 128–136 [in Ukrainian].

13. Krykavska, O. (2008). Zhanrolohichni aspekt vyvchennia biohrafichnoho pysma [Genreological aspect of studying biographical writing]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Series: Philological*, 10, 367–377 [in Ukrainian].

14. Liubovets, N. I. (2010). Vyvchennia memuariv yak istorichnoho ta biohrafichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy [The Study of Memoirs as a Historical and Biographical Source: Towards a Historiography of the Problem]. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biography*, 7, 66–104 [in Ukrainian].

15. Marinesko, V. Yu. (2012). Literaturna biohrafiiia yak zhanrova model: osoblyvosti evoliutsii, atrybutyvni ta modusni oznaky [Literary biography as a genre model: features of evolution, attributive and modus signs]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Serii: Filolohiia. Literaturознаvstvo – Scientific works of the Black Sea State University named after Peter Mohyla of the complex «Kyiv-Mohyla Academy». Series: Philology. Literary studies*, 193, 181, 59–63 [in Ukrainian].

16. Marinesko, V. Yu. (2014). Zhanr literaturnoi biohrafii u fokusi doslidnytskoi uvahy: zdobutky ta perspektyvy naukovykh poshukiv [The genre of literary biography in the focus of research attention: achievements and prospects of scientific research]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Humanitarni nauky – State and regions. Series: Humanities*, 1-2, 20–24 [in Ukrainian].

17. Moroz, L. V. (2000). Obiektivne i subiektivne u zhanri literaturnoi biohrafii [Objective and subjective in the genre of literary biography]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

18. Cherkashyna, T. Yu. (2007). Naratyvni osoblyvosti khudozhno-biohrafichnoi prozy: avtor i chytach [Narrative features of artistic and biographical prose: author and reader]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].

19. Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (RGIA) [Russian State Historical Archive (RSHA)]. St. Petersburg. Fund 1349. Inventory 3. File 71. Sheet 7 back–16.

20. Sapozhkov, S. V. (2007). Rets.: Andreevskii S. A. Kniga o smerti / Izd podgot. I. I. Podolskaia. Moscow: Nauka, 2005. 670 s. 1350 ekz. (Literaturnye pamiatniki) [Review: Andreevsky S. A. Book about death / Ed. prepared I. I. Podolskaya. Moscow: Nauka, 2005. 670 p. 1350 copies. (Literary monuments)]. *NLO – UFO*, 86, 22–28 [in Russian].

21. Lytvynenko, R. O. (2023). Oleksandrivskyi maietok na Luhanshchyni: istorychna realnist proty mifiv [Oleksandrivsky estate in Luhansk region: historical reality against myths]. *Luhanshchyna: kraieznavchi rozvidky – Luhansk region: local lore explorations*, pp. 39–47. Lubny [in Ukrainian].

22. Krestianskoe dvizhenie v Rossii v 1796–1825 gg. Sbornik dokumentov [Peasant movement in Russia in 1796–1825. Collection of documents]. (1961). Moscow [in Russian].

23. Selianskyi rukh na Ukraini. Seredyna XVIII – persha chvert XIX st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Peasant movement in Ukraine. The middle of the 18th – the first quarter of the 19th century. Collection of documents and materials]. (1978). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

24. Derzhavnyy arkhiv Kharkivskoyi oblasti, Kharkiv (DAKHO) [State archive of the Kharkiv region, Kharkiv (SAKHR)]. Fund 31. Inventory 141. File 173). [in Russian].

25. DAKHO [SAKHR]. Fund 31. Inventory 141. File 246.

26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHAK of Ukraine)]. Fund 1989. Inventory 1. File 565. Sheet 9–24 back [in Russian].

27. Russkii provintsialnyi nekropol: Kartoteka N. P. Chulkova iz sobraniia Gosudarstvennogo literaturnogo muzeia [Russian provincial necropolis: Card index of N. P. Chulkov from the collection of the State Literary Museum]. (1996). *Reka vremen Kniga istorii i kultury – River of Times: Book of History and Culture*, 4. Moscow: Ellis Lak; Reka vremen [in Russian].

28. Lytvynenko, R. O., & Lytvynenko, M. O. (2013). Sviatohirskyi monastyr u «Ruskomu provintsiinomu nekropoli» M. P. Chulkova [Sviatohirsky Monastery in the «Russian Provincial Necropolis» by M. P. Chulkov]. *Sviatohirskyi almanakh 2013 – Sviatohirsky Almanac 2013*, pp. 131–141. Donetsk: Donbas; TOV «RA «Vash imidzh» [in Ukrainian].

29. Meltsin, M. O. (2016). Publikatsiia «Russkogo provintsialno nekropolia» prodolzhaetsia [The publication of «Russian Provincial Necropolis» continues]. *Genealogicheskii vestnik – Genealogical Bulletin*, 52, 146–149. Saint Petersburg [in Russian].

30. RGIA [RSHA]. Fund 577. Inventory 11, Part 1. File 842.

31. Sanktperetburgskie senatskie obieavleniia [St. Petersburg Senate announcements], 8. (1836, January 28) [in Russian].

32. Polovynko, H. H. (2011). Donbas – zemlia kozakiv [Donbas is the land of the Cossacks]. Luhansk [in Ukrainian].

33. Natsionalnyi reiestr vtrachenykh ta peremishchenykh arkhivnykh fondiv. (2007). Knyha 1: Arkhivni fondy Ukrainy, vtracheni v period Druhoi svitovoi viiny [National Register of Lost and Displaced Archival Funds. Book 1: Archival funds of Ukraine, lost during the Second World War]. Kyiv [in Ukrainian].

34. Derzhavnyy arkhiv Luhanskoyi oblasti (DALO) [State archive of Luhansk region, Luhansk (SALR)]. Fund 126. Inventory 28. File 7, 9, 11, 15, 22, 28, 41, 44) [in Russian].

35. Sankt-Peterburgskie senatskie obieivleniia po sudebnym raspriaditelnyim politseiskim i kazennym delam [St. Petersburg Senate announcements on judicial, administrative, police and government affairs], 29, № 15406. (1853, April 9) [in Russian].

36. Zaruba, V. N. (2016). Dvoriane Ekaterinoslavskoi gubernii [Nobles of the Ekaterinoslav province]. Dnepropetrovsk: Lira [in Russian].

37. RGIA [RSHA]. Fund 1286. Inventory 15. File 995.

38. Kharlan, O. V. (2014). Istoryko-arkhitekturni doslidzhennia m. Oleksandrivsk Luhanskoi oblasti (poperedni rezultaty) [Historical and architectural research of the city of Oleksandrivsk, Luhansk region (preliminary results)]. *Pratsi naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen – Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 9, 581–600. Kyiv: SPD Pavlenko [in Ukrainian].

Литвиненко Р. О. Літературно-біографічні твори С. А. Андреевського, як джерело з історії Луганщини 40-х – 50-х років XIX ст.

У статті здійснено критичний аналіз двох літературно-біографічних творів відомого юриста, поета і прозаїка, літературного критика XIX – початку XX ст. Сергія Аркадійовича Андреевського, з метою оцінки цих творів як джерел з історії Луганщини. Сформульовано комплекс методичних зауважень щодо оцінки точності й надійності інформації, яка міститься в літературно-біографічних творах, і результатах її перевірки за допомогою інших документів. Серед чинників, які вплинули на ступінь достеменності історичного фактажу, названо дитячий вік спостережень автора, відсутність щоденникових нотаток і значний хронологічний розрив між подіями і написанням мемуарних творів. В автобіографії «Книга о смерти» і поетичній поемі «На утре дней» відбилась дитинство Сергія Андреевського, що припадає на 40-і – 50-і роки XIX ст., і яке він провів в околичних до Луганська селах – Веселій Горі, Олександрівці та Раївці. Проаналізовано питання генеалогії кількох дворянських родин Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії, а також їхніх землеволодінь, повсякденності, звичаїв і побуту місцевих поміщиків, значущих подій їхнього життя, опису їхніх маєтків тощо. Також вилучено цікавий, хоча й обмежений, фактаж щодо життя місцевого українського селянства, опису тогочасних сіл, природи та краєвидів українського степу і Сіверського Дінця. Отримана і критично оцінена інформація є дуже важливою, почасти унікальною, оскільки період другої чверті XIX ст. для дослідження історії згадуваних сіл Луганщини вкрай слабо забезпечений джерелами.

Ключові слова: Сергій Аркадійович Андрєєвський, Луганщина, ХІХ сторіччя, історичне джерелознавство, історичне краєзнавство.

Lytvynenko R. O. Literary-biographical works of S. A. Andreevsky, as a source of the history of the Luhansk region of the 40s – 50s of the 19th century

The article provides a critical analysis of two literary-biographical works of a famous lawyer, poet and novelist, literary critic of the 19th and early 20th centuries. Serhii Arkadiyovych Andreevsky, with the aim of evaluating these works as sources from the history of the Luhansk region. A set of methodical remarks regarding the assessment of the accuracy and reliability of information contained in literary and biographical works and the results of its verification by other documents has been formulated. The childhood age of the author's observations, the lack of diary notes, and a significant chronological gap between the events and the writing of the memoirs were named among the factors that affected the degree of authenticity of the historical facts. The autobiography «The Book of Death» and the poetic poem «Tomorrow Days» reflect the childhood of Serhii Andreevskii, which dates back to the 40s and 50s of the 19th century, and which he spent in the villages surrounding Luhansk – Vesela Gora, Oleksandrivka and Raivka. The question of the genealogy of several noble families of the Slavyanoserbsk District of the Ekaterinoslav Province is analyzed, as well as their land holdings, everyday life, customs and lifestyle of local landowners, significant events in their lives, descriptions of their estates, etc. Interesting, albeit limited, facts about the life of the local Ukrainian peasantry, description of the villages of that time, nature and landscapes of the Ukrainian steppe and Siversky Donets were also extracted from the sources. The obtained and critically evaluated information is very important, partly unique, since the period of the second quarter of the 19th century is extremely poorly provided with documents for researching the history of the mentioned villages of the Luhansk region.

Keywords: Serhii Arkadiyovych Andreevsky, Luhansk region, 19th century, historical source studies, local history studies.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 15.06.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 930.2:82-94(477)"1917/1919"

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-28-82

Михальський Ігор Сергійович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка».
csaf8385@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1027-596X>

Торопцева Альона Ігорівна,
кандидат історичних наук,
м. Київ, Україна.
aliona.m.am@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-5421-2949>

МЕМУАРНИЙ ТВИР «DEUX ANNÉES EN UKRAINE (1917–1919)» ШАРЛЯ ДЮБРОЯ

Сучасні історичні дослідження вимагають від науковців залучення різноманітних джерел, зокрема джерел особового походження. Окреме місце серед цих джерел належить мемуарній літературі. «Їх цінність, як джерела, залежить від багатьох чинників: від того, яку роль відігравав автор у подіях, що їх він описує, від гостроти сприйняття ним дійсності, від його здатності запам'ятати перебіг подій, від часу написання мемуарів та ін. Спогади, створені за живими слідами подій, як правило, точніше передають їх характер і зміст. У спогадах, написаних через багато років, на характер авторської оповіді негативно впливають не лише притуплення гостроти пам'яті автора, а й ті зміни, що відбулися за минулий час у його поглядах, сприйнятті дійсності» (Історичне джерелознавство, 2002).

Тому, останнім часом простежується зростання уваги науковців до вивчення соціальної та духовної сфер життя суспільства у різні історичні періоди, у тому числі й під час Першої світової війни через призму мемуарних джерел зарубіжних політичних та громадських діячів. Іноземні автори багато уваги приділяли питанням української державності, суспільно-політичній та соціально-економічній проблематиці. У той же час спогади іноземних громадян дозволяють проаналізувати окремі питання більш глобально, у контексті міждержавного бачення. Іноземні спогади додають до дослідження яскравості, забарвленості та детальності.

В Україні іноземна мемуаристика поступово стає предметом спеціального історичного дослідження тільки з початку XXI ст. Твори іноземних авторів поступово виявляються в зарубіжних бібліотеках та архівосховищах, перекладаються українською мовою, ретельно досліджуються істориками.

Для дослідників історії значну цінність представляють не тільки мемуари видатних політичних та суспільних діячів, а й мемуари звичайних громадян, оскільки спогади людини, не причетної до сфери управління та політики, носять більш об'єктивний характер, демонструють погляд на події зсередини.

Одним із яскравих прикладів цього жанру є спогади французького викладача та суспільного діяча Шарля Дюброя «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*» («Два роки в Україні (1917–1919)»), який протягом двох років перебував на території України, був безпосереднім очевидцем військових та суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні. Мемуари було видано у 1919 р. у Парижі. Інформація щодо місцезнаходження оригіналу рукопису наразі невідома. Ми послуговуємось відсканованою публікацією, що на сьогоднішній день зберігається у бібліотеці Торонтонського університету (The University of Toronto).

Мемуарний твір Шарля Дюброя присвячений історії України та українському народу у період 1917–1919 рр., є історично цінним як для дослідження вітчизняної історії, так і для аналізу іноземного бачення України як самостійної держави. У своїй роботі він не просто надав власні спостереження і спогади, а й ретельно дослідив усі сфери життя українського суспільства: політичну ситуацію у державі, стан та перспективи української економіки, культури, а також приділив увагу історіографії історії України, що й вирізняє його твір з-поміж інших мемуарних джерел аналогічної тематики.

Одним з питань, якому автор присвятив більшу частину своєї розповіді, є питання унікальності української нації, а також проблема незалежності України. У своєму творі-дослідженні Ш. Дюброй проаналізував історію українського народу, його витоки, наголосив на його ідентичності та відмінностях від інших народів, зокрема від польського та російського. Мемуари французького автора є однією з демонстрацій іноземного бачення України, її ролі, місця та перспектив у європейському просторі.

Особа француза Ш. Дюброя є майже невідомою історіографії України. Його ім'я згадується лише у декількох наукових статтях, присвячених діяльності французьких викладачів в українських навчальних закладах та у контексті питання української місії в Парижі 1918 р. (Блавацький, 2013, с. 160).

Роки життя Ш. Дюброя достовірно невідомі. Виходячи з того факту, що після здобуття вищої освіти він декілька років викладав у Румунії, а

також спогадів «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*», можна припустити, що на момент прибуття до України на початку 1917 р. йому було близько тридцяти – тридцяти п’яти років. В Україні остання згадка про Ш. Дюброя датована 1920 р. у контексті виходу чергового випуску часопису «*France et Ukraine*», до редакції якого він входив. Він займав активну суспільно-політичну позицію, займався публіцистичною діяльністю. Більше згадок про французького діяча немає.

Ш. Дюброй здобув освіту у Франції: він навчався на факультеті літератури у місті Лілль та у комерційній школі Піж’є у Парижі (Державний архів міста Києва. Ф. 153. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1).

До листопада 1916 р. Ш. Дюброй із родиною перебував у Бухаресті, де він викладав французьку мову та літературу в Інституті для дівчат національної православної спільноти Румунії, в Інститутах «*Despina Doamna*» та «*Modele*», а також у декількох гімназіях, але через небезпечну військову ситуацію, зокрема вступ до Бухаресту австро-німецьких загонів, він був змушений покинути країну та переїхати до української столиці, куди він прибув 6 січня 1917 р.

В Україні французький діяч був уперше, він не знав української мови, не знав менталітету українського народу, його традицій та звичаїв. Саме це спонукало його на написання свого мемуарного твору — твору-спостереження та детального знайомства з чужою країною. Ш. Дюброй знаходився на території України два роки, і за цей час він детально вивчив майже усі сфери життя українського народу, починаючи від географічного розташування та кліматичних особливостей і закінчуючи її найгострішими суспільно-політичними проблемами.

Відзначимо те, що Ш. Дюброй був людиною вельми освіченою та ерудованою, що надає його праці більшої цінності та об’єктивності. Приїхавши до Києва, француз влаштувався на службу тимчасовим викладачем французької мови до Вищих жіночих курсів м. Києва (Державний архів міста Києва. Ф. 244. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 266) та Жіночої спеціальної гімназії А. Алексеєвої на кафедрі історії французької літератури. Він також подав свої документи до Київського комерційного інституту на аналогічну посаду, його кандидатуру було затверджено на Раді інституту, але до викладання він так і не приступив через політичну ситуацію в Україні наприкінці 1918 р.

У 1920 р. Ш. Дюброй повернувся до Парижу, увійшов до складу редакційної колегії щотижневої газети «*France et Ukraine*». Часопис видавався протягом першої половини 1920 р. — перший номер вийшов 9 січня 1920 р., останній — 7 травня 1920 р. Мета проекту була співзвучна з метою створення мемуарів Ш. Дюброя: пропагування у Франції знань про Україну. Редакційна колегія складалася як з французьких представників — Ш. Дюброй, Ж. Пелісьє, Е. Утен, М. Утен, Ф. Тесьє, так і з українських діячів — І. Борщак, Ф. Савченко,

А. Сербіненко, В. Тимошенко, М. Рудницький, М. Кушнір (Блавацький, 2013, с. 103–104).

Ш. Дюброй постійно цікавився політичним життям України, про що свідчать його контакти із представниками українського уряду. Він був добре ознайомлений із постатями таких українських політичних фігур як П. Скоропадський, С. Петлюра, В. Винниченко, М. Грушевський, біографічні відомості яких він використовує у своїй праці.

Спостерігаючи за участю дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції, він разом із групою французьких політиків склав доповідь під назвою «Причини невдачі української місії у Парижі», яку було передано І. Мазепі 25 вересня 1919 р. У доповіді були зазначені основні упущення української делегації, які мали негативні наслідки для України як суб'єкта міжнародних відносин (Поссе, 1929).

Вперше спогади Ш. Дюброя «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*» було видано у 1919 р. у Парижі видавництвом Henri Paulin Editeur. Одна з публікацій сьогодні зберігається у бібліотеці Торонтонського університету, куди вона потрапила у 1967 р. разом з іншими творами з колекції Кетлін Маділл. До цього спадку належать різноманітні видання XIX – початку XX ст., зокрема «*Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus, and Georgia*» (1825 р.) англійського мандрівника Р. Лиала, «*Основ'яненко*» (1856 р.) Г. Данилевського, «*Твори*» (1895 р.) С. Руданського у 4-х томах, «*Moravsky zemsky archiv*» (1908 р.) німецького історика Б. Бретхольца, твори чеських авторів «*Hudba Prameni*» (1903 р.) В. Йєбави, «*Babicka*» (1855 р.) Б. Немцової тощо.

Публікація 1919 р. представляє собою друковане видання у вигляді книги загальним обсягом 143 сторінки, має передмову, післямову автора та карту України, яка була складена Ш. Дюброєм під час перебування в країні.

Жанр твору «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*» можна охарактеризувати як комбінований, тобто такий, що містить у собі елементи мемуарів та дослідницької праці. Мемуари можна умовно розділити на дві складові частини: безпосередньо спогади Ш. Дюброя про своє перебування в Україні та дослідницька частина з елементами мемуарів. Стиль його твору можна визначити як науково-художній.

Мемуари автора містять у собі докладний аналіз різноманітних державних документів, циркулярів, постанов, універсалів Української Центральної ради, витягів із засобів масової інформації, зокрема, з газети «*Киевская мысль*», численних творів української літератури тощо. Ш. Дюброй писав свої мемуари не просто з метою фіксації своїх вражень про подорож, він ретельно вивчав історію України та її культуру, був захоплений її народом. Автор добре знав Київ, що знайшло своє відображення у вигляді численних згадок про київські райони, вулиці, визначні місця тощо.

Ш. Дюброй зробив повний аналіз географічного розташування України, його переваги та недоліки, оцінив природні ресурси країни та її економічні перспективи.

Мемуари Ш. Дюброя «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*» складаються з авторського вступу, що містить роздуми автора щодо української держави та її місця на геополітичній карті Європи; трьох основних частин, розбитих на підрозділи, що деталізують та систематизують інформацію, подану автором; післямови, в якій автор узагальнив подані відомості щодо України та оцінив перспективи її подальшого розвитку як держави та взаємовідносини із іншими європейськими країнами та Росією.

Текст «*Deux années en Ukraine (1917–1919)*» надається з французькою та українською мовами. Переклад українською мовою є авторським. Збережено термінологію Ш. Дюброя. В даному матеріалі представлено 1 розділ праці. Автори сподіваються опублікувати подальший переклад твору у наступних випусках журналу.

DEUX ANNÉES EN UKRAINE

PREMIER K PARTIE

MON SÉJOUR EN UKRAINE

Mon arrivée à Kiev

C'est le 6 janvier 1917 que je débarquai, pour la première fois, à Kiev. En toute autre circonstance, j'aurais admiré la capitale de l'Ukraine, avec ses rues larges et droites, ses hautes maisons aux toits rouges et verts, ses multiples églises aux dômes dorés, sa cathédrale Saint-André qui s'embrace sous les baisers du soleil, sa double croix de Saint-Vladimir qui s'illumine le soir, son vieux quartier qui s'étage en gradins, son vieux majestueux qui roule, à la belle saison, ses eaux jaunes et profondes sur lesquelles se jouent, mouettes vivantes, une multitude de voiles blanches.

Mais, parti précipitamment de Bucarest, avec ma famille, cinquante jours auparavant, quelques heures à peine avant l'occupation de la capitale roumaine par les troupes austro-allemandes, je venais d'accomplir un voyage, véritable odyssée, qui avait absorbé le plus clair de mes économies et j'arrivais dans une ville dont j'ignorais tout, surtout la langue et où je ne connaissais âme qui vive. Je n'avais guère l'esprit ouvert à l'admiration.

De Kiev, je ne vis donc tout d'abord qu'une gare, petite et sale, encombrée de soldats endormis sur le sol et de désœuvrés grignotant les graines de tournesol dont les Ukrainiens sont si friands, des cochers enveloppés dans de vastes manteaux ouatés, chaussés de grosses bottes de feutre et assis sur les planchettes de traîneaux minuscules et fort bas; des maisons, encore des maisons et toujours des maisons, dont aucune porte ne semblait vouloir s'ouvrir pour me donner l'hospitalité.

Kiev avant la guerre, ne possédait que 600.000 habitants, mais depuis que Polonais, Lithuaniens, Serbes, Arméniens et Roumains, fuyant devant l'armée ennemie, étaient accourus en foule dans l'Ukraine hospitalière, la population

kiévoise se chiffrait par plus d'un million et demi d'habitants. D'où superpopulation et crise de logements.

Dans la rue depuis huit heures du matin, par un froid de 22° et sans avoir eu le temps de ne rien me mettre sous la dent, je trouvai enfin, à neuf heures du soir, obligeamment aidé par la Directrice du Foyer Français, un gîte pour moi et les miens, dans un hôtel tenu par une famille belge, au centre de la ville.

Grâce à l'intervention de M. le Colonel P ..., officier d'ordonnance du Général Berthelot, le Chef d'Etat- Major du Général Rousky m'avait accordé, à mon passage à la frontière roumano-russe, une recommandation très chaleureuse qui me permit, dès le lendemain de mon arrivée à Kiev, d'occuper, à l'Université féminine, la chaire d'histoire de la littérature française, vacante depuis le départ de M. Ch., mobilisé, et, au Gymnase Alexiev, celle de maître de langue française.

Assuré du pain quotidien pour moi et les miens, je pus ouvrir les yeux sur ce qui m'entourait.

Kiev avant la Révolution

Deux faits me frappent tout d'abord : la liberté extraordinairement grande accordée aux prisonniers de guerre et le respect presque exagéré que témoignent les soldats russes à leurs officiers.

Les prisonniers de guerre, presque tous allemands ou autrichiens, vont et viennent dans les rues de la ville sans aucune surveillance, du moins apparente. Très travailleurs et exerçant presque tous des professions, ils ont monté de petits commerces et de petits ateliers qui leur font réaliser de jolis bénéfices. Cela est préférable à la guerre, me dit un moine-soldat qui veut bien me ressemeler une paire de souliers à un prix étonnant par sa modicité.

Les soldats russes, très nombreux à Kiev, puisque c'est de là que partent toutes les unités à destination du front roumano-gallicien, se montrent très profondément, trop profondément, à mon avis, respectueux pour leurs officiers. Dès que ceux-ci paraissent, les soldats s'arrêtent, se tournent face à l'endroit où l'officier va passer, frappent fortement le sol de leurs deux talons, portent une main largement tendue à leur shapka et dans un état de fixité et d'immobilité absolues, attendent que l'officier ait disparu dans le lointain.

Inutile de dire que la plupart du temps l'officier ne paraît pas s'apercevoir de ces marques de respect.

Dans les restaurants, les cafés ou les brasseries, un cadet, c'est-à-dire un élève officier, doit aller, la main dans le rang et en claquant les talons, demander à chaque officier présent, la permission de s'asseoir. Si un officier entre dans ces mêmes lieux, chaque officier se lève aussitôt et la salle résonne du timbre clair des éperons entrechoqués.

J'aurais été bien plus frappé si quelqu'un m'eût alors dit que deux mois plus tard ces mêmes soldats, non seulement ne salueraient plus leurs officiers, mais porteraient la main sur eux et que ces officiers, si fiers et si hautains, obéiraient à leurs soldats et les craindraient.

Et cependant il en devait être ainsi.

La Révolution russe à Kiev

Les premiers bruits d'une révolution prochaine commencèrent à circuler à Kiev dans les premiers jours de février. Des personnes se disant et paraissant bien informées me conseillèrent même de ne pas sortir ce jour-là car « dans la rue il y aurait certainement des émeutes et le sang ne manquerait pas de couler ».

La journée du 26 février arriva. Je sortis comme d'habitude et ne vis aucune émeute; pas même la plus petite manifestation. La Révolution annoncée n'avait pas lieu. Elle n'était que retardée.

Les journaux paraissant à Kiev le 13 mars, annoncèrent à la population que le tsarisme avait vécu et que Nicolas II ayant abdiqué, la Russie entrait dans une ère nouvelle. Ce fut comme un coup de foudre. S'arrachant les journaux, les passants dévoraient la nouvelle et se jetaient dans les bras les uns des autres; ils s'embrassaient, riant et pleurant tout à la fois.

A voir les rues de Kiev, ce jour-là, personne ne se serait douté que l'Empire Russe venait de subir la plus épouvantable catastrophe enregistrée par l'Histoire et que le colosse septentrional allait être réduit en quelques semaines à une sorte de néant.

Des rassemblements se forment, des cortèges se mettent à défiler aux accents de la Marseillaise, dans la rue Krechtchatik. Toute la ville est en liesse. A toutes les fenêtres, sur tous les édifices, des drapeaux rouges apparaissent sortant on ne sait d'où ; de place en place, en travers des rues, de larges banderoles sont tendues portant des inscriptions variées mais dont les plus fréquentes sont: Vive la Révolution, vive la Liberté.

Les établissements scolaires étant fermés, j'eus toute la journée pour jouir du spectacle qu'offrait la ville; j'en profitai largement et petit-fils de la Révolution de 1789, je restai à la fois, surpris et émerveillé de voir cette foule, hier soumise au plus avilissant des jougs, passer tout d'un coup à la plus entière des libertés, sans un cri de haine, sans un acte vengeur.

Quatre jours après, la vie reprenait son cours, et il semblait que rien n'était changé. Les ouvriers se rendaient aux usines de guerre comme par le passé et les soldats partaient au front avec le même enthousiasme que la semaine précédente. A Petrograd, le prince Lvof, M. Milioukof et leurs amis mettaient sur pied le gouvernement libéral qui devait durer trois mois.

Le mouvement nationaliste ukrainien

A Kiev et dans toute l'Ukraine, un mouvement nationaliste, s'éveille. Un peu factice et hésitant, à l'origine, il acquiert bientôt une puissance irrésistible que ses adversaires les plus acharnés ne sauraient ni arrêter ni empêcher d'aboutir.

Des organisations sociales se mettent en devoir de formuler leurs programmes et leurs désirs politiques qu'elles adressent au Gouvernement provisoire. Des délégués des organisations déjà existantes, dans le but de coordonner leur travail en faveur des intérêts nationaux, forment dans les villes des conseils nationaux ukrainiens. Un Conseil suprême, constitué

d'après l'ancien Concilium generale du temps de l'hetmanat, est organisé à Kiev, sous le nom de Rada centrale. Ce Parlement comprenait 800 membres, représentants de tous les partis politiques du pays sans distinction de nationalités: Social-démocraties, socialistes révolutionnaires, socialistes fédéralistes, indépendantistes, Bund juif, socialistes russes et polonais. Son programme est la défense des conquêtes de la Révolution (libertés nationales, terre aux paysans) contre les ennemis du dedans (bolcheviks et tsaristes) et du dehors (Allemands). Elle a contre elle tous les partis bourgeois et aristocrates (propriétaires fonciers, fabricants de sucre, fonctionnaires, Grands-Russes, Polonais et Juifs).

Enfin un grand Congrès national s'assemble à Kiev et dans ses résolutions, donne la formule fondamentale des principes politiques des Ukrainiens.

Ces principes, admis par la plupart des partis politiques, peuvent se résumer ainsi :

Garantie des droits nationaux des minorités habitant l'Ukraine.

Droit pour l'Assemblée Constituante russe de sanctionner la Constitution autonome de l'Ukraine.

Droit pour les organes du gouvernement autonome de résoudre les problèmes économiques, sociaux et surtout agraires du peuple ukrainien.

En attendant la réalisation de leur autonomie, les Ukrainiens exigeaient :

La reconnaissance des droits de la langue ukrainienne à un usage libre dans les institutions sociales et administratives du pays ;

La nomination aux emplois administratifs de personnes connaissant les mœurs et les coutumes du pays et familières avec la langue du peuple ukrainien ;

L'introduction de la langue ukrainienne dans l'enseignement primaire et une ukrainisation progressive des écoles secondaires et supérieures dans les gouvernements ukrainiens.

Démêlés de la Rada avec le Gouvernement provisoire

Nommée en avril, la Rada choisit en juin des ministres, qui sous le nom de commissaires généraux, doivent gouverner l'Ukraine jusqu'à la réunion de la Constituante ukrainienne dont les élections se feront en décembre 1917, et envoie à Petrograd une députation dans le but d'obtenir l'autonomie immédiate des douze gouvernements qui constituent l'Ukraine.

La réponse dilatoire du Gouvernement provisoire, ses soupçons injurieux et le refus de Kerensky, Ministre de la Guerre, d'autoriser un Congrès militaire ukrainien, exaspéra le sentiment national. Le Congrès eut quand même lieu à Kiev, le 8 juin 1917, et réunit plus de 2.000 délégués des soldats.

Ce fut un beau jour pour la nouvelle capitale.

Dès le matin, de grands rassemblements se forment en différents points de la ville et se concentrent dans le Krechtchatik, la plus belle rue de Kiev, où ils défilent en un immense cortège. A midi, aux accents de la Marseillaise, et aux applaudissements frénétiques d'une foule enthousiaste, le drapeau rouge de la Révolution qui flottait sur la Douma municipale est amené et remplacé par le

drapeau jaune et bleu (1e l'Ukraine. Une manifestation assez tumultueuse se déroule ensuite au pied du monument de Bogdan Khmielnitski.

Le lendemain 19, Rada centrale publia, sous le nom d'Universal, sa première proclamation où étaient formulés les droits du peuple ukrainien. Le Gouvernement provisoire prit peur et adressa à l'Ukraine un appel qui amena une sorte de trêve, devenue nécessaire d'ailleurs par les préparatifs de l'offensive qui va se déclencher quelques semaines plus tard, sur le front de la Galicie.

Visites de Français à Kiev

C'est alors que Kiev reçut la visite d'Albert Thomas et de Kerensky.

Tous deux avaient entrepris de visiter tout le front russe et en particulier le front gallicien, pour y relever les courages défaillants et enthousiasmer les troupes pour l'offensive qui, de l'avis de tous, devait donner le coup de grâce à l'adversaire et amener la paix à brève échéance.

Albert Thomas assista à plusieurs meetings pendant son court séjour à Kiev et au Club des Commerçants où une réunion monstre avait été organisée, il se fit traiter d'impérialiste par les camarades socialistes auxquels il sut d'ailleurs répondre avec son esprit coutumier.

Aux Français qui lui furent présentés dans les salons du Consulat, il affirma la confiance du peuple français dans la victoire finale, et les chargea de remercier toute la colonie française pour le bon combat qu'elle soutenait loin de la patrie.

Kérensky prononça, lui aussi, plusieurs discours qui furent vivement applaudis ; mais il était bien tard pour lancer à une offensive victorieuse des soldats qui avaient perdu toute discipline et tout respect pour les officiers.

Presque en même temps que M. Albert Thomas, la colonie française de Kiev eut à fêter la mission sanitaire qui arrivait directement de France, avec un personnel et un matériel des plus importants. Elle y venait installer deux hôpitaux pour le soulagement et la guérison des blessés et des malades russes et prouver au monde médical de Kiev que la médecine et la chirurgie françaises ne le cédaient en rien à la chirurgie et à la médecine allemandes.

Elle reçut partout le meilleur accueil et les salons kiévois, ukrainiens, russes, polonais ou israélites, se disputent à l'envi l'honneur de posséder les médecins et les officiers français.

Quelques semaines plus tard, arrivait également à Kiev, M. Jean Péliissier, le seul Français au courant depuis longtemps de la question ukrainienne et jouissant dans tous les milieux ukrainiens de la plus vive sympathie. L'ambassadeur de France en Russie, M. Noulens, avait l'heureuse idée de l'envoyer se documenter sur place sur la vraie nature du mouvement ukrainien et s'assurer qu'il avait bien le caractère démocratique affirmé par ses promoteurs.

Il faudrait des pages entières pour parler de l'activité dépensée par M. Jean Péliissier durant son séjour en Ukraine. Qu'il suffise de dire que l'envoyé officiel de M. Noulens fut le premier français qui visita la Rada et le

Secrétariat général et de regretter, comme le regrettent presque tous les Français résidant à Kiev, que la voix de M. Pélissier n'ait pas été écoutée dans les sphères à même d'agir à ce moment-là. L'histoire dira plus tard quels désastres auraient été évités à l'Ukraine et quel beau fleuron la France aurait attaché à sa couronne, si aux longs rapports de quelques incompétences galonnées, on avait préféré les notes plus succinctes, mais plus fondées, de M. Jean Pélissier.

Cet afflux de Français arrivant de France donna une nouvelle impulsion aux Sociétés de propagande française de Kiev.

La plus importante, l'Alliance Française, en sommeil depuis la mobilisation de presque tous ses dirigeants, sentit le besoin de nommer un nouveau Comité dont l'intelligente activité devait avoir de si heureux résultats. Des conférences avec projections sont aussitôt organisées à l'Université Saint-Vladimir, dans le but de faire connaître à tous l'héroïsme des soldats français sur le front, le courage des femmes françaises dans les hôpitaux, l'effort de toute la France à l'arrière. Ces conférences et les représentations théâtrales qui mettaient à contribution toutes les bonnes volontés et tous les talents des membres de la colonie française, réunirent, chaque quinzaine, plusieurs milliers d'Ukrainiens, de Russes, de Polonais et d'Israélites, heureux de voir de plus près ces Français que les agents allemands représentaient comme abattus et désespérés et d'entendre une langue dont l'harmonie est encore trop peu connue à Kiev.

L'offensive de Galicie

Tout à coup, les premiers échos d'une vaste offensive entreprise en Galicie arrivent, en même temps que les premiers blessés. Tout le monde en suit avec le plus vif intérêt les diverses phases, car on espère, cette fois, que la victoire amènera la paix des alliés. D'ailleurs, elle se présente sous les plus brillants auspices: Halitch est prise, les prisonniers arrivent en nombre imposant; les armées austro-allemandes semblent démoralisées par la brusquerie de l'attaque. L'espoir renaît dans tous les cœurs.

Hélas! ce ne devait pas être pour longtemps. L'ennemi se ressaisit, et attaque à son tour. Halitch est reprise, la débandade se met dans les troupes russes. C'est bientôt la panique sur tout le front: fantassins, artilleurs, soldats de toutes armes se sauvent en un affreux désordre, abandonnant tout le matériel à l'ennemi qui avance avec une rapidité vertigineuse, l'arme à la bretelle, à travers toute la Galicie.

A Kiev, il y eut un moment d'angoisse: les Allemands viendraient-ils jusque-là? La Galicie reconquise, un immense butin de guerre, la ruine de l'armée russe assuraient à l'ennemi un triomphe suffisant. Il se stabilise à la frontière orientale de la Galicie et y creuse ses tranchées.

On comprit alors le mal irréparable causé au pays par la Révolution, des ministres incapables, la dictature de la parole exercée par Kerensky. Une première vague maximaliste faillit tout emporter; Kornilov, dans sa tentative de mouvement militaire, échoue et se trouve à peu près seul.

Reprise des pourparlers entre Kiev et Pétrograd

Le Gouvernement provisoire sentit alors le besoin de ne pas s'aliéner tout à fait l'Ukraine. Trois de ses membres : Kerensky, Tseretelli et Terechtenko viennent à Kiev avec mission de prendre contact avec la Rada et signer un arrangement à l'amiable.

Les deux partis arrivent à un accord enregistré dans un Second Universal, mais non ratifié par le Parlement de Petrograd qui trouve trop grandes les concessions accordées aux Ukrainiens par ses délégués. Les Cadets donnent en bloc leur démission.

A Kiev, l'on est très loin d'être satisfait et l'irritation contre les Grands Russiens est si vive que les fusils partent tout seuls. A la gare, une échauffourée sanglante a lieu entre les soldats du régiment ukrainien Bogdan-Kmielnitski et un escadron de cuirassiers russes.

Une délégation de la Rada présidée par Vinnitchenko se rendit alors à Petrograd pour faire ratifier officiellement l'accord conclu à Kiev. Kerensky commit la maladresse de faire traîner les choses en longueur au lieu de tenir rigoureusement ses promesses. Aussi l'Instruction du 18 août, qui devait mettre fin au conflit, ne fait que redoubler le mécontentement des Ukrainiens.

Le Coup d'État des Bolcheviks

Les choses en étaient là quand les maximalistes renversèrent, le 7 novembre, la République socialiste et nationale de Kerensky avec la même facilité que la Révolution libérale avait balayé, le 12 mars, l'autocrate Nicolas II.

Simple rapprochement: Le 5 novembre, deux jours avant le coup d'Etat de Petrograd, l'Autriche, par l'intermédiaire de la Russie, proposait aux Alliés d'entamer des pourparlers de paix. Ce pouvait être la fin de la guerre à brève échéance. Les Bolcheviks prenaient donc le pouvoir, la veille du jour où l'Autriche allait abandonner son alliée et sa complice.

Qu'est-ce donc que ces Bolcheviks tout d'abord connus sous le nom de maximalistes ?

A l'origine, une vulgaire bande de voleurs, qui, au début de la Révolution russe, avaient chassé Mathilde Kchessinska de son palais, l'avaient pillée et dépouillée, s'étaient installés chez elle, puis avaient donné, dans la demeure de la célèbre ballerine, des concerts pour le peuple.

Depuis, ils avaient fait leur chemin.

Payés par l'Allemagne, excitant les appétits du peuple, favorisant ses plus bas instincts, ils avaient formé le parti bolcheviste — du mot russe bolchoï « plus grand » — qui s'emparait du pouvoir le 5 novembre. Ce parti enseignait la haine des « bourgeois », de la classe intellectuelle. Il promettait le partage des terres et en général de toutes les propriétés, en parties égales, chacun devant cultiver soi-même. Il défendait d'employer un salarié. Si un pauvre vieux, ou un malade ne peut travailler, il doit céder sa part à d'autres. Au bout de deux ans, un locataire d'un appartement en devient propriétaire. Les dépôts des banques sont saisis et partagés.

Que de merveilleuses promesses ! Mais la plus belle de toutes, la plus désirée, est celle d'une paix prochaine.

Il semble donc qu'avec le régime bolcheviste, le bonheur va rayonner sur toute la Russie.

Hélas ! A Petrograd, le Palais d'Hiver est bombardé, puis pillé par les matelots, les femmes-soldats sont jetées en cellule, les ministres, frappés à coups de crosse, les officiers assassinés. Beaucoup de personnes folles de terreur se jettent dans la Neva ou y sont précipitées. Kerensky s'enfuit.

A Moscou, c'est la lutte acharnée, chaque maison est une forteresse, la guerre des rues est terrible ; l'artillerie s'en mêle, l'incomparable Kremlin n'est pas épargné. Beaucoup de morts, de part et d'autre, mais, comme Petrograd, Moscou passe aux mains de Lenine.

Odessa voit se dérouler des scènes effrayantes. Une usine d'alcool est pillée, une importante cave mise à sac. L'ivresse rend l'émeute plus horrible encore. Odessa A voit se renouveler les noyades de Nantes.

A Kiev, l'on craint des troubles ; mais les Cadets placent dans les rues des canons et des mitrailleuses: sauf quelques coups de feu et quelques victimes, la ville reste calme le premier jour.

Emeute sanglante à Kiev

Le lendemain 8 novembre, Kiev entend le premier coup de canon.

Les Cosaques avaient jusque-là maintenu les Bolcheviks russes de Kiev dans un certain respect de l'ordre établi, mais ils se voient obligés de descendre vers le Don et les Ukrainiens restent incertains sur la conduite à tenir. Aussi les Bolcheviks en profitent pour s'emparer, dans la nuit, de l'arsenal d'où ils se mettent à mitrailler le quartier de Lipky. Maîtres de la forteresse dans l'après-midi, ils bombardent la maison du Gouverneur russe dans laquelle est installé l'hôpital français dont les blessés doivent être évacués sous la mitraille.

La révolte est dirigée contre les représentants du gouvernement de Kerensky qui se sont jusqu'à ce jour maintenus à Kiev ; aussi les troupes qu'on lui oppose sont des Yunkers, jeunes élèves officiers de 16 à 18 ans, et quelques bataillons fidèles au Gouvernement provisoire.

Pendant trois jours, l'on se bat ferme et sauvagement ; les balles retournées et les dum-dum sont couramment employées. Les petits Cadets faits prisonniers sont impitoyablement fusillés.

Cependant les troupes tchèques envoyées du front approchent et les Bolcheviks sentant la partie compromise, acceptent l'intervention des Ukrainiens qui sont jusque-là restés neutres et se sont contentés d'assurer la sécurité de la population paisible. Ceux-ci proposent aux combattants de cesser la lutte et d'évacuer la ville. Eux se chargent de l'ordre : la police russe est immédiatement remplacée par une milice ukrainienne. Le gouvernement de Kerensky est peu satisfait de cette intervention, il donne l'ordre aux Junkers d'attaquer les troupes ukrainiennes qui les repoussent, et s'emparent de l'arsenal et de toutes les administrations. Les Tchèques qui sont arrivés à Kiev

reçoivent à leur tour l'ordre d'attaquer les Ukrainiens qu'on leur représente comme Bolcheviks. Une lutte s'engage mais comprenant bientôt qu'on les a trompés, ils refusent de se battre plus longtemps, déclarant que partisans du principe des nationalités, ils veulent rester neutres dans les affaires intérieures de la Russie. L'état-major de Kerensky qui n'avait pas d'autres troupes se rend aux Ukrainiens. Le 17, le calme renaît, la vie reprend son cours. Les cocardes jaunes et bleues triomphent à Kiev, l'écusson de Saint-Gabriel vient de remporter sa première victoire.

Cette victoire soulève au front sud-ouest un grand enthousiasme. Deux armées envoient leurs félicitations et leur appui à l'Ukraine.

Proclamation de la République ukrainienne

De même que le prince Lvov, en prenant en mains les rênes du Gouvernement de Petrograd, avait décrété, un peu imprudemment peut-être, le principe d'auto-détermination qui avait permis à la Finlande, la Pologne, l'Ukraine et à quelques autres Etats « allogènes » de déclarer leur indépendance ou leur autonomie, le Gouvernement des Soviets s'empresse, dans sa Déclaration des Droits des peuples de Russie, du 15 novembre 1917, de reconnaître sans restriction le droit des nationalités à disposer d'elles-mêmes et même à se détacher entièrement de la Russie.

Aussi la Rada centrale de Kiev, ne voulant à aucun prix reconnaître le gouvernement des Soviets qui vient de s'instaurer à Petrograde, proclame, le 20 novembre, au milieu de l'enthousiasme indicible de toute la population, dans le troisième Universal, la République ukrainienne fédérative. Le Secrétariat général engage des pourparlers avec les gouvernements qui se sont créés dans les nouveaux Etats érigés sur les ruines de l'Empire russe (Don, Kouban, Géorgie et Sibérie) afin de les amener à une fédération. Mais le manque de communications et le désir de plus en plus prononcé dans l'armée de se séparer complètement de la Russie, oblige la Rada à renoncer à son projet et à envisager l'indépendance qui sera déclarée le 9 janvier 1918 par le quatrième Universal.

L'Ukraine veut rester fidèle à l'Entente

Tout le monde espère que l'Ukraine va pouvoir enfin se livrer en toute tranquillité aux deux missions qui lui incombent : travailler à l'organisation de son Etat et soutenir le front du Sud-Ouest, ainsi qu'elle le fait depuis la dernière offensive allemande du mois de juillet.

Il n'en devait rien être.

Dès le début de décembre, la France et l'Angleterre envoient leurs représentants près du Gouvernement de la nouvelle République, et peu après s'engagent des pourparlers d'abord officieux, puis officiels. Désireux de contrecarrer les pourparlers de paix qui venaient de commencer à Brest-Litovsk entre les Austro-Allemands et les Maximalistes, le général Tabouis, ancien attaché à l'Etat-Major russe (du front Sud-Ouest, récemment nommé commissaire de la République Française en Ukraine, fait des avances au Secrétariat général ukrainien.

La capitale ukrainienne organise une jolie manifestation en l'honneur des missions militaires françaises et anglaises que les pourparlers russo-allemands ont obligées de quitter le front et qui viennent à Kiev demander au gouvernement de Vinnitchenko de continuer la guerre contre les puissances centrales. Les troupes ukrainiennes et le gouvernement les reçoivent officiellement.

Quelques jours après, la Rada centrale de Kiev publie un manifeste, constatant que depuis un mois qu'il est au pouvoir, le gouvernement des Soviets s'est montré incapable de gouverner, qu'il a amené partout la désorganisation, l'anarchie et la désagrégation du front; qu'enfin lâchement il vient de signer l'armistice. L'Ukraine se refuse à une telle lâcheté et à une telle trahison envers les Alliés.

En même temps, MM. Petlioura et Vinnitchenko déclarent à M. Pélissier, l'envoyé officiel de M. Noulens à Kiev, que les régiments ukrainiens combattront jusqu'au bout aux côtés des Alliés, mais que vu la décomposition croissante de l'Etat russe, il y aurait nécessité pour les Alliés d'aider l'Ukraine à s'organiser en Etat indépendant avec une armée nationale pour continuer la guerre contre l'Allemagne et empêcher l'anarchie de s'étendre. Ces déclarations furent publiées, à cette époque, en France, dans l'Information, en Russie, dans le Journal de Petrograd. A l'histoire de dire pourquoi l'Entente ne crut pas devoir seconder ces bonnes volontés.

Toujours à la même époque, le général Tabouis, ayant réuni au Consulat français les membres de la colonie française, donne l'assurance aux timorés que si les Allemands ou les Bolchevistes n'arrivent pas à Kiev avant un mois, le front ukrainien défiera tous les coups qui pourront lui être portés, que les soldats ukrainiens sont admirables de bravoure et de patriotisme.

Malheureusement, deux tendances commencent à se manifester au sein du secrétariat général.

Quelques secrétaires, bien qu'ententistes, estiment impossible pour l'Ukraine de continuer la guerre contre les Empires centraux. Les Bolcheviks ont en effet désorganisé l'armée qui déserte le front, brûlant et pillant tout sur son passage, et l'Ukraine n'a pas l'armée nationale que ses représentants ne cessent de demander, le regroupement des forces ukrainiennes sur le territoire de l'Ukraine n'ayant jamais été admis par le Grand Quartier Général Russe, ni par le Gouvernement de Petrograd. M. Vinnitchenko demande alors aux Alliés d'aider l'Ukraine à se mettre à l'abri de l'invasion étrangère, à se défendre contre les Bolcheviks et à organiser son armée nationale. Il manifeste en même temps le désir de voir reconnaître par l'Entente le Secrétariat général comme gouvernement actuel de l'Ukraine.

M. Galip, membre influent du parti Jeune Ukrainien et à ce moment-là directeur des Affaires politiques au Secrétariat des Affaires Etrangères, dépense une activité fébrile pour aboutir entre l'Entente, et surtout la France et l'Ukraine, à un accord qui permettrait à cette dernière de continuer la guerre malgré les obstacles qui surgissent de toutes parts.

M. Petlioura, secrétaire de la guerre, appuyé par le groupe Jeune-Ukrainien, auquel sont affiliés tous les officiers de l'Etat-Major du Secrétaire de la Guerre, le Commandant des troupes de Kiev et son Etat-Major, se déclare prêt à continuer jusqu'au bout la lutte contre l'Allemagne, non avec les troupes du front qui sont en pleine dissolution, mais avec une armée de 500.000 francs-cosaques, qui pourrait être recrutée parmi les paysans désireux de défendre leurs terres.

Pour montrer sa bonne volonté à l'égard des puissances de l'Entente, il refuse de reconnaître Krylenko comme généralissime de l'armée russo-ukrainienne, en remplacement du généralissime russe Doukhonine, assassiné à la Stavka de Mogilev par les Bolcheviks; il proclame front ukrainien le front qui s'étend de Brest-Litovsk à la frontière roumaine et en confie la défense au général Cherbatchef, jusqu'alors général en chef du front sud-ouest et signe l'ordre de désarmement général des Bolcheviks à Kiev et sur tout le territoire de l'Ukraine.

C'était le signal de la guerre entre l'Ukraine et les Bolcheviks, cette affreuse guerre qui n'est pas encore terminée à l'heure actuelle.

Ultimatum du gouvernement des Soviets russes

Pour commencer ses opérations contre la nouvelle République, le Gouvernement des Soviets n'attendait qu'une occasion. Il la trouve dans une dépêche chiffrée du Gouvernement français qu'il intercepte et publie dans les journaux de Petrograd.

Sous prétexte que le Gouvernement ukrainien a entamé des pourparlers secrets avec les Alliés et notamment avec la mission française dans l'intention de « saboter la cause de la paix » et d'empêcher celle-ci d'aboutir immédiatement, il lui envoie un ultimatum et commence aussitôt l'attaque contre l'Ukraine en faisant « donner » les Bolcheviks russes qui se trouvaient à Kiev, en attendant que les troupes régulières franchissent la frontière.

Prise entre deux feux, celui des Austro-Allemands à l'ouest, et celui des Maximalistes à l'est, la Rada centrale, qui a cependant déclaré qu'elle restera fidèle à l'Entente, nommé des délégués qu'elle envoie à Brest-Litovsk, refuse à la délégation maximaliste de Petrograd le droit de parler au nom de l'Ukraine et ouvrir des pourparlers en vue de la paix.

Mécontent de cette décision, Petlioura donne sa démission de secrétaire de la Guerre et se rend en province pour y organiser des corps de francs-cosaques afin de lutter contre les ennemis de son pays.

Le bruit s'étant répandu à Kiev que le Cabinet Vinnitchenko est sur le point de conclure la paix avec les Puissances centrales, le parti Jeune-Ukrainien décide de faire un coup d'Etat pour le renverser et empêcher la signature du traité. Les automobiles blindées font dans les rues de Kiev une démonstration. Vinnitchenko démissionne.

Skoropadski, général dans l'ancienne armée russe, avait songé à prendre la dictature avec le titre de Hetman, mais le moment venu, il se défile sous prétexte que les Alliés ne lui donnent pas la promesse de faire défendre Kiev

contre les Bolcheviks par les deux divisions tchéco-slovaques qui se trouvent dans la ville.

La Colonie française, que les événements n'ont nullement émue et qui continue à garder toute sa sympathie et aussi toute sa confiance au mouvement ukrainien, décide d'offrir aux poilus des différentes missions françaises et aux officiers français et alliés une soirée artistique dans la salle du Conservatoire. Les professeurs français de Kiev interprètent au milieu de l'hilarité générale le *Client sérieux* du gai *Courteline*. Ne fallait-il pas rire un peu avant le nouvel assaut que Kiev allait subir ?

Succès des troupes bolchevistes en Ukraine

Lancés par les Allemands contre la jeune République ukrainienne au moment où celle-ci s'entendait avec les Alliés pour la continuation de la guerre, les Bolcheviks ne peuvent plus être arrêtés. D'ailleurs, l'arrivée de la Délégation ukrainienne à Brest-Litovsk rend Krylenko moins intéressant et permet aux Allemands de hausser le ton en parlant aux délégués maximalistes.

Le 28 janvier, Loubny, situé entre Poltava et Kiev, tombe aux pouvoirs des Bolcheviks: la route de la capitale ukrainienne est ouverte.

Seconde émeute à Kiev

Le lendemain, les Bolcheviks de Kiev sentant les camarades approcher, s'emparent par surprise et sans coup férir de l'arsenal qui contient mitrailleuses, artillerie et munitions. On se bat avec acharnement durant toute la nuit et le lendemain. Le 31, ils s'emparent de Podol, bas quartier de la ville, sur la rive du Dniépre. Au Télégraphe, la lutte est d'une violence inouïe. Beaucoup de victimes même parmi les civils. Le commandant Jourdan, de la Mission française, est tué d'une balle perdue de mitrailleuse. L'aspect des rues est sinistre. Tranchées, barricades, mitrailleuses aux carrefours, des canons sur les places et sur les endroits les plus élevés ; la circulation est complètement interrompue, l'électricité est coupée.

Le 2 février, la lutte augmente d'intensité : des trains blindés tirent sans arrêt dans les rues. Lorsqu'on se risque à sortir, il faut souvent s'étendre à terre et attendre que les rafales se calment, tant les balles tapent dur à hauteur d'homme, faisant voler en éclats les vitres et criblant littéralement les murs. De paisibles habitants trouvent ainsi la mort chez eux...

En ville, plus de pain depuis la bataille. Heureux les prévoyants qui ont fait quelques provisions d'eau et de farine. Pour s'engager dans la garde rouge, il suffit de s'inscrire et l'on obtient un fusil. Aussi peut-on voir passer dans les rues de sinistres bandes armées aux allures inquiétantes.

Le 3 février, la lutte continue encore plus acharnée, mais les troupes d'investissement bolcheviques n'ayant pas encore atteint Kiev et Petlioura arrivant de province avec quelques troupes francs-cosaques, les Ukrainiens l'emportent. Les derniers gardes rouges sont fusillés, l'arsenal se rend et l'on s'aperçoit que c'était une poignée d'hommes qui avaient mené l'émeute.

Les Ukrainiens vainqueurs célèbrent leur victoire. En ville, grand défilé de troupes victorieuses, musique en tête.

Pendant ce temps, les troupes régulières bolcheviques encerclent la ville. De grandes forces arrivent sur trains blindés.

A l'extérieur, Odessa tombe entre leurs mains après un bombardement de trois jours. Là-bas aussi le sang a coulé.

Un nouveau ministère est constitué qui réclame l'aide immédiate de l'Autriche. Mais l'Ukraine n'existe plus, seul son cœur bat encore, mais bien faiblement.

Prise de Kiev par les Bolcheviks

Le 3 février, commence l'attaque méthodique de la ville. Deux trains bombardent sans arrêt le Lipky, le plus élégant quartier de Kiev. Pendant quatre jours et quatre nuits le bombardement est d'une violence inouïe. On compte la nuit une moyenne de huit coups à la minute et 50.000 obus en quatre jours, taisant près de 15.000 victimes. La lueur sinistre des incendies éclaire seule la ville. La maison du Président Grouchevski, bâtisse haute de neuf étages, flambe, ayant été particulièrement visée.

Le 7, le bombardement redouble de vigueur, la lutte dans les rues devient de la sauvagerie. Partout les Bolcheviks avancent. La fin approche. Petlioura se défend avec acharnement tant qu'il peut espérer que les deux divisions tchéco-slovaques, cantonnées dans la ville, marcheront à son secours. Mais celles-ci, pour avoir le chemin libre jusqu'à Vladivostok, ont fait un pacte avec les Bolcheviks. Quand tout espoir est perdu, Petlioura bat en retraite avec les débris de ses troupes vers Jitomir et Berditchef. Avec lui quittent Kiev les membres de la Rada et du Secrétariat général qui s'était reconstitué sous la présidence de Gouloubovitch et avait vécu d'une vie falote pendant le siège de la ville.

Avant de partir, ce gouvernement, dans un acte de désespoir, donne l'ordre à ses plénipotentiaires de Brest-Litovsk de signer la paix avec les Puissances centrales.

Le lendemain, les vainqueurs font leur entrée.

Kiev sous le régime des Soviets

Qui avait mené si brillamment cette attaque ? Le Colonel Mouraviof, le vainqueur de Petrograd et de Moscou et à ce moment commandant en chef des troupes révolutionnaires. Jeune, intelligent, mais dur et cruel, il fit impitoyablement fusiller tous les officiers ukrainiens ou polonais : ces derniers venaient de s'emparer de la Stafka de Moghilef et accouraient délivrer Kiev.

Ancien policier, le colonel parle en maître. Sa fortune est grande grâce aux contributions dont il frappe les habitants de chaque ville dont il s'empare. A Kiev, le bijoutier Marchak doit payer 180.000 roubles. Galperine, un riche raffineur, 300.000. Radzivill, 100.000. La ville elle-même doit verser dans les trois jours dix millions. Mais la banque d'Etat n'a que 225.000 roubles en caisse. Les principaux actionnaires et les gros clients devront donc payer en chèques qui s'ajouteront à leurs taxes personnelles. Le soir, le colonel, confortablement installé dans le meilleur hôtel de Kiev, boit ferme en compagnie de son Etat-Major.

Très vite l'ordre est rétabli dans la ville, mais la terreur commence à régner. Le sinistre tribunal s'est installé dans l'ancien palais impérial. Une salle contient les prisonniers, pauvres diables d'officiers porteurs de laissez-passer ukrainiens. L'on juge rapidement. Toute défense est inutile. Une seule peine, la mort. On déshabille les condamnés, on les revêt d'une capote de soldat et devant le Palais même on les fusille à la mitrailleuse. J'ai vu de mes yeux fusiller deux généraux et une vingtaine d'officiers dans l'espace d'une demi-heure. Des camions automobiles chargent les morts, tous frappés à la tête, et les emportent au jardin du Tsar où est creusée une fosse large mais peu profonde. Plusieurs jours après les dernières exécutions, en se promenant dans le jardin, l'on pouvait voir à terre de nombreuses cervelles. 2.300 peines de mort sont prononcées par le sombre tribunal.

Pour empêcher le massacre de leurs nationaux, les Polonais se déclarent neutres et abandonnent la lutte.

Vis-à-vis des Français, le colonel est peu bienveillant. Il prétend que les officiers des missions sanitaires ou d'aviation n'ont pas été rigoureusement neutres et recommande aux militaires de ne pas bouger, autrement les Français civils paieront pour eux.

Des perquisitions sont opérées en masse. On cherche les officiers qui se cachent encore et l'on saisit toutes les armes. En ville que de dégâts ! Des maisons éventrées, des vitres partout brisées, des devantures de magasins criblées de balles, des fils des télégraphes et des tramways pendent lamentablement et donnent un aspect sinistre. Le ravitaillement devient difficile. Les Bolcheviks ayant taxé les denrées, les paysans se refusent à venir en ville : plus de beurre, plus de viande, du pain noir fait avec de la farine de pois chiches.

Dans les rues, de sinistres têtes de marins et de sœurs de charité, terribles et impressionnantes apparitions. Elles sont typiques ces sœurs, parfois en culottes, le revolver à la ceinture, servant aux unes à achever les blessés, aux autres à faire le coup de feu pendant la bataille.

Quelques jours plus tard, l'on fait aux Bolcheviks des funérailles grandioses : 450 corps couchés dans de noirs cercueils, suivis d'un immense cortège, drapeaux rouges et noirs en tête. Pas un Pope. Beaucoup de bières ouvertes suivant la coutume orthodoxe. De pauvres mères embrassent le cher visage du mort et se frappent le front contre les cercueils.

Kiev évacuée par les Bolcheviks

Le 16 février, l'armistice est rompu, et aussitôt Allemands et Autrichiens avancent pour occuper le pays. Mouraviof quitte Kiev pour aller en Bessarabie contre les Roumains. Les Allemands occupent Rovno. Bientôt ils seront à Kiev où ils sont attendus avec impatience, car alors la terreur cessera, la tranquillité régnera, la vie normale enfin reprendra.

En silence, les Bolcheviks évacuent la ville, et la livrent à de nombreuses bandes de matelots pillards. Les arrestations recommencent, les fusillades sont plus terribles et plus arbitraires : des officiers reconnus par leurs hommes sont

fusillés pour ce seul motif. Les marins deviennent plus audacieux et ne respectent plus les étrangers. La terreur des habitants est grande. C'est un exode général des étrangers vers Moscou.

Le 19, les missions françaises quittent Kiev ayant à leur tête le général Tabouis, commissaire de la République française près du Gouvernement ukrainien. Un grand nombre de françaises réussissent à trouver place dans le train et à se sauver vers le Nord d'où peut-être elles pourront regagner la France ; le lendemain, le Consul part à son tour. La ville est traversée par 30.000 Tchèques qui fuient vers l'Est.

Le 23, les Allemands font leur entrée à Kiev, et annoncent au monde que la capitale de l'Ukraine a été délivrée par des troupes saxonnes.

Peu à peu le calme renaît et la vie normale reprend son cours.

Quelques jours après, le Cabinet Gouloubovitch revenait à Kiev et faisait publier une note pour manifester son étonnement d'apprendre que les autorités consulaires alliées ont quitté Kiev, les Allemands y étant venus comme amis de l'Ukraine et non en vainqueurs.

Coup d'Etat des Allemands

Ces amis ne tardent pas à susciter la colère et la haine du peuple, par leur brutalité et leurs dégradations.

Le 29 avril, les Allemands mécontents de l'opposition acharnée des Ukrainiens, dispersent la Rada centrale par la force des baïonnettes, emprisonnent quelques-uns de ses membres et mettent à la tête du Gouvernement ukrainien le général russe Skoropadsky, beau-frère du feld-maréchal allemand Eichorn, tué quelques semaines plus tard à Kiev d'un coup de grenade. Aussitôt, s'appuyant d'une part, sur les Allemands, d'autre part, sur la bourgeoisie et l'aristocratie russes et polonaises, il prend le titre de Hetman, forme un gouvernement réactionnaire, et démobilise les troupes ukrainiennes. Il reçoit l'autorisation de former une armée qui ne dépassera pas 10.000 hommes.

Le gouvernement du Hetman Skoropadsky

Ce coup d'Etat que la population de Kiev et même les chefs des partis politiques avaient été loin de soupçonner, intronise par un procédé arbitraire et tout artificiel un pouvoir qui ne répond en rien aux exigences démocratiques de l'époque et de ce fait ne trouve aucun appui dans le peuple. Il est évident pour tout le monde que le Hetman n'est qu'une créature des milieux réactionnaires allemands, car la personnalité de Skoropadsky a été jusqu'à cette époque tellement indécise et même inconnue, qu'aucun parti politique ukrainien, sans excepter les groupes modérés, ne croit possible de faire partie du Gouvernement formé par le Hetman. Tous les pourparlers conduits à cet effet par son entourage, avec les chefs des partis ukrainiens, de même que tous les efforts tentés par M. P. Vassilenko, cadet russe, et par les représentants du haut commandement allemand, restent vains.

La Conférence du parti socialiste-fédéraliste, du 10 mai, prend une résolution toute spéciale, par laquelle elle interdit à ses membres d'assumer

des postes dans le gouvernement du Hetman. Cette interdiction fut maintenue jusqu'à la fin d'octobre, au moment où la défaite allemande devenant certaine, et comprenant que sa politique courait à un krack si elle ne s'appuyait pas sur les milieux ukrainiens, le Hetman se mit à prodiguer des assurances qu'il l'orienterait désormais dans un sens purement national et qu'il aborderait sans retard les réformes démocratiques. Certains hommes politiques entrèrent alors dans le gouvernement du Hetman, mais à titre personnel et dans le seul but de prévenir un soulèvement populaire au moyen de réformes démocratiques urgentes et en premier lieu, de la réforme agraire.

Les nouveaux ministres ukrainiens virent, cependant, aussitôt, qu'ils n'avaient point de majorité dans le Cabinet et qu'à eux seuls, ils étaient impuissants à faire réaliser les réformes nécessaires. Le Congrès National Ukrainien dont ils réclamaient la convocation n'ayant pas été autorisé, ils quittèrent le gouvernement dans la nuit du 14 au 15 novembre. Depuis le coup d'Etat et l'avènement de l'Hetman, des représentants de milieux politiques ukrainiens n'ont donc participé au gouvernement que pendant une quinzaine de jours et encore n'y ont-ils formé qu'une minorité.

La responsabilité pour la politique intérieure et étrangère pratiquée par l'Hetman depuis le coup d'Etat du 29 avril jusqu'au jour de son renversement, ne peut donc être mise en aucune façon à la charge des partis politiques ou des milieux sociaux ukrainiens.

Le Cabinet formé le 2 mai par M. Vassilenko et présidé par M. Lizogoub, octobriste, est un cabinet tout à fait incolore au point de vue de la politique et de l'idée nationales.

M. Kolokoltzoff, qui occupe bientôt après le poste de ministre de l'Agriculture, est réactionnaire; les autres ministres appartiennent soit au parti cadet panrusse, hostile à la régénération ukrainienne, ou bien ont un programme très rapproché de celui des cadets.

Le ministre des Finances, M. Rjepetski, cadet, reconnaît ouvertement dans son discours prononcé au Congrès des Cadets (Kievskaja Mysl du 11 mai), qu'il a pris une part personnelle à l'élection du Hetman, ainsi qu'aux tentatives «de rapprochement avec nos nouveaux alliés» (c'est-à-dire l'Allemagne et l'Autriche).

Le cadet Vassilenko s'exprime au même Congrès d'une manière encore plus catégorique: «Je me suis depuis longtemps déjà convaincu, déclare-t-il, que les circonstances historiques se sont formées de telle façon que nos intérêts économiques et commerciaux sont liés aux Puissances centrales et principalement à l'Allemagne... Notre histoire nous montre que nos intérêts nous liaient d'une manière plus vivante à l'Allemagne qu'à l'Angleterre. C'est surtout grâce à l'Angleterre que nous avons perdu la partie au Congrès de Berlin; c'est grâce aux diplomates anglais que nous avons perdu les Dardanelles et Constantinople. L'Allemagne et nous, nous sommes géographiquement voisins et nos intérêts respectifs sont liés les uns aux autres.

Il en a été ainsi avant la guerre, il en est ainsi actuellement, il en sera ainsi, je crois encore, après la guerre. » (Kievskaja Mysl, n°72.).

Cette manière de voir des ministres cadets est sanctionnée ensuite par le leader du parti cadet, M. Milioukoff. «Je m'oppose résolument à l'interdiction doctrinaire défendant aux membres du parti cadet d'établir des accords avec les Allemands ou de faire appel à leur concours en vue du rétablissement du pouvoir et de l'ordre et de l'organisation des affaires locales», écrit-il dans sa Déclaration au Comité Central (Kievskaja Mysl du 2 août, n°137).

Dès les premiers jours de son existence, le nouveau cabinet manifeste son activité par des arrestations d'hommes politique ukrainiens, par le rétablissement de la censure, particulièrement sévère pour les journaux ukrainiens, etc. La «République du Peuple ukrainien» est débaptisée et nommée «Puissance d'Ukraine». Les gros agrariens et industriels se sentent désormais maîtres absolus de la situation. La réaction est partout, à tout moment. Aux postes et aux emplois officiels, on commence à remplacer les Ukrainiens par des dignitaires et des fonctionnaires de régime tsariste, venus par trains entiers de Petrograd et de Moscou.

Dans le même temps, cependant, l'Hetman et ses ministres affirment partout la nécessité de raffermir l'indépendance politique de l'Ukraine.

Au cours d'une conversation avec le D'Leberer, correspondant du Berliner Tageblatt, le Hetman dit : «Je crois que bien des gens, en Allemagne, me considèrent comme réactionnaire et partisan résolu d'une fédération avec la Grande Russie. C'est inexact. Toute aussi erronée est l'intention que l'on me prête d'englober de nouveau l'Ukraine dans l'ancien Empire Russe». (Kievskaja Mysl du 10 mai).

«L'Ukraine doit être un pays indépendant», déclare à son tour M. Vassilenko dans son discours au Congrès du parti cadet (Kievskaja Mysl du 11 mai).

Les mêmes idées sont développées par M. Lizogoub dans le discours qu'il prononce à un banquet politique au cours duquel il déclare que son gouvernement espérait, avec l'aide de l'Allemagne et en communion avec la culture allemande, créer un Etat ukrainien indépendant (.Kievskaja Mysl du 23 mai).

C'est encore d'une Ukraine «puissante» et indépendante que parle le Hetman dans sa lettre officielle au premier ministre M. Lizogoub (Kievskaja Mysl du 9 juillet).

Du jour où M. Igori Nistiavoski devient ministre de l'Intérieur, la réaction s'accroît encore davantage et se manifeste d'une façon plus ouverte et plus décisive. On arrête les gens et on les emprisonne sur une simple suspicion ou sur une dénonciation. Le nombre d'arrestations atteint plusieurs milliers.

C'est ce même Nistiakovski qui, à l'instigation des Allemands, prend des arrêtés d'expulsion contre quelques Français. Un jeune Ukrainien, ayant eu vent qu'une mesure semblable se tramait, en informe M. M. qui s'empresse d'en faire part à tous ceux que l'expulsion pouvait atteindre. Sans y ajouter

une foi entière, chacun prend secrètement ses dispositions pour ne pas laisser sa famille dans le besoin et le reste de la colonie dans le désarroi et l'isolement. Aussi, quand les Allemands apportèrent l'ordre d'avoir à quitter l'Ukraine dans les quarante-huit heures, personne ne fut pris au dépourvu. D'ailleurs, la mesure n'atteignit pas tous ceux qu'elle avait d'abord menacés. Au nombre des expulsés furent les consuls de Grèce et d'Espagne.

Ces arrestations et expulsions n'empêchent pas d'ailleurs M. Nistiakovski d'affirmer que «l'Ukraine s'est engagée, avec le concours de l'Allemagne et de l'Autriche, dans la large voie d'une existence indépendante en tant qu'Etat» et que «le mouvement puissant des paysans a fait de nouveau surgir le drapeau historique de l'indépendance ukrainienne: l'institution de Hetman». (Kievskaja Mysl du 24 août, n° 142).

Le même M. Nistiakovski ne reconnaît pour langue d'Etat, encore au commencement de septembre, que la langue ukrainienne exclusivement (Kievskaja Mysl, n°153). De son côté, le Hetman, nu dîner offert par Von Kirbach, parle île l'armée ukrainienne à créer, comme de la base d'une puissance ukrainienne indépendante (Kievskaja Mysl, n° 187).

De telles contradictions entre les déclarations publiques du Hetman et de ses ministres au sujet de l'indépendance ukrainienne et de l'idée nationale, d'un côté, et leurs actes, de l'autre, seront comprises aisément si l'on tient compte de la politique de duplicité adoptée par le Gouvernement allemand et ses agents vis-à-vis de l'Ukraine.

En assurant les Ukrainiens de leurs sympathies pour l'idée d'indépendance de l'Ukraine, les réactionnaires allemands pensent en réalité au rétablissement, avec le temps, d'une Russie réactionnaire unie et forte. A Kiev, les partis de droite et les monarchistes, avec, à leur tête, M. Pourichkévitch, s'agitent ouvertement dans ce sens. Il est hors de doute que les milieux réactionnaires allemands sont en contact avec eux et projettent des actions communes en vue de remplacer les Bolcheviks en Russie par un régime monarchiste réactionnaire.

Il semble que, vers la fin de son gouvernement, le Hetman se soit émancipé de l'influence des réactionnaires allemands. Mais c'est pour tomber sous celles des réactionnaires russes. La preuve la plus éclatante de ce fait est fournie par le retour au ministère de Nistiakovski, auteur d'un projet censitaire réactionnaire pour les élections municipales et provinciales, et le maintien au cabinet de Reinbot, connu pour les opinions réactionnaires qu'il avait exprimées, alors qu'il était fonctionnaire sous le régime tsariste à Petrograd.

Quant à la fermeté des opinions politiques du Hetman et de la plupart de ses ministres, elle est éloquemment certifiée par la note de dix de ces ministres, à la date du 17 octobre, ainsi que par sa dernière déclaration. Dans l'une comme dans l'autre, ces partisans convaincus de l'indépendance se déclarent des fédéralistes tout aussi convaincus. C'est que dans le Cabinet des «Indépendants» tout comme dans celui des «Fédéralistes» il n'y a point d'hommes politiques véritablement ukrainiens, exception faite de

M. Dorshevko. Ce sont des hommes que la peur des Bolcheviks a fait enfuir de Petrograd et de Moscou, et qui sont venus à Kiev; ou bien ils sont nés à Kiev, mais demeurent étrangers aux aspirations nationales, ignorants de la langue ukrainienne, de l'histoire et de la culture ukrainiennes et se montrent hostiles à l'idée de la régénération ukrainienne.

Il est impossible de s'imaginer un plus profond piétinement des droits du peuple et un mépris plus absolu du peuple lui-même. Des insurrections particulières ont lieu sur tout le territoire ukrainien. Les troupes allemandes qui comprennent plus de 500.000 hommes défendent très énergiquement les intérêts du Hetman qui se confondent avec les leurs. Le sang des paysans et des ouvriers ukrainiens coule, l'artillerie allemande rase des villages entiers. C'est un massacre systématique de tout ce qui veut rester ukrainien. La création d'un gouvernement démocratique devient pour l'Ukraine une question extrêmement urgente. La patience du peuple est à bout. Tous les partis politiques se réunissent pour fonder contre les Allemands et Skoropadsky une Ligue nationale qui fomente un soulèvement général, renverse le Hetman et établit un Directoire de cinq membres parmi lesquels M. Petlioura, le futur généralissime de l'armée ukrainienne.

Petlioura

Comme secrétaire général, ministre de la guerre, membre et plus tard président du Directoire ukrainien, Petlioura a joué et joue encore un si grand rôle en Ukraine qu'il mérite bien quelques notes biographiques.

Bolchéviste pour les réactionnaires, réactionnaire pour les Bolcheviks, Petlioura, le grand calomnié, est pour le peuple ukrainien tout entier, le héros national, le libérateur de l'Ukraine.

Il est né d'une pauvre famille de cosaques à Poltava, en 1878. Après des études faites au séminaire de sa ville natale, il reçut le brevet d'instituteur. Son activité politique l'obligea à passer en Galicie où il se familiarisa avec le mouvement nationaliste.

La première Révolution (1905) le trouva à Kiev où tout de suite, il prit une part très active à la fondation du journal Rada, publié en langue ukrainienne, tout en collaborant au Slovo, organe social-démocrate.

Conduit par les circonstances à Petrograd, il continue sa collaboration aux journaux kiévois, s'occupe activement du mouvement ukrainien et de la fondation du Club ukrainien.

A Moscou, où il se rend ensuite, il devient secrétaire de rédaction de la revue mensuelle *Ukrainskaia Jisn*, en langue russe, et participe à l'organisation de la société musicale Kobsar. C'est par ignorance des habitudes du peuple slave, que des adversaires de Petlioura ont confondu son rôle dans cette société musicale avec la profession d'artiste de café-concert qu'il aurait exercée. En Russie, toute société, même politique, organise parmi ses membres un orphéon ou un orchestre, qui est mis à contribution dans des soirées d'ailleurs très agréables offertes fréquemment à tous les sociétaires et à leur famille.

Au commencement de la guerre de 1914, Petlioura se rend sur le front pour y représenter le Zemsky Soiouz et organiser des hôpitaux de première ligne. C'est là que le trouvèrent la Révolution et le vote du premier Congrès militaire ukrainien qui le désigne comme président du Comité général militaire ukrainien.

Au moment où la Roda centrale crée le Secrétariat général comme organe exécutif, Petlioura devient tout naturellement secrétaire général des affaires de la guerre, puis ministre de la guerre quand le Directoire se constitue, en juillet 1918. Toute l'activité de M. Petlioura depuis la Révolution, peut se résumer en deux mots : guerre aux ennemis de l'Ukraine, qu'ils soient Allemands, Bolcheviks ou Polonais.

Skoropadsky et l'Entente

Le 13 novembre, les journaux de Kiev annoncent qu'un armistice vient d'être conclu sur le front français.

Aussitôt, sur la demande du Consul du Danemark et des partis ukrainiens, les portes de la prison de Lukianovka s'ouvrent pour rendre à la liberté les détenus politiques, parmi lesquels se trouvaient plusieurs Français et quelques membres de la Rada, internés plusieurs mois auparavant par les Allemands.

Le Hetman Skoropadsky, jusque là germanophile convaincu, change de politique et devient francophile très ardent. Il forme un nouveau cabinet et remplace au Sous-Secrétariat des Affaires Etrangères le bureaucrate russe Paltof, instrument des Allemands en Ukraine, par M. Galip dont les sentiments francophiles sont connus de tous et dont toute l'activité, au cours des derniers mois, s'est dépensée à susciter des obstacles à l'occupation allemande. Espérant avoir mis par ce changement la politique de l'Ukraine d'accord avec les vœux de l'Entente, il envoie des missions diplomatiques à Jassy, près de la Commission interalliée et à Odessa, près de M. Henno, représentant des Alliés sur les bords de la Mer Noire.

La presse au service du Hetman reçoit l'ordre d'entonner l'hymne aux Alliés et plus particulièrement à la France: ce fut chaque matin le dénombrement des navires de guerre qui paraissaient à l'horizon, à la sortie du Bosphore, et des divisions anglaises et françaises qui débarquaient à Novorossiisk, à Sébastopol et à Odessa, des divisions roumaines et polonaises qui se massaient aux frontières de l'Ukraine pour la défendre, d'une part contre les «bandes» de Petlioura qui s'avançaient de la Galicie et les «bandes» lettonnes et chinoises au service des Bolcheviks russes, qui venaient de l'Est et du Nord-Est.

En même temps, l'armée des Volontaires se compte et fait des enrôlements, réquisitionne édifices, vêtements, chaussures et aliments et bientôt décrète la mobilisation générale, d'abord de la jeunesse des Universités et des Gymnases, puis de toute la jeunesse du pays non encore occupé par l'armée de Petlioura.

Le premier décret fait des mécontents parmi les étudiants qui projettent de se réunir à l'Université pour étudier la situation. La réunion est interdite. Sans

tenir compte de cette interdiction, les étudiants et les étudiantes forment un cortège et veulent se rendre par Bibikovski Boulevard à l'Université Saint-Vladimir, mais un groupe de volontaires à cheval accourt et sans sommation aucune, tire sur le cortège. Bilan de la journée: quatorze morts dont trois cursistes (étudiantes) et une trentaine de blessés.

Le second décret affecte surtout la population israélite qui manifeste son mécontentement en fermant ses magasins, en boycottant les valeurs russes et, autant qu'elle le peut, en faisant filer les jeunes gens à Vienne et à Budapest, les seuls endroits encore accessibles aux voyageurs venant de l'Ukraine.

On annonce officiellement que des missions militaires alliées vont arriver à Kiev et que M. Henno viendra s'établir près du Hetman. On réquisitionne l'hôtel Continental (encore habité par des Allemands) pour héberger les missions, et deux étages d'une maison sise rue Luteranskaia, n° 40, pour M. Henno. Il convient aussi de bien loger les nombreux soldats français qui vont arriver: alors on réquisitionne les théâtres, les salles des cafés-concerts et les cinémas; pour les recevoir comme ils le méritent, des comités s'organisent, des souscriptions sont ouvertes et le Ministère des Affaires Etrangères informe par la voie des journaux qu'un personnage officiel a été désigné pour élaborer avec le concours des comités le programme de la réception, d'abord du Consul M. Henno, puis du Général Franchet d'Esperey et de son Etat-Major, des Etats-Majors alliés, enfin des troupes françaises, anglaises, roumaines, italiennes et polonaises qui «viennent soutenir l'armée des Volontaires contre les troupes de Petlioura et celles des Bolcheviks.

La Colonie française ne veut pas rester en arrière. Elle ouvre une souscription et aussitôt chacun se met à l'œuvre pour que la réception des poilus soit le plus grandiose possible: l'argent afflue, des drapeaux, des fleurs, des guirlandes sortent des doigts diligents de toutes les Françaises.

Encerclement de Kiev par l'armée de Petlioura

Dans ce ciel serein, des coups de canon se font tout à coup entendre: il paraît que Petlioura a réuni autour de lui des «bandes de pillards et de bandits», — c'est ainsi que s'exprime la presse, — qui voudraient s'emparer de Boïarka. En réalité, ce sont les recrues qui ont répondu à la mobilisation décrétée par Petlioura et la Ligue Nationale. Autour de ce noyau, au fur et à mesure de son avance en Ukraine, les paysans se rassemblent pour combattre contre Skoropadsky. L'Ukraine presque toute entière est déjà reconquise par son «Libérateur», et ce n'est pas à Boïarka que le canon tonne, mais aux environs de Swetochine. L'encerclement de Kiev est d'ailleurs bientôt si total, que les paysans n'y entrent plus pour l'approvisionnement.

Les aliments de première nécessité se vendent à des prix inconnus jusqu'à ce jour: le pain devient rare et vaut 3 roubles la livre le pain gris, 10 roubles le pain blanc, les œufs 38 roubles la dizaine, le lait 3 roubles le petit verre, la viande 7 roubles la livre, le beurre de table 80 roubles, le beurre de cuisine 50 roubles, et toutes ces denrées de première nécessité sont presque introuvables.

Le canon tonne de plus en plus fort, les mitrailleuses se mettent de la danse. L'émoi devient grand dans Kiev où chacun revit les heures sombres du bombardement des Bolcheviks. La presse, elle, est optimiste et le Hetman fait afficher sur les murs de Kiev, deux proclamations de M. Henno au peuple de l'Ukraine. Il y est dit que le Gouvernement français reconnaît l'Ukraine telle qu'elle est alors constituée, et qu'il fait confiance au Hetman et aux nouveaux ministres qu'il vient de se choisir.

Si elles ne sont pas apocryphes, ces deux proclamations laissent supposer que le Gouvernement de la République française condamne la République ukrainienne et ne veut voir à Kiev, comme dans le reste de la Russie qu'un seul Gouvernement, le Gouvernement monarchiste de Skoropadsky.

L'effervescence est grande en ville et les réflexions échangées entre les lecteurs très nombreux de ces placards, lecteurs appartenant à toutes les classes et à tous les partis, ne sont nullement en faveur du représentant de la France et, partant, de la France elle-même. Les Français qui vivent à Kiev depuis un certain nombre d'années, et qui de ce fait, sentent mieux que d'autres, aveuglés par leurs sympathies ou leurs intérêts, battre le cœur ukrainien, ceux qui ont vu la marche rapide du nationalisme de ce peuple, sont convaincus que leur gouvernement ou du moins son pseudo-représentant commet une lourde faute. Ils condamnent hautement celui qui se dit Consul de France à Odessa. Ni le ton, ni la forme de ces proclamations ne sont d'un républicain; le style ne peut être que d'un monarchiste, ou d'un républicain au service des intérêts monarchistes.

Les nombreux agents allemands ne manquent pas d'exploiter ce fait contre la France; ils s'en servent aussitôt dans les campagnes pour détruire dans le cœur des paysans la sympathie naissante pour les vainqueurs de la Marne et de Verdun. Aussi les Français, presque tous sympathiques au mouvement ukrainien, répandent sous le couvert du manteau que ces proclamations ne peuvent être rédigées que par le Hetman lui-même, afin d'étayer une cause déjà chancelante.

L'impression produite par ces deux proclamations diminuant un peu, un nouveau grand placard annonce aux habitants de Kiev, d'une phrase brève, mais en gros caractères, qu'Enno venait d'être nommé Consul de France à Kiev et que Franchet d'Esperey prenait le commandement des troupes françaises qui allaient opérer en Ukraine.

Prise de Kiev par Petlioura

Toutes ces proclamations et tous ces placards n'empêchent pas Petlioura et son armée de faire leur entrée à Kiev quelques jours plus tard, le 14 novembre, au milieu des acclamations d'une foule enthousiaste. Au même moment, d'un autre côté de la ville, une troupe de volontaires, 300 environ, sortait pour s'en aller rejoindre vers le sud l'armée de Denikine. Les autres officiers de l'armée des Volontaires rentrent chez eux, ou s'enferment à l'hôtel François, pour y attendre les événements. Les jeunes gens des trois dernières classes des

gymnases qui avaient été mobilisés pour maintenir l'ordre dans la ville, reviennent «au sein de leur famille entreprennent leurs études.

On s'attendait à des représailles contre les officiers volontaires et à un pillage de la ville (les journaux du Hetman avait annoncé que Petlioura, pour entraîner ses «bandes» à l'assaut de Kiev, leur avait promis dans un ordre du jour de leur livrer la ville pendant trois jours). Il n'en est rien. Le nouveau Gouverneur de Kiev prend les mesures les plus énergiques pour assurer la tranquillité et surtout le ravitaillement de la population affamée depuis un mois. Aux familles des officiers et aux consuls qui l'interrogent, il affirme qu'aucune exécution ne sera faite avant que le procès de chaque officier ne soit instruit et une sentence prononcée. En attendant le procès et la sentence, les coupables et les suspects sont enfermés au Musée pédagogique d'où 18 sur 7 à 800 sortent pour subir la peine prononcée contre eux «pour avoir commandé des fusillades d'Ukrainiens et organisé des corps de troupe pour combattre contre les armées de la République ukrainienne».

Le Directoire et les Représentants de l'Entente

Le premier soin de Petlioura dont les sentiments francophiles ne sont douteux pour aucun de ceux qui le connaissent, est d'organiser le Directoire et d'adresser une note au Représentant des Alliés à Odessa pour lui demander les raisons qui avaient amené l'Entente à débarquer ses régiments sur le territoire ukrainien sans prévenir le Gouvernement du pays. En même temps, les troupes ukrainiennes qui se sont portées vers Odessa et occupent en partie la ville exigent que les troupes de Denikine se retirent. Celles-ci refusant, un combat s'engage, mais voyant des soldats français dans les rues, pour éviter un conflit avec l'Entente, le commandant ukrainien cesse les hostilités et se retire à Razdielnaia, où vient cantonner, à côté des Ukrainiens, une compagnie de zouaves avec quelques pièces d'artillerie de montagnes.

Deux délégations partent de Kiev; l'une dont faisait partie M. Sydorenko, actuellement président de la Délégation ukrainienne à la Conférence de la Paix, pour Jassv; l'autre, pour Odessa où déjà se trouvent les délégations du Don, de Kouban et de la Ruthénie Blanche. Elles veulent unir leurs efforts pour trouver un terrain d'entente avec les Alliés. Mal informées, les autorités militaires françaises prennent des mesures pour que la délégation d'Odessa ne puisse repartir pour Kiev, ni communiquer avec le Directoire.

Sans nouvelle de ses deux délégations, le Directoire s'inquiète de l'invasion bolchéviste qui menace l'Ukraine : déjà des bandes de Chinois et de Lettons à la solde de Lénine opèrent des dépradations à Bogouïtchar, puis à Koupiansk. Renforcés de Bolcheviks réguliers, elles avancent vers Karkov. Le Directoire envoie une délégation à Moscou, demander des explications. Il lui est répondu que Moscou n'est pas en guerre avec l'Ukraine et que les bandes signalées n'ont rien de commun avec les Bolcheviks réguliers.

Connaissant la situation très précaire de l'Ukraine placée entre le feu des Polonais à l'ouest, l'armée de l'Entente qui débarque à Odessa sans dire dans quelles intentions, et les Bolchéviks qui viennent du nord et de l'est et sachant

qu'au sein du Directoire, tous les membres ne sont pas contraires à une alliance avec la République des Soviets, ceux-ci nomment une délégation qui part de Moscou pour Kiev. Mais elle est arrêtée à Orsha, le Directoire ne l'autorisant pas à pénétrer sur le territoire ukrainien tant que les troupes soviétistes n'auront pas été retirées au delà de la frontière ukrainienne.

Une nouvelle délégation composée de MM. Matsievitch et Margoline, part pour Odessa dans le but de demander aux Alliés leur secours contre les Bolcheviks. Elle n'obtient aucun résultat.

Pendant ce temps, les troupes bolchéviques bien instruites, bien disciplinées et bien armées avancent en Ukraine dont elles veulent à tout prix s'emparer avant l'avance des armées de l'Entente.

Ne recevant aucune nouvelle d'Odessa, ni de la première ni de la deuxième délégation, le Directoire envoie à Birsula, pour hâter les pourparlers et sauver Kiev, MM. Ostapenko, ministre du Commerce et Grekov, ministre de la Guerre qui se rencontrent avec le colonel Freydenberg, chef d'Etat-Major du général d'Anselme, le capitaine Langeron et le lieutenant Villaine. Les pourparlers donnent lieu à un échange de télégrammes entre le coin mandement français d'Odessa et le Directoire de Kiev à la suite duquel le Gouvernement ukrainien accepte toutes les propositions qui lui sont faites à l'exception d'une seule : le renvoi à Odessa des agents germanophiles et des anciens ministres arrêtés pour crimes de lèse-nation envers l'Ukraine et pour délit de droit commun et de ce fait déférés devant un tribunal composé de douze juges ayant tous exercé leurs fonctions sous l'ancien régime.

Parce que cette clause n'est pas acceptée, les pourparlers sont immédiatement interrompus et l'Ukraine est laissée dans la situation la plus poignante. Soupçonnée de Bolchévisme, alors qu'elle s'épuise à le combattre, elle voit depuis ce jour les meilleurs de ses fils mourir sous les balles de ceux qui devraient seconder sa bravoure et sa courageuse défense.

Mon retour en France

L'arrivée prochaine des Bolcheviks à Kiev, m'oblige à mettre les miens en sécurité et me fait songer à revenir en France. D'autant plus que quelques jours avant, M. Cerkal, le courrier de M. Henno, qui faisait depuis un mois la navette entre Odessa et Kiev, m'avait informé qu'il fallait renoncer pour l'instant à toute nouvelle œuvre de propagande française et même à celles déjà existantes. Il ne reste d'ailleurs presque plus de Français, ni de Françaises dans la capitale ukrainienne.

Parti de Kiev, le 26 janvier, j'arrive le 3 février à Odessa où je peux, après bien des difficultés, bien des démarches et bien des refus, m'embarquer, à mes propres frais, naturellement, le 24 février, avec ma femme, et mon bébé de deux ans, sur le pont d'un navire, le Tigris, qui me dépose à Salonique le 27. Je dois faire dans cette ville à demi ruinée un séjour de huit jours, avant de pouvoir me faire admettre à bord du Criti qui me jette dans File déserte de Saint-Georges, près du Pirée, sous prétexte qu'ayant voyagé avec des Grecs, je dois être contaminé. Le médecin de File qui surveille la construction du lazaret

où je devais être hébergé, me fait monter à 11 heures du soir sur un chaland qui me débarque, ma femme, mon bébé et une famille belge, à 2 heures du matin, sur le quai du Pirée.

Après de multiples démarches à Athènes et au Pirée, près de la base navale de ce port et près du Consulat, je prends place, toujours sur le pont, sur l'impératif Trajan, vapeur roumain affrété par le gouvernement français pour le transport des troupes françaises de Roumanie, et après un arrêt de deux jours à Messine, je foule enfin le sol de ma patrie le 19 mars, cinquante-deux jours après mon départ de Kiev.

Частина Перша

Моє перебування в Україні

Моє прибуття до Києва

Вперше я прибув до Києва 6 січня 1917 року. За інших обставин я б захоплювався столицею України з її широкими прямими вулицями, високими будинками з червоними та зеленими дахами, численними церквами з позолоченими куполами, собором Святого Андрія, що полум'яніє під поцілунками сонця, з його подвійним хрестом Святого Володимира, що виблискує увечері; її старим кварталом, який нагромаджується на уступах; її величною рікою, що розхитує, за гарної погоди, свої жовті та глибокі води, на яких граються жваві чайки; безліччю білих парусів.

Але, покидаючи поспіхом Бухарест, із моєю сім'єю п'ятдесятьма днями раніше, майже за ледве декілька годин до окупації румунської столиці загонами австро-німців, я зібрався вирушити у подорож, справжню одісею, що поглинула найбільшу частину моїх заощаджень, і я відправився до міста, про яке я нічого не знав, особливо мову, та його живу душу. Я зовсім не був налаштований захоплюватися.

У Києві, спочатку я побачив вокзал, маленький та брудний, переповнений солдатами, що спали на землі, і неробами, що лускали насіння соняшника, який так любляють українці; візниками, одягненими у широкі ватні пальто, взутих у масивні валянки, що сиділи на дошках крихтих та міцних невисоких саней; будинки, ще будинки, усюди будинки, двері жодного з яких не хотіли відкриватися для того, щоб виказати мені гостинність.

У Києві перед війною проживало лише 600 тис. жителів, але з тих пір, як поляки, литовці, серби, вірмени та румуни, тікаючи від армії ворогів, масово почали приїжджати до гостинної України, київське населення нараховувало вже більше мільйона з половиною жителів. Звідси й перенаселення та житлова криза.

Перебуваючи на вулиці з восьмої години ранку, на 22-градусному морозі, і не маючи часу навіть перекусити, я, в кінці кінців, знайшов о дев'ятій годині вечора, завдяки люб'язній допомозі директорки Французького Клубу, житло для мене і моїх рідних, у готелі, що утримувала родина бельгійців, прямо у центрі міста.

Завдяки особистому втручанню пана полковника П..., ад'ютанта генерала Бертело, начальник генерального штаба генерала Руски, надав мені, коли я переходив румунсько-російський кордон, надзвичайно теплу рекомендацію, що дозволила мені вже наступного дня після мого прибуття до Києва обійняти посаду у Жіночому Університеті на кафедрі історії французької літератури, вакантну після від'їзду мобілізованого пана Ш., та в гімназії Алексеєвої, також у якості викладача французької мови.

Забезпечений хлібом насущним для мене і моїх рідних, я зміг нарешті роздивитися те, що мене оточувало.

Київ до революції

Перш за все, мене вразили два факти: надзвичайна свобода, надана військовополоненим, та надмірна повага, що демонстрували російські солдати по відношенню до своїх офіцерів.

Військовополонені, майже всі — німці та австрійці, ходять та їздять вулицями міста без будь якого нагляду, навіть трохи помітного. Дуже працьовиті та досвідчені майже в усіх видах професій, вони створювали невеликі торгівельні заклади та майстерні, що приносили їм непоганий прибуток. «Це краще війни, — сказав мені капелан, що підбив нові підметки на пару моїх черевиків за ціною, що просто вражала своєю помірністю.

Російські солдати, дуже численні у Києві через те, що звідси відправляються усі військові частини у напрямку румунсько-галицького фронту, демонстрували надмірно глибоку, на мій погляд, повагу по відношенню до своїх офіцерів.

Коли вони з'являлися, солдати зупинялися, поверталися обличчям до офіцера, що проходив, з силою вдаряли землю ногами, підносили руку до шапки і у зафіксованому, абсолютно нерухомому положенні чекали, коли офіцер зникне вдалині. Даремно казати, що здебільшого офіцер навіть не звертав уваги на ці знаки поваги.

У ресторанах, кафе або пивних, кадет, так званий курсант, повинен ходити, віддаючи військово вітання, хлопаючи підборами, питати у кожного присутнього офіцера дозволу сісти. Коли до приміщення заходить офіцер, усі присутні офіцери підіймаються і зала наповнюється чистим дзвоном шпор, що вдаряються одна об одну.

Я був би досить вражений, якщо хтось мені розповів би, що двома місяцями пізніше, ці ж самі солдати не тільки не будуть вітати більше своїх офіцерів, але й підніматимуть на них руку, що ці офіцери, такі пихаті та гордовиті, будуть знаходитись у залежності від своїх солдат та боятимуться їх.

Однак, це було б закономірним.

Російська революція у Києві

Перші чутки щодо майбутньої революції почали циркулювати у Києві у перші дні лютого. Деякі особи, що здавалися добре

поінформованими, порадили мені не виходити того дня, тому що «на вулиці неодмінно будуть відбуватись зіткнення, що призведуть до кровопролиття».

День 26 лютого настає. Я вийшов, як і зазвичай, і не побачив жодних бунтів, навіть найменшого прояву. Проголошеної революції не відбувалося. Вочевидь, вона запізнювалась.

Газети, що вийшли у Києві 13 березня, сповіщали населення, що царизм вже своє віджив і що Микола II відмовився від престолу, а Росія увійшла у нову еру.

Це було як грім серед ясного неба. Вириваючи один в одного листівки, перехожі ковтали новину та кидалися в обійми одне одному; вони обіймалися, сміючися та плачучи одночасно.

Спостерігаючи за вулицями Києва того дня, ніхто не мав сумнівів, що Російська імперія тільки що перенесла найстрашнішу катастрофу в історії, і що північний гігант буде за декілька тижнів доведений до стану нікчемності.

Скупчення народу формуються у процесію, що проходить під звучання Марсельєзи вулицею Хрещатик. Усе місто радіє. З усіх вікон, на всіх будівлях з'являються невідомо звідки червоні прапори, місцями, впоперек вулиць, вивішені великі плакати з різноманітними гаслами, серед яких найбільш популярними є такі: «Хай живе революція, хай живе свобода».

Усі шкільні установи було зачинено і я мав цілий день, щоб насолодитися тим видовищем, що пропонувало мені місто; я цим скористався і як онук революції 1789 р., я був здивований та захоплений тим, як цей натовп, ще вчора підданий принизливому гнобленню, проходить несподівано до найповнішої свободи, без криків злоби, без помсти.

Чотирма днями потому життя увійшло у своє русло, і здавалося, що нічого не змінилося. Робочі їхали на військові заводи, як і раніше, а солдати з тим же ентузіазмом, що і минулого тижня, відправлялися на фронт. У Петрограді князь Львов, пан Мілюков та їх друзі створили ліберальний уряд, що мав проіснувати три місяці.

Український націоналістичний рух

У Києві та по всій Україні пробуджується націоналістичний рух. Трохи штучний та нестабільний спочатку, він набув такої неспинної могутності, що його найзавзятіші супротивники не знали, як його зупинити або завадити йому.

Громадські організації взялися складати свої програми та формулювати свої політичні бажання, адресовані до Тимчасового уряду. З метою координації діяльності на користь національних інтересів у містах формуються українські національні ради, що склалися з делегатів уже існуючих організацій.

Верховна Рада, створена за аналогом старої Генеральної Ради часів Гетьманату, була утворена у Києві під ім'ям Центральної Ради. Її парламент налічував 800 членів, представників усіх політичних партій країни без розділення за національною приналежністю: соціал-демократи, соціалісти-революціонери, соціалісти-федералісти, автономісти, єврейський Бунд, російські та польські соціалісти.

Її програма полягала у захисті надбань революції (національні свободи, землі селянам) від ворогів як із середини (більшовики та царисти) так і ззовні (німці). Проти неї виступали буржуазні партії та аристократи (землевласники, виробники цукру, чиновники, великороси, поляки та євреї).

Нарешті у Києві було скликано великий національний Конгрес, та в основних його рішеннях було сформульовано основні політичні принципи українців.

Ці положення, прийняті більшістю політичних партій, можна викласти наступним чином:

Гарантія національних прав меншин, що проживають в Україні.

Право для російських Установчих Зборів затверджувати автономну Конституцію України.

Право для органів автономного уряду вирішувати економічні, соціальні та, в особливості, аграрні проблеми українського народу.

В очікуванні реалізації своєї автономії українці вимагали:

Визнання прав української мови на вільне її використання у суспільних та адміністративних установах країни;

Призначення на адміністративні посади осіб, що знали звичаї та традиції країни, та були знайомі із мовою українського народу.

Запровадження української мови у початкову освіту та поступова українізація середньої та вищої освіти в українських регіонах.

Чвари між Радою та Тимчасовим урядом

Призначена у квітні, Рада вже у червні обирає міністрів, що під званням генеральних комісарів мали керувати Україною до з'їзду Українських Установчих Зборів, вибори до яких пройдуть у грудні 1917 р., а також відправляє до Петрограду депутацію з метою домогтися невідкладної автономії дванадцяти губерній, що становлять Україну.

Зволікання з відповіддю Тимчасового уряду, його образливі підозри та відмова Керенського, військового міністра, дати дозвіл на скликання українського Військового Конгресу, загострили національні почуття. Конгрес все ж відбувся у Києві 8 червня 1917 р. та об'єднав більше двох тисяч делегатів з-поміж солдат. Це був чудовий день для нової столиці.

З ранку великі скупчення збираються у різних частинах міста та зосереджуються на Хрещатику, на найгарнішій вулиці Києва, де вони проходять нескінченною процесією. Опівдні, під звуки Марсельсьзи та під шалені оплески захопленого натовпу, червоний прапор революції, що майорів на Міській Думі, було спущено і замінено на жовто-блакитний

прапор України. Потім біля пам'ятника Богдану Хмельницькому відбулася досить бурхлива демонстрація.

Наступного дня, 19 числа, Центральна Рада опублікувала під назвою Універсалу свою першу прокламацію, в якій були сформульовані права українського народу. Тимчасовий уряд злякався та направив Україні звернення, що призвело до так званого перемир'я, яке втім стало необхідним для підготовки до наступу, який розпочався за декілька тижнів на фронті Галичини.

Візити французів до Києва

Саме в цей час Київ відвідали Альбер Тома і Керенський. Вони обидва збиралися відвідати увесь російський фронт та, в особливості, галицький фронт, для того, щоб підняти згасаючу сміливість та надихнути людей на наступ, який, на думку всіх, мав задати останнього удару ворогу та принести у найближчому майбутньому мир.

Альбер Тома відвідав багато зустрічей протягом свого короткого перебування у Києві та у Клубі підприємців, де було організовано велике зібрання, його називали імперіалістом його друзі-соціалісти, яким він теж умів відповідати зі своєю звичайною дотепністю.

Французів, яких йому представили у Консульстві, він запевнив у впевненості французького народу у фінальній перемозі та доручив їм подякувати усій французькій громаді за боротьбу, яку вона чинила далеко від своєї батьківщини.

Керенський виголосив також багато промов, які зустрічали оплесками; але вже було пізно розпочинати переможний наступ солдатів, що втратили всю дисципліну та усю повагу до офіцерів.

У той же час, що і пан Альбер Тома, французька громада у Києві мала зустрічати медичну місію, що прибула прямо із Франції із власним персоналом та дуже важливим обладнанням. Місія приїхала, щоб відкрити два шпиталі для допомоги та лікування російських поранених та хворих і довести медичному світу Києва, що французька хірургія ні в чому не поступається хірургії та медицині Німеччини.

Місію всюди зустрічали найкращим чином; і київські, українські, російські, польські та єврейські заклади сперечалися, конкуруючи, щодо честі приймати в себе французьких медиків та офіцерів.

Кількома тижнями потому до Києва приїжджав пан Жан Пелісьє, єдиний француз, що займався протягом довгого часу українським питанням та користувався великою симпатією в українських колах. Посол Франції в Росії, пан Нулен, мав гарний намір відіслати його для вивчення природи українського руху на безпосередньому місці подій, та переконатися у демократичному його характері, на якому запевняли його послідовники.

Потрібні були б численні сторінки для того, щоб розповісти про діяльність пана Жана Пелісьє упродовж його перебування в Україні. Достатньо сказати, що офіційний посланець пана Нулена став першим

французом, що відвідав Раду та Генеральний Секретаріат, і можна тільки шкодувати, як шкодують майже усі французи, що знаходилися у Києві, що голос пана Пелісьє не почули у тих сферах, де треба було діяти негайно. Історія розповість пізніше, яких би бід уникла Україна і яку гарну перлину Франція приєднала би до своєї корони, якби замість довгих звітів декількох некомпетентних службовців перевагу віддали більш стислим, але набагато змістовнішим нотаткам пана Жана Пелісьє.

Цей вплив французів, що прибували із Франції, надав новий імпульс Товариствам французької пропаганди у Києві.

Найбільше, Французький Альянс, що перебував у сплячці починаючи з мобілізації майже усіх його керівників, відчув своїм обов'язком організувати новий Комітет, спритна діяльність якого матиме дуже позитивні результати. В університеті Святого Володимира з метою ознайомлення з героїзмом французьких солдат на фронті, зі сміливістю французьких жінок у госпіталях, із зусиллями всієї Франції були організовані конференції з показами. Ці конференції та театральні вистави, що залучали всю добру волю та усі таланти членів французької громади, об'єднували кожні два тижні безліч українців, росіян, поляків та євреїв, щасливих бачити цих французів, яких німецькі агенти виставляли пригніченими та зневіреними, та почути гармонійну мову, яку в Києві ще знають замало.

Захоплення Галичини

Раптом доносяться перші чутки щодо масштабного наступу в Галичині одночасно із першими пораненими. Усі із жвавим інтересом стежили за різними періодами, адже всі сподівалися, що цього разу перемога принесе мир союзникам. До того ж, вона була представлена вражаючими знаменнями; Галич було захвачено, полонених було вражаюче багато; австро-німецькі війська здавалися деморалізованими неочікуваною атакою. Надія поверталася у серця усіх.

На жаль! це продовжувалося недовго. Ворог знов узяв себе в руки та контратакував. Галич знову було окуповано, російські загони почали безладно втікати.

Незабаром на всьому фронті почалася паніка: піхотинці, артилеристи, солдати усіх родів військ безладно рятувалися, залишаючи усю техніку ворогу, який пересувався із колосальною швидкістю, зі зброєю в руках, через усю Галичину.

У Києві панувала тривога: невже німці прийдуть сюди? Відвойована Галичина, значний трофей, розгром російської армії забезпечив ворогу його тріумф. Він закріпився на східних кордонах Галичини, поглиблюючи свої траншеї.

Усі усвідомили, до того ж, не виправну шкоду, нанесену країні революцією, неспроможними міністрами, диктатурою слова, що проводив Керенський. Перша максималістська хвиля забрала майже все;

Корнілов, зі своєю спробою військового руху, зазнав невдачі та опинився один.

Відновлення переговорів між Києвом та Петроградом

Тимчасовий уряд тоді відчував потребу не поривати союзні зв'язки з Україною. Троє з його членів — Керенський, Церетелі та Терещенко — приїжджають до Києва з місією зустрітися з Радою та підписати угоду по взаємній згоді.

Обидві сторони досягли угоди, зафіксованої у Другому Універсалі, але не ратифікованої Парламентом Петрограду, що не погоджувався з надмірно великими поступками українцям, що були надані його делегатами. Кадети повністю подали у відставку.

У Києві були дуже незадоволені, і роздратування щодо великоросів було настільки сильним, що гвинтівки почали вистрілювати самі собою. На залізничному вокзалі відбулася кривава сутичка між солдатами українського полку Богдана Хмельницького та ескадроном російських кірасирів.

Делегація від Ради, очолювана Винниченком, прибула до Петрограду для офіційної ратифікації угоди, що було підписано у Києві. Керенський скоїв помилку у затягуванні процесу замість суворого дотримання своїх обіцянок. До того ж, Інструкція від 18 серпня, що мала покласти кінець конфлікту, лише посилила невдоволення українців.

Державний переворот більшовиків

Події, коли максималісти повалили націонал-соціалістичну республіку Керенського 7 листопада відбувалися з такою ж легкістю, як Ліберальна революція знищила самодержця Миколу II 12 березня.

Звичайне зіставлення: 5 листопада, за два дні до державного перевороту у Петрограді, Австрія, за посередництвом Росії, запропонувала союзникам розпочати мирні переговори. Це повинно було покласти край війні у найближчий час. Але більшовики захопили владу за день до того, як Австрія залишила свою союзницю та поплічницю.

Та хто ж такі ці більшовики, відомі також під ім'ям максималістів?

Від самого початку, це була звичайна банда грабіжників, що також на початку російської революції вигнали Матильду Кшесинську з її палацу, пограбували його та порозкрадали, розмістилися в ньому, і пізніше, у будинку відомої балерини, давали концерти для народу. З цього вони розпочали свій шлях.

Проплачені Німеччиною, пробуджуючи бажання народу, потураючи його найнижчим інстинктам, вони сформували більшовицьку партію — від російського слова «большой» — «великий» — що захопила владу 5 листопада. Ця партія вчила ненависті до «буржуазії», до класу інтелігенції. Вона обіцяла розділення земель та у цілому усїєї власності на рівні частини, які кожен зможе самостійно обробляти. Вона забороняла використовувати найманих робітників. Якщо бідняк був старим або хворим, та не міг працювати, він повинен був передати свою

частину іншим. За два роки орендар квартири ставав власником. Банківські вклади були арештовані та розподілені.

Які неймовірні обіцянки! Але найгарніша з усіх, найбажаніша, — обіцянка майбутнього миру.

Здавалося, що разом із більшовицьким режимом по всій Росії поширяться щастя.

На жаль! У Петрограді, було обстріляно Зимовий палац, пізніше його пограбували матроси, жінки-солдати були відправлені в камери, міністрів було побито, офіцерів вбито. Багато людей, заляканих від жаху, кидалися у Неву або їх було скинуто. Керенський тікає.

У Москві відбувалася жорстока боротьба, кожен будинок був фортецею, жажливою була війна на вулицях; було застосовано артилерію, незрівнянний Кремль не пощадили. Багато смертей, з одного та іншого боку; Москва, як і Петроград, переходить до рук Леніна.

В Одесі також відбувалися жажливі події. Спиртовий завод було розкрадено, великий винний погріб був розграбований. Ще жажливішим бунт робило пияцтво. Одеса побачила відтворення гибелі Нанта.

У Києві побоювалися заворушень; але кадети розмістили на вулицях гармати та кулемети: окрім декількох пострілів та кількох жертв, першого дня місто залишалося спокійним.

Кривавий бунт у Києві

Наступного дня, 8 листопада, у Києві пролунав перший постріл. Козаки до цього моменту тримали російських більшовиків у Києві в певній повазі до встановленого порядку, але вони були вимушені спуститися до Дону, тому українців чекала невизначеність. Більшовики також скористалися цим, щоб захопити вночі арсенал, звідки вони могли обстрілювати квартал Липки. Ставши господарями фортеці у другій половині дня, вони обстрілюють будинок російського губернатора, в якому було розміщено французький шпиталь, звідки поранених довелося евакуювати під час обстрілів.

Бунт було організовано проти представників уряду Керенського, які до цього дня ще залишалися у Києві; також серед груп, що йому протистояли, були юнкери, молоді курсанти 16–18 років, та кілька вірних Тимчасовому уряду батальйонів.

Протягом трьох днів вони билися запекло та жорстоко; кулі літали деінде, було чути гуркіт вибухівки. Полонених юних кадетів було безжалісно розстріляно.

Між тим, наближалися чеські загони, відправлені з фронту, і більшовики, усвідомлюючи необхідність компромісу, погодилися на втручання українців, що до цього моменту залишалися нейтральними та обмежилися забезпеченням безпеки мирного населення. Вони запропонували комбатантам зупинити боротьбу та евакуювати місто. Вони взяли на себе порядок: російську поліцію було замінено на українську міліцію. Уряд Керенського, незадоволений цим втручанням,

віддає наказ юнкерам атакувати українські загоны, які дали їм відсіч, та захопити арсенал та всі адміністрації. Чехи, що прибули до Києва, отримали наказ атакувати українців, яких їм представили як більшовиків. Вони вступили у боротьбу, але, зрозумівши, що їх обдурили, вони відмовляються далі битися, заявивши, що вони — прибічники принципів національного самовизначення, вони хочуть залишитися нейтральними щодо внутрішніх справ Росії.

Генеральний штаб Керенського, що не мав інших загонів, поступився українцям. 17 числа повернувся спокій, життя увійшло у своє русло. Жовті та блакитні кокарди тріумфували у Києві, герб Святого Гавриїла здобув свою першу перемогу.

Ця перемога викликала на південно-західному фронті великий ентузіазм. Дві армії послали свої вітання та підтримку Україні.

Проголошення Української Республіки

Подібно до того, як князь Львов, що взяв керування Урядом у Петрограді до своїх рук, і проголосив, можливо трохи необачно, принцип самовизначення, що дозволив Фінляндії, Польщі, Україні та ще декільком алогенним державам задекларувати свою незалежність або автономію, уряд рад поспішив у своїй Декларації прав народів Росії від 15 листопада 1917 року визнати без обмеження право національностей визначатися та навіть відокремлюватися від Росії.

Оскільки Центральна Рада у Києві за жодних обставин не хотіла визнавати уряд рад, що було затверджено у Петрограді, вона проголошує 20 листопада, за невимовного ентузіазму усього населення, у Третньому Універсалі федеративну Українську Республіку. Генеральний секретаріат веде переговори з урядами, що були створені у нових державах, зведених на руїнах Російської імперії (Дон, Кубань, Грузія, Сибір), щоб, у кінці кінців, об'єднати їх у федерацію. Але нестача комунікацій та все більш виразне бажання в армії повного відокремлення від Росії, змусило Раду відмовитися від свого проєкту та розглянути незалежність, яку було проголошено 9 січня 1918 року Четвертим Універсалом.

Україна бажає залишитися вірною Антанті

Усі сподіваються, що Україна зможе нарешті спокійно виконувати дві свої місії: працювати над організацією своєї держави та підтримувати Південно-Західний фронт, так, як вона це робила від останнього наступу німців у липні місяці.

Цьому не судилося статися.

На початку грудня Франція та Британія відправили своїх представників до уряду нової Республіки, і незабаром почалися переговори, неофіційні спочатку та офіційні згодом. Бажаючи завадити мирним переговорам, що щойно почалися у Брест-Литовську між австро-німцями та максималістами, генерал Табуї, колишній аташе у Генеральному штабі Росії Південно-Західного фронту, нещодавно

призначений комісаром Французької Республіки в Україні, зробив пропозиції українському Генеральному Секретаріату.

Українська столиця організовує гарну демонстрацію на честь французьких та британських військових місій, яких російсько-німецькі переговори змусили покинути фронт і які прибули до Києва просити уряд Винниченка продовжити війну проти центральних держав. Їх офіційно приймають українські війська та уряд.

Кілька днів потому, Центральна Рада Києва публікує маніфест, де зазначалося, що уряд рад за місяць перебування при владі показав нездатність керувати державою, що призвело до дезорганізації, анархії та розвалу фронту; що він, в решті решт, щойно боягузливо підписав перемир'я. Україна відмовляється від такої підлості та зради по відношенню до союзників.

Водночас пан Петлюра та пан Винниченко повідомили пану Пелісьє, офіційному посланцю пана Нулена у Києві, що українські полки боротимуться поруч із союзниками, але враховуючи дедалі зростаючий розпад російської держави, союзникам необхідно будет допомогти Україні розбудувати незалежну державу із національною армією для продовження війни проти Німеччини та запобігання поширенню анархії. Ці декларації було опубліковано, на той момент, у Франції — в «L'information», у Росії — в «Газете Петрограда». До історії про те, чому Антанта не вважала за необхідне сприяти цій добрій волі.

Тоді ж генерал Табуї, зібравши у французькому Консулаті членів французької громади, запевнив усіх, хто боявся, що якщо німці або більшовики не прийдуть до Києва раніше ніж за місяць, український фронт протистоятиме ударам, що будуть йому завдані, тому що українські солдати гідні захоплення через їх сміливість та патріотизм.

На жаль, у Генеральному секретаріаті починають проявлятися дві тенденції.

Декілька секретарів, хоч і були антантістами, вважали неможливим для України продовжувати війну проти Центральних держав. Більшовики фактично дезорганізували армію, яка покинула фронт, знищуючи та розкрадаючи усе на своєму шляху, і Україна не має тієї національної армії, якої постійно вимагають її представники, перегрупування українських сил на території України так і не було дозволено ні штабом російського головнокомандуючого, ні урядом Петрограда. Тоді пан Винниченко звернувся до союзників із проханням допомогти Україні захиститися від іноземного вторгнення, від більшовиків та організувати свою національну армію. Він також висловив бажання бачити Генеральний секретаріат визнаним Антантою чинним урядом України.

Пан Галіп, впливовий член партії «Молодий Українець» і на той час директор політичних справ у Секретаріаті закордонних справ, проводить активну діяльність, щоб прийти до згоди з Антантою, особливо між

Францією та Україною, що дозволило б останній продовжити війну всупереч перешкодам, що виникають звідусіль.

Пан Петлюра, військовий секретар, якого підтримувала група «Молодий Українець», до якої входять всі офіцери Генерального штабу військового міністра, командувач загонів Києва та його штаб, оголосив готовність продовжувати боротьбу проти Німеччини до кінця, але не із фронтовими загонами, що знаходилися у повному розпаді, а із 500-тисячною франко-козацькою армією, що могли бути набрані з-поміж селян, які бажали захистити свої землі.

Щоб продемонструвати свою прихильність по відношенню до держав Антанти, він відмовляється визнати Криленка генералісімусом російсько-української армії замість російського генералісімуса Духоніна, вбитого більшовиками у Ставці в Могильові; він проголошує український фронт фронтом, що простягається від Брест-Литовська до румунського кордону та, доручивши захист генералу Чербачеву, до того часу генерал-головнокомандувачу Південно-Західного фронту, підписує наказ про загальне роззброєння більшовиків у Києві та по всій території України.

Це був сигнал до війни між Україною та більшовиками, жажливої війни, яка ще не закінчилася.

Ультиматум уряду російських рад

Уряд рад чекав лише нагоди, щоб розпочати бойові дії проти нової Республіки. Він знайшов її у зашифрованій депеші французького уряду, яку було перехоплено та опубліковано в газетах Петрограда.

Під приводом, що український уряд розпочав таємні переговори із союзниками і зокрема з французькою місією з наміром «зірвати можливість миру» та щоб завадити цьому негайно, він надсилає йому ультиматум та розпочинає наступ на Україну, увівши у бій російських більшовиків, що знаходилися у Києві, чекаючи, що регулярні війська перетнуть кордон.

Опинившись між двома вогнями, на заході — австро-німці, на сході — максималісти, Центральна Рада, яка однак заявила, що вона залишається вірною Антанті, призначає делегатів, яких вона відправляє у Брест-Литовськ, щоб позбавити максималістську делегацію з Петрограда права говорити від імені України та розпочати мирні переговори.

Незадоволений таким рішенням, Петлюра подає у відставку з посади військового секретаря та повертається у провінцію для організації корпусів франко-козаків для боротьби з ворогами своєї країни.

У Києві поширюються чутки, що Кабінет Винниченка збирається заключити мир із Центральними державами, тому партія «Молодий Українець» вирішує здійснити державний переворот для того, щоб його скинути та завадити підписанню угоди. Вулицями Києва демонстративно рухались броньовані машини. Винниченко йде у відставку.

Скоропадський, генерал колишньої російської армії, мав намір встановити диктатуру з титулом Гетьмана, але коли настав момент, він ухилився під приводом, що союзники не дали йому обіцянки забезпечити захист Києва від більшовиків за допомогою двох чехословацьких дивізій, що знаходилися у місті.

Французька громада, яку не бентежили ці події і яка продовжувала зберігати усю свою симпатію та усю довіру українському руху, вирішує влаштувати для солдатів-фронтовиків різних французьких місій та французьких офіцерів та союзників культурний захід у залі Консерваторії. Французькі професори Києва виконали до загальної радості «Солідного клієнта» веселого Куртеліна. Хіба не треба було трохи посміятися перед новим штурмом, який чекав на Київ?

Успіх більшовицьких загонів в Україні

Запущених німцями проти молодого української Республіки в момент, коли вона досягла згоди із союзниками щодо продовження війни, більшовиків вже було не зупинити. До того ж приїзд української делегації у Брест-Литовськ робить Криленка менш цікавим та дозволяє німцям підвищити тон, розмовляючи із делегованими максималістами.

28 січня Лубни, що розташовані між Полтавою та Києвом, потрапляють під владу більшовиків: шлях до української столиці стає відкритим.

Другий бунт у Києві

Наступного дня більшовики Києва, відчуваючи наближення товаришів, захопили зненацька і без жодного пострілу арсенал з кулеметами, артилерією та боєприпасами. Всю ніч і наступний день велися запеклі бої. 31 числа вони захопили Поділ, нижню частину міста на березі Дніпра. У «Телеграфі» описувалася битва небувалої жорстокості. Багато жертв було серед цивільного населення. Командир Журден, з французької Місії, загинув від кулеметної кулі. Зовнішній вигляд вулиць був жахливий. Траншеї, барикади, кулемети на перехрестях, гармати на площах та на узвишсях; повністю зупинено рух транспорту, відключено електрику.

Другого лютого боротьба стала ще більш інтенсивною: на вулицях постійно вели вогонь з бронепотягів. Ризикуючи вийти, треба було часто лягати на землю та чекати, доки шквали стихнуть, адже кулі б'ють на рівні у зріст людини, розбиваючи вцент вікна та буквально зрешетивши стіни. Мирні жителі так знаходили смерть у своїх домівках...

У місті не було хліба з моменту боїв. Щасливі ті передбачливі жителі, що зробили деякі запаси води та борошна. Щоб вступити до червоної гвардії, достатньо записатися та отримати рушницю. Також на вулицях можна побачити озброєні банди, що мали загрозливий вигляд.

Третього лютого битва продовжується ще запекліше, але більшовицькі війська ще не дійшли до Києва, і Петлюра приїжджає з провінції із кількома франко-козацькими загонами, українці мають

перевагу. Останні загони червоногвардійців були розстріляні, арсенал було повернено і виявилось, що бунт очолила невелика група людей.

Українці святкують свою перемогу. У місті відбувається великий парад переможних військ, із музикою на чолі.

У той час регулярні війська більшовиків оточили місто. Значні сили прибули на бронепотягах. Одеса потрапила до їх рук після триденного бомбардування. Там теж пролилася кров.

Створено нове міністерство, яке вимагає негайної допомоги від Австрії. Але України вже немає, тільки її серце ще б'ється, але дуже слабо.

Взяття більшовиками Києва

Третього лютого розпочинається методична атака міста. Два потяги бомбардували без зупину Липки, найелегантніший квартал Києва. Протягом чотирьох днів та чотирьох ночей його бомбардували із несамовитою жорстокістю. Вночі було у середньому вісім пострілів за хвилину та 50 тисяч снарядів за чотири дня, що спричинило майже 15 тисяч жертв. Лише зловісне сяйво пожеж освітлює місто. Горить будинок Президента Грушевського, дев'ятиповерха будівля, він був дуже сильно обстріляний.

Сьомого числа бомбардування стало в два рази сильнішим, боротьба на вулицях стала ще жорстокішою. Усюди наступали більшовики. Кінець наближався. Петлюра запекло захищався, доки міг сподіватися, що дві чехо-словацькі дивізії, розквартировані у місті, прийдуть йому на допомогу. Але вони, щоб мати вільний шлях до Владивостока, уклали угоду з більшовиками. Коли усю надію було втрачено, Петлюра відступив з рештками своїх військ у бік Житомира та Бердичева. Разом із ним Київ покинули члени Ради та Генерального Секретаріату, що було відновлено під президентством Голубовича та що пережив безрадісне життя під час осади міста.

Перед від'їздом цей уряд у відчаї віддає наказ своїм уповноваженим представникам у Брест-Литовську підписати мир із Центральними державами.

Наступного дня входять переможці.

Київ під режимом рад

Хто так блискуче очолив цю атаку? Полковник Муравйов, переможець Петрограда і Москви, а в той час головнокомандувач революційними військами. Молодий, розумний, але суворий і жорстокий, він нещадно розстрілював усіх українських чи польських офіцерів: останні щойно захопили Ставку в Могильові й мчали на визволення Києва.

Полковник говорить владно. Його статки великі завдяки контрибуціям, які він стягує з жителів кожного міста, яке він захоплює. У Києві ювелір Марчак має заплатити 180 000 рублів. Гальперін, багатий нафтопереробник — 300 000. Радзивілл — 100 000. Десять мільйонів має

заплатити саме місто протягом трьох днів. Але в державному банку на руках є лише 225 000 рублів. Тому основним акціонерам і крупним клієнтам доведеться платити чеками, які будуть додані до їхніх власних податків. Увечері полковник, затишно влаштувавшись у найкращому готелі Києва, випиває в компанії свого штабу.

Дуже швидко в місті встановлюється порядок, але починає панувати жах. У колишньому імператорському палаці розташовується зловісний трибунал. У приміщенні знаходяться в'язні, бідолашні офіцери з українськими перепустками. Судять швидко. Будь-який захист марний. Тільки одне покарання — смерть. Засуджених роздягали і переодягали в солдатські шинелі і перед самим Палацом розстрілювали з кулеметів. Я бачив на власні очі двох генералів і двадцять офіцерів, розстріляних протягом півгодини. Вантажні автомобілі вантажили мертвих, усіх уражених в голову, і везли в Царський сад, де була вирита широка, але неглибока могила. Через кілька днів після останніх розстрілів, гуляючи в саду, на землі можна було побачити численні мізкі. 2300 смертних вироків винесено темним трибуналом.

Щоб запобігти розправі над своїми підданими, поляки оголосили нейтралітет і покинули боротьбу.

До французів полковник ставиться не дуже доброзичливо. Він стверджує, що офіцери медичної або авіаційної місії не були суворо нейтральними, і рекомендує військовим не рухатися з місця, інакше за них заплатять цивільні французи.

Масово проводяться обшуки. Розшуковуються офіцери, які ще переховуються, і вилучається зброя. Стільки руйнувань у місті! Будинки потрощені, скрізь вибиті вікна, фасади магазинів зрешечені кулями, телеграфні та трамвайні дроти жалісно висять і надають зловісний вигляд. Ускладнюється поповнення продовольчих запасів. Більшовики встановили продовольчі податки, селяни відмовлялися їхати в місто: ні масла, ні м'яса, ні чорного хліба з нутового борошна.

На вулицях зловісні обличчя моряків і сестер милосердя, страшні і вражаючі привиди. Ці сестри типові, іноді в брюках, з револьверами за поясом, які деяким потрібні для добивання поранених, іншим — для стрілянини під час бою.

Через кілька днів відбувся грандіозний похорон більшовиків: 450 тіл лежали в чорних трунах, за ними йшла величезна процесія з червоними та чорними прапорами. Без священника. Багато трун відкрито за православним звичаєм. Бідні матері цілували дороге обличчя мертвих і білися чолом об труни.

Київ залишений більшовиками

10 лютого перемир'я було порушено, і німці та австрійці негайно вирушили вперед, щоб окупувати країну. Муравйов залишає Київ, щоб відправитись в Бессарабію проти румунів. Німці окупували Рівне. Скоро

вони будуть у Києві, де їх чекають з нетерпінням, бо тоді припиниться терор, запанує спокій, нарешті поновиться нормальне життя.

Більшовики тихо залишають місто, віддавши його численним бандам матросів-грабіжників. Знову починаються арешти, розстріли стають жакливішими і свавільнішими: офіцерів, яких впізнають їх люди, розстрілюють лише за це. Матроси стають сміливішими і перестають поважати іноземців. Відбувається масова втеча іноземців до Москви.

19 числа французькі місії на чолі з генералом Табуї, комісаром Французької Республіки при українському уряді, залишили Київ. Значній кількості французенок вдалося знайти місце у потягу та втекти на північ, звідки, можливо, вони могли повернутися до Франції; наступного дня поїхав консул. Місто перетинає 30 000 чехів, які тікають на схід.

23 числа німці увійшли в Київ і оголосили світові, що столицю України звільнили саксонські війська.

Потроху повертається спокій і поновлюється нормальне життя.

Через кілька днів Кабінет Голубовича повернувся до Києва і опублікував записку, в якій висловив своє здивування, дізнавшись, що консульства союзників покинули Київ, а німці прибули туди як друзі України, а не як переможці.

Державний переворот німців

Цим друзям не потрібно було багато часу, щоб викликати гнів і ненависть людей своєю жорстокістю та приниженнями.

29 квітня німці, невдоволені шаленим спротивом українців, багнетами розігнали Центральну Раду, ув'язнили частину її членів і поставили на чолі українського уряду російського генерала Скоропадського, свояка фельдмаршала Німеччини Айхорна, убитого кількома тижнями пізніше в Києві вибухом гранати. Негайно, спираючись з одного боку на німців, а з другого — на російську та польську буржуазію та аристократію, він прийняв титул Гетьмана, сформував реакційний уряд і демобілізував українські війська. Він отримує дозвіл на формування армії, яка не перевищуватиме 10 000 осіб.

Уряд гетьмана Скоропадського

Цей державний переворот, про який населення Києва і навіть лідери політичних партій навіть не підозрювали, свавільним і цілком штучним шляхом привів владу, яка жодним чином не відповідала демократичним вимогам часу, а отже, не знаходить підтримки серед людей. Усім очевидно, що Гетьман є лише креатурою німецьких реакційних кіл, бо особа Скоропадського була до цього часу настільки незрозумілою і навіть невідомою, що жодна українська політична партія, окрім поміркованих груп, не бачить можливим увійти до складу сформованого Гетьманом Уряду. Усі переговори, що велися з цією метою його оточенням, з лідерами українських партій, а також усі зусилля російського кадета Василенка та представників німецького верховного командування були марними.

Конференція соціалістично-федералістичної партії 10 травня прийняла особливу резолюцію, якою заборонила її членам обіймати посади в гетьманському уряді. Ця заборона зберігалася до кінця жовтня, коли поразка Німеччини стала очевидною, і, розуміючи, що його політика зазнає краху, якщо він не спиратиметься на українські кола, Гетьман почав запевняти, що відтепер він орієнтуватиме її в суто національному спрямуванні і що він без зволікання візьметься за демократичні реформи. Тоді до складу уряду Гетьмана увійшли окремі політики, але вже персонально і з єдиною метою не допустити народного повстання шляхом невідкладних демократичних реформ, насамперед аграрної.

Однак нові українські міністри одразу побачили, що у них немає більшості в Кабінеті міністрів і що вони безсилі самостійно здійснити необхідні реформи. Український національний конгрес, скликання якого вони вимагали, не був дозволений, і вони вийшли з уряду в ніч з 14 на 15 листопада. З часу державного перевороту та приходу Гетьмана представники українських політичних кіл брали участь в уряді лише близько двох тижнів, і навіть тоді становили меншість.

Відповідальність за внутрішню і зовнішню політику, яку провадив Гетьман від державного перевороту 29 квітня до дня його повалення, не може бути тому в жодному разі покладена на плечі українських політичних партій чи громадських кіл.

Кабінет, сформований 2 травня паном Василенком та очолюваний паном Лизогубом, октябристом, був зовсім безбарвним з точки зору національної політики та ідей.

Пан Колокольцов, який незабаром після цього зайняв пост міністра сільського господарства, був реакціонером; інші міністри належать або до пан-російської кадетської партії, ворожої до українського відродження, або мають програму, дуже близьку до кадетської.

Міністр фінансів пан Ржепецький, кадет, відкрито визнає у своїй промові, виголошеній на з'їзді кадетів («Киевская Мысль» від 11 травня), що він брав особисту участь у виборах Гетьмана, а також у спробах «зближення із нашими новими союзниками» (тобто Німеччиною та Австрією).

Кадет Василенко на тому ж Конгресі виражав свою думку ще більш категорично: «Я давно переконався, зазначив він, що історичні обставини склалися таким чином, що наші економічні та фінансові інтереси пов'язані із Центральними державами і, головним чином, із Німеччиною..., Наша історія демонструє нам, що наші інтереси пов'язують нас сильніше із Німеччиною, аніж із Англією. Це головним чином через Англію ми втратили більшість на Берлінському Конгресі; це через англійських дипломатів ми втратили Дарданелли та Константинополь. Ми з Німеччиною є географічно сусідами, і наші

відповідні інтереси пов'язані один з одним. Так було до війни, так є зараз, так буде, вірю, знову після війни». («Киевская Мысль», № 72.)

Така точка зору кадетських міністрів також схвалювалася лідером партії кадетів паном Мілюковим. «Я рішуче проти доктринальної заборони, що забороняє членам партії кадетів укладати угоди із німцями або звертатися до них по допомогу з метою відновлення влади і порядку та організації справ на місцях», написав він у своїй Декларації Центрального Комітету («Киевская Мысль» від 2 серпня, № 137).

З перших днів свого існування новий кабінет демонструє свою діяльність арештами українських політичних діячів, відновленням цензури, особливо суворой для українських газет та ін. «Українську Народну Республіку» було перейменовано в «Українську Державу». Крупні аграрії та промисловці тепер відчують себе абсолютними господарями становища. Протидії були усюди та щохвилино. На офіційних постах та посадах українців почали замінювати сановники та чиновники царського режиму, що прибувають цілими потягами з Петрограда та Москви.

Водночас, однак, Гетьман та його міністри крізь твердять про необхідність зміцнити політичну незалежність України.

У розмові із Д'Леберером, кореспондентом Berliner Tageblatt, Гетьман говорить: «Я думаю, що багато хто у Німеччині вважає мене реакціонером та рішучим прихильником федерації з Великою Росією. Це не так. Також помилковим є приписуваний мені намір знову включити Україну до колишньої Російської імперії» («Киевская Мысль» від 10 травня).

«Україна має бути незалежною державою», виголошує, у свою чергу, пан Василенко у своїй промові на з'їзді партії кадетів («Киевская Мысль» від 11 травня).

Ці ж ідеї також розвиваються паном Лизогубом у його промові, яку він виголосив на політичному бенкеті, під час якого він заявив, що його уряд сподівався, за допомогою Німеччини та у спільності з німецькою культурою, створити незалежну Українську Державу («Киевская Мысль» від 23 травня).

Також про Україну, «могутню» та незалежну, Гетьман говорить в офіційному листі до прем'єр-міністр пана Лизогуба. («Киевская Мысль» від 9 липня).

З того дня, коли пан Ігор Кістяківський стає міністром внутрішніх справ, реакція ще більш зростає та стає рішучішою. Людей затримують та кидають за ґрати за найнезначнішими підозрами або доносами.

Число арештів сягає кількох тисяч.

Це той самий Кістяківський, який за підмовлянням німців видає накази про вигнання деяких французів. Один молодий українець, дізнавшись про плануються подібні заходи, повідомив М. М., який поспішив застерегти усіх, кого могло стосуватися видворення. Без повної

віри, кожен таємно вживає заходів, щоб не залишити свою родину у нужді та решту громади у сум'ятті та ізоляції. Тож коли німці видали наказ про залишення України упродовж сорока восьми годин, ніхто не був захоплений зненацька. Між тим, цей захід не зачіпив усіх тих, кому він спочатку загрожував. Серед висланих були консули Греції та Іспанії.

Ці арешти та виселення не заважають, тим не менш, Кістяківському стверджувати, що «Україна вийшла за сприяння Німеччини та Австрії на довгий шлях до незалежного існування як держави» і що «могутній селянський рух знов підняв історичний прапор української незалежності: інституту Гетьмана» («Киевская Мысль» від 24 серпня, № 142).

Той самий пан Кістяківський визнає державною мовою, ще на початку вересня, виключно українську мову («Киевская Мысль», № 153).

У свою чергу, Гетьман на обіді, організованому фон Кірбахом, говорить про створення української армії як основи незалежної української держави (Киевская Мысль, № 187).

Такі протиріччя між публічними заявами Гетьмана та його міністрами щодо української незалежності та національної ідеї з одного боку, та їх діями, з іншого, будуть цілком зрозумілі, враховуючи політику лукавства, якої дотримується німецький уряд та його агенти щодо України.

Запевняючи українців у своїх симпатіях до ідеї незалежності України, німецькі реакціонери насправді розмірковують щодо відновлення, з часом, сильної та єдиної реакційної Росії. У Києві в цьому напрямку відкрито агітують праві партії та монархісти на чолі із паном Пурішкевичем. Немає сумнівів, що німецькі реакційні кола контактують із ними та планують спільні дії з метою заміни більшовиків у Росії реакційним монархічним режимом.

Здається, під кінець свого правління Гетьман звільнився від впливу німецьких реакціонерів. Але для того, щоб потрапити під вплив російських реакціонерів. Найяскравішим доказом цього факту є повернення до міністерства Кістяківського, автора реакційного цензового проекту щодо муніципальних та регіональних виборів, а також його підтримка у кабінеті Рейнбо, відомого своїми реакційними поглядами, які він висловлював, будучи держслужбовцем за часів царського режиму у Петрограді.

Що стосується твердості політичних поглядів Гетьмана та більшості міністрів, то вона красномовно підтверджена у записці цих десяти міністрів від 17 жовтня, як і в його останній заяві. У першій, як і в другій, ці переконані прихильники незалежності оголошують себе також переконаними федералістами. Уся справа у тому, що у Кабінеті «Незалежних», так, як і в «Федералістів» немає справжніх українських політиків, за винятком пана Дорщевка. Це люди, що через страх більшовиків втекли з Петрограда та Москви і приїхали до Києва; або вони народилися у Києві, але залишалися чужими національним

прагненням, не знаючи українську мову, історію та українську культуру та вороже ставляться до ідеї українського відродження.

Неможливо уявити глибшого потоптання прав народу і абсолютнішої зневаги до самого народу. По всій території України відбуваються окремі повстання. Німецькі загони, що налічували більше 500 тисяч осіб, дуже енергійно захищали інтереси Гетьмана, які співпадали з їхніми. Текла кров українських селян та робітників, німецька артилерія зруйнувала цілі села. Це систематична розправа над усім, що хоче залишатися українським. Створення демократичного уряду стало для України вкрай невідкладним питанням. Терпіння народу добігало кінця. Усі політичні партії об'єднуються, щоб заснувати проти німців та Скоропадського Національну Лігу, яка розпалює загальне повстання, скидає Гетьмана та встановлює Директорію із п'яти членів, серед яких був пан Петлюра, майбутній генералісимус української армії.

Петлюра

Як генеральний писар, військовий міністр, член, а пізніше — президент української Директорії, Петлюра відіграв і відіграє таку значну роль в Україні, що він заслуговує на декілька біографічних нотаток.

Більшовик для реакціонерів, реакціонер для більшовиків, Петлюра для усього українського народу — національний герой і визволитель України.

Він народився у бідній козацькій родині у Полтаві у 1878 році. Після навчання у семінарії у рідному місті він отримує диплом вчителя. Його політична діяльність змусила його переїхати до Галичини, де він познайомився із націоналістичним рухом.

Перша революція (1905) застала його у Києві, де він відразу взяв активну участь у заснуванні газети «Рада», що виходила українською мовою, співпрацюючи з соціал-демократичним органом «Слово».

Загнаний обставинами до Петрограда, він продовжує свою співпрацю з київськими газетами, бере активну участь в українському русі та заснуванні Українського клубу.

У Москві, куди він потім відправився, він стає секретарем редакції щомісячного журналу «Украинская жизнь» російською мовою, та бере участь в організації музичного товариства «Кобзар». Через незнання звичаїв слов'янського народу противники Петлюри не відрізняли його роль у цьому музичному товаристві від професії артиста театру варьете. У Росії усе суспільство, навіть політичне, організовує серед своїх членів хорову капеллу або оркестр, що виступали під час вечорів, на які часто запрошувались всі його члени та їхні родини.

На початку війни 1914 року Петлюра відправляється на фронт представляти Земський Союз та організувати фронтові шпитали. Саме там його застала революція та голосування першого Українського

Військового Конгресу, який призначив його президентом Українського генерального військового комітету.

У той час, коли Центральна Рада створила Генеральний секретаріат як виконавчий орган, Петлюра цілком закономірно стає генеральним писарем у військових справах, пізніше військовим міністром, коли у липні 1918 року була створена Директорія. Усю діяльність пана Петлюри від часів революції можна підсумувати в двох словах: війна з ворогами України, чи то німці, чи більшовики, чи поляки.

Скоропадський і Антанта

13 листопада газети Києва повідомили, що на французькому фронті щойно було укладено перемир'я.

Негайно ж, за запитом датського консула та українських партій, двері Лук'янівської в'язниці відчинилися для звільнення політичних в'язнів, серед яких була низка французів та декілька членів Ради, поміщених туди німцями кілька місяців тому.

Гетьман Скоропадський, до того часу переконаний германофіл, змінює свою політику та стає затятим франкофілом. Він формує новий кабінет та замінює у підсекретаріаті зовнішніх справ російського бюрократа Палтова, інструмента німців в Україні, на пана Галіпа, який був відомий усім своїми франкофільськими настроями і чия діяльність протягом останніх місяців була присвячена створенню перешкод німецькій окупації. Сподіваючись цією зміною узгодити політику України із побажаннями Антанти, він відправляє дипломатичні місії до міста Ясси, недалеко від міжсоюзної Комісії у Одесі, до пана Енно, представника союзників на берегах Чорного моря.

Преса на службі Гетьмана отримала наказ вихвалити союзників та особливо — Францію: кожного ранку робився перерахунок військових судів, що з'являлися на горизонті, на виході з Босфору, та англійських і французьких дивізій, що сходили на берег у Новоросійську, Севастополі та Одесі, румунських та польських дивізій, що зосереджувалися на кордонах України для їх захисту, з одного боку — проти «банд» Петлюри, які наближалися з Галичини, та латиських і китайських «банд» на службі російських більшовиків, що приходили зі Сходу та Північного Сходу.

Водночас Добровольча армія проводить підрахунки та набирає поповнення, ревізує будівлі, одяг, взуття та продукти харчування, незабаром оголошує загальну мобілізацію, спершу — молоді з університетів та гімназій, пізніше — усієї молоді країни, ще не зайнятої армією Петлюри.

Перший декрет викликав незадоволення серед студентів, що планували зібратися в університеті для вивчення ситуації. Зібрання було заборонено. Незважаючи на цю заборону, студенти та студентки організували ходу і хотіли пройти через Бібіковський Бульвар до Університету Святого Володимира, але одна з груп добровольців на

конях без жодних попереджень обстріляла процесію. Підсумок дня: чотирнадцять загиблих, серед яких троє студентів та близько тридцяти поранених.

Другий декрет особливо впливає на єврейське населення, що демонструвало своє невдоволення, закриваючи свої крамниці, бойкотуючи російські цінності та, наскільки це було можливо, відправляючи молодь до Відня та Будапешта, єдиних місць, доступних для пасажирів з України.

Офіційно було проголошено, що військові місії союзників прибудуть до Києва і що пан Енно оселиться біля Гетьмана. Було реквізовано готель «Континенталь» (ще заселений німцями) для розміщення місії, і два поверхи будинку, розташованого на вулиці Лук'янівській, 40 — для пана Енно. Необхідно було також забезпечити розміщення для багатьох французьких солдатів, що мали прийти: тому реквізуються театри, зали вар'єте та кінотеатрів; для того, щоб прийняти їх так, як вони того заслуговують, організуються комітети, відкриваються підписки, а Міністерство зовнішніх справ повідомляє через газети, що було призначено посадову особу для розробки за допомогою комітетів програми прийому, у першу чергу, Консула Енно, пізніше Генерала Франше д'Есперей та його Генерального штабу, Генеральних штабів союзників, а також французьких, англійських, румунських, італійських та польських загонів, які "прийшли підтримати Добровольчу армію проти військ Петлюри та більшовиків".

Французька громада не хотіла залишатися осторонь. Вона відкриває підписку, і одразу всі беруться за роботу щоб прийняти солдат-фронтників настільки грандіозно, наскільки це було можливо: надходять гроші, старанні пальці французенок створюють прапори, квіти, гірлянди.

Блокада Києва армією Петлюри

Раптом у цьому ясному небі лунають гарматні постріли: здавалося, що Петлюра зібрав коло себе "банди мародерів та бандитів", — так подає це преса, — що хотіли захопити Боярку. Насправді, це були рекрути, що відгукнулися на мобілізацію, оголошену Петлюрою та Національною Лігою. Навколо цього ядра, по мірі свого руху в Україні, гуртуються селяни для боротьби із Скоропадським. Україну майже повністю вже було відвойовано її "Визволителем", і це не у Боярці гримлять гармати, а навколо Святошина. Блокада Києва стала найближчим часом настільки тотальною, що селяни більше не могли в'їжджати, щоб його забезпечувати.

Продукти першої необхідності продавалися за цінами, нечуваними до цього дня: хліб стає рідкісним явищем та коштує 3 рубля за фунт сірого хліба, 10 рублів коштує білий хліб, яйця продавали по 38 рублів за десяток, молоко — по 3 рубля за невеликий стакан, м'ясо — 7 рублів за фунт, вершкове столове масло — 80 рублів, кулінарна олія — 50 рублів, і

всі ці продукти харчування першої необхідності знайти майже неможливо.

Гармати гуркотили все сильніше, підключилися також кулемети. Хвилювання у Києві ставало більшим, адже кожен знов переживав темні години бомбардування більшовиків. Преса була налаштована оптимістично, і Гетьман оприлюднює на стінах Києва два повідомлення від пана Енно до народу України. У них він говорить, що французький уряд визнає Україну в її тодішньому складі і що він довіряє Гетьману та новим міністрам, яких він щойно обрав.

Ці два повідомлення, якщо вони не підроблені, говорять про те, що Уряд Французької республіки засуджує Українську республіку і хоче бачити у Києві, як і в решті Росії, лише монархістський уряд Скоропадського.

У місті панує сильне хвилювання, і думки, якими обмінюються численні читачі цих афіш, читачі, що належали до усіх класів та партій, були аж ніяк не на користь представника Франції, а, отже, і самої Франції. Французи, що жили у Києві певну кількість років, і тому почуваються краще за інших, засліплені своїми симпатіями чи своїми інтересами, биттям українського серця, ті, хто бачив стрімкий розвиток націоналізму цього народу, були переконані, що їх уряд чи, принаймні його псевдо-представник, робить серйозну помилку. Вони відкрито засуджують того, хто називає себе Консулом Франції в Одесі. Ні тон, ні форма цих повідомлень не є республіканськими; стиль є ні чим іншим, як стилем монархіста, або республіканця на службі монархістських інтересів.

Численні німецькі агенти негайно скористалися цим фактом проти Франції; вони негайно використали це в селах для того, щоб знищити у серцях селян зароджувану симпатію до переможців на Марні та Вердені. Також французи, що майже всі симпатизують українському руху, поширюють думку, що ці повідомлення були написані ніким іншим, як Гетьманом власною персоною, з метою підтримати і без того хитку справу.

Враження, викликане цими двома повідомленнями, трохи зменшилося, новий великий плакат повідомляв жителям Києва, коротким реченням, але великими літерами, що Енно щойно був призначений Консулом Франції у Києві і що Франше д'Еспере прийняв командування французькими загонами, що збиралися вести бойові дії в Україні.

Взяття Києва Петлюрою

Усі ці повідомлення та плакати не завадили Петлюрі та його армії увійти до Києва кількома днями потому, 14 листопада, під овації захопленого натовпу. У той же час, в іншому кінці міста, загін добровольців, близько 300 осіб, відправився на південь, щоб приєднатися до армії Денікіна. Інші офіцери Добровольчої армії повернулися додому, або зачинилися в готелі Франсуа, в очікуванні подій. Молоді люди з

трьох останніх класів гімназій, що були мобілізовані для охорони порядку у місті, повернулися до своїх родин та продовжили навчання.

Очікувалися репресії над офіцерами-добровольцями та пограбування міста (гетьманські газети повідомляли, що Петлюра, щоб залучити свої "банди" до наступу на Київ, обіцяв передати їм місто на три дні. Це не так. Новий правитель Києва вживає найактивніших заходів для забезпечення спокою і особливо забезпечення населення, яке голодує вже місяць. Родинам офіцерів та консулів, які його запитували, він пообіцяв, що не відбудеться жодних страт, доки не буде проведено суд над кожним офіцером і винесено вирок. В очікуванні процесу та вироку обвинувачувані та підозрювані трималися у Педагогічному Музеї, звідки вони виходили, щоб зазнати покарання, винесене їм «за те, що вони наказували розстрілювати українців і організовували загони для боротьби із арміями Української Республіки».

Директорія та представники Антанти

Першою турботою Петлюри, франкофільські почуття якого жоден, хто його знав, не ставив під сумнів, була організація Директорії та направлення ноти Представнику союзників у Одесі, щоб запитати його про причини, що спонукали Антанту висадити свої полки на українській території без попередження про це Уряду країни. Водночас, українські загони, які рушили на Одесу і частково зайняли місто, вимагали, щоб загони Денікіна відступили. Ті відмовляються, розпочинається бій, але, побачивши на вулицях французьких солдатів, щоб уникнути конфлікту з Антантою, український воєначальник припиняє бойові дії та відступає до Роздільної, де поряд з українцями розташувалася рота зуавів із декількома одиницями гірської артилерії.

Із Києва виїхали дві делегації: одна, до якої належав пан Сидоренко, нині президент української Делегації на Мирній конференції, до Ясс; інша — до Одеси, де знаходилися делегації Дону, Кубані та Білої Русі. Вони хотіли об'єднати свої зусилля, щоб знайти спільну мову із союзниками. Погано інформовані, французька військова влада вжила заходів, щоб не дати делегації з Одеси повернутися назад до Києва, а також зв'язатися із Директорією.

Не маючи вістей від своїх двох делегацій, Директорія була стурбована більшовицьким вторгненням, що загрожувало Україні: банди китайців та латвійців, наймані Леніним, вже орудували у Богучарі, потім у Куп'янську. Підкріплені регулярними загонами більшовиків, вони просувалися до Харкова. Директорія відправляє делегацію у Москву, вимагаючи пояснень. Їй відповіли, що Москва не воює з Україною і що зазначені банди не мають нічого спільного із регулярними військами більшовиків.

Знаючи про дуже небезпечне становище України, що опинилася між вогнем Польщі на заході, армією Антанти, що висадилася в Одесі з невідомими намірами, та більшовиками, які прийшли з півночі та сходу, і

знаючи, що серед складу Директорії не усі члени виступають проти союзу із Республікою Рад, вони призначають делегацію, яка відправляється з Москви до Києва. Але її було зупинено в Орші; Директорія не дозволила їй в'їзд на українську територію доки радянські загони не будуть відведені за український кордон.

Нова делегація, у складі якої були пан Мацієвич та пан Марголін, відправляється до Одеси з метою просити у союзників їхньої допомоги проти більшовиків. Вона не досягає ніяких результатів.

Тим часом більшовицькі війська, добре навчені, добре дисципліновані та добре озброєні, наступають на Україну, яку вони за всяку ціну хотіли захопити до наступу армій Антанти.

Не отримавши жодних вістей з Одеси, ні від першої, ні від другої делегації, Директорія відправляє до Бірзула для прискорення переговорів та спасіння Києва пана Остапенка, міністра фінансів, та пана Грекова, міністра оборони, які зустрічаються із полковником Фрейденбергом, головою генерального штабу генерала д'Ансельма, капітаном Ланжероном та лейтенантом Вілленом. Переговори дали підставу для обміну телеграмами між французьким командуванням в Одесі та Директорією в Києві, після чого український уряд прийняв усі зроблені йому пропозиції, окрім однієї: повернення до Одеси германофільських агентів та колишніх міністрів, арештованих за злочини проти нації по відношенню до України та за порушення загального кримінального права, і через цей факт поставших перед трибуналом з 12 суддів, що виконували свої функції за старого режиму.

Оскільки цю умову не було прийнято, переговори було негайно перервані і Україна опинилася у найгіршій ситуації. Запідозрена в більшовизмі, поки вона виснажила себе боротьбою з ним, від того дня вона бачила, як найкращі її сини гинуть під кулями тих, хто мав би підтримувати її хоробрість і мужній захист.

Моє повернення у Францію

Майбутній прихід більшовиків до Києва змушує мене забезпечити моїх рідних та задуматися про повернення до Франції. Тим більше, що за кілька днів до цього пан Серкаль, кур'єр пана Енно, що протягом місяця курсував між Одесою та Києвом, повідомив мені, що необхідно відмовитися на даний момент від будь-якої нової роботи французької пропаганди та навіть від тієї, що вже була. Фактично в українській столиці майже не залишилось ні французів, ні французенок.

Виїхавши з Києва 26 січня, я прибув до Одеси 3 лютого, де я зміг, після багатьох труднощів, багатьох звернень та відмов, сісти на судно, звісно, за мій власний рахунок, 24 лютого, з моєю дружиною та моєю дитиною двох років, на палубу корабля, Tigris, що висадив мене у Салоніках 27 числа. Я повинен був залишатися у цьому наполовину зруйнованому місті протягом восьми днів, перш ніж мене пустили на борт Criti, який висадив мене на безлюдний острів Святого Георга, біля

Пірея, під приводом того, що я, подорожуючи із греками, міг заразитися. Лікар острова, що контролював будівництво лазарету, де я мав бути розміщений, об 11 годині вечора посадив мене на баржу, що висадила мене, мою дружину, мою дитину та бельгійську родину, о другій годині ранку, на набережній Пірея.

Після численних звернень в Афінах та Піреї, поблизу військово-морської бази цього порту та поблизу консульства, я зайняв своє місце, як завжди на палубі, на l'Imperatul Трајан, румунському пароплаві, найнятому французьким урядом для переправлення французьких військ з Румунії, і після дводенної зупинки у Мессіні, 19 березня я нарешті ступив на землю моєї батьківщини, через п'ятдесят два дні після мого від'їзду з Києва.

Dubreuil Charles. Deux Années en Ukraine (1917–1919). Paris, 1919. P. 1–58.

Список використаної літератури

1. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство: підручник. Київ: Либідь, 2002. 414 с.
2. Блавацький С. (2013). Українська франкомовна періодика Європи доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): ідентифікація, систематизація, класифікація. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 88–119.
3. Державний архів міста Києва. (н.д.). Ф. 153. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1.
4. Державний архів міста Києва. (н.д.). Ф. 244. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 266.
5. Поссе С. (1929). Українська Директорія та її зовнішня політика: (Київський і Вінницький періоди). *Літопис революції*. Вип. 5-6. С. 3–44.

References

1. Kalakura, Ya. S., Voitsekhovska, I. N., & Pavlenko, S. F. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo [Historical Source Studies]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Blavatskyi, S. (2013). *Ukrainska frankomovna periodyka Yevropy doby natsionalno-vyzvolnykh zmagan (1917–1921 rr.): identyfikatsiia, systematyzatsiia, klasyfikatsiia [Ukrainian French-Language Periodicals in Europe during the National Liberation Struggles (1917–1921): Identification, Systematization, Classification]*. In *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva – Proceedings of the Research Institute of Press Studies*, 3, 88–119. Lviv [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archive of the City of Kyiv]. (n.d.). F. 153. Op.1. Spr. 58. Ark. 1 [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archive of the City of Kyiv]. (n.d.). F. 244. Op.1. Spr. 65. Ark. 266 [in Ukrainian].

5. Posse, S. (1929). *Ukrainska Dyrektoriia ta yii zovnishnia polityka: (Kyivskiy i Vinnytskyi periody) [Ukrainian Directorate and its Foreign Policy: (Kyiv and Vinnytsia Periods)]*. In *Litopys revoliutsii – Chronicle of the Revolution*, 5-6, 3–44. Kharkiv [in Ukrainian].

Михальський І. С., Торопцева А. І. Мемуарний твір «Deux années en Ukraine (1917–1919)» Шарля Дюброя

У сучасній історичній науці все більше уваги приділяється вивченню джерел особового походження, зокрема мемуарів, спогадів, записок тощо. «Спогади, що були створені під час історичних подій, точніше передають характер і зміст тогочасної епохи». Тому, останнім часом простежується зростання уваги науковців до вивчення соціальної та духовної сфер життя суспільства у різні історичні періоди, у тому числі й під час Першої світової війни через призму мемуарних джерел зарубіжних політичних та громадських діячів. Іноземні автори багато уваги приділяли питанням української державності, суспільно-політичній та соціально-економічній проблематиці. Визначено, що одним із яскравих прикладів цього жанру є спогади французького викладача та суспільного діяча Шарля Дюброя «Deux années en Ukraine (1917–1919)», який протягом двох років перебував на території України, був безпосереднім очевидцем військових та суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні. Зазначено, що мемуарний твір Шарля Дюброя, який присвячений історії України у період 1917–1919 рр., є історично цінним як для дослідження вітчизняної історії, так і для аналізу іноземного бачення України як самостійної держави. У своїй роботі автор не просто надав власні спостереження і спогади, а й ретельно дослідив усі сфери життя українського суспільства: політичну ситуацію у державі, стан та перспективи української економіки, культури, а також приділив увагу історіографії історії України, що й вирізняє його твір з-поміж інших мемуарних джерел аналогічної тематики. Тому актуальним сьогодні є переклад даної праці українською мовою, що і знайшло своє відображення у даному матеріалі. Публікується переклад 1 розділу мемуарів Шарля Дюброя.

Ключові слова: Шарль Дюброя, джерела особового походження, зарубіжні мемуари, спогади, українська революція, Перша світова війна, українське питання.

Mykhalskyi I. S., Toroptseva A. I. Charles Dubreuil's memoirs «Deux années en Ukraine (1917–1919)»

In modern historical science, more and more attention is paid to the study of sources of personal origin, in particular memoirs, memories, notes, etc. Memoirs, which were created during historical events, more accurately convey the character and essence of that period. Therefore, now there is an increase in the attention of scientists to the study of social and cultural spheres of society's

life in various historical periods, including during the First World War, through the study of memoir sources of foreign political and public figures. Foreign authors paid a lot of attention to the issues of Ukrainian statehood, socio-political and socio-economic problems. It has been determined that one of the vivid examples of this genre is the memoirs of French teacher and public figure Charles Dubreuil «Deux années en Ukraine (1917–1919)», who spent two years in Ukraine and was a direct eyewitness of military and socio-political events that took place in Ukraine. It has been noted that Charles Dubreuil's memoirs, which are devoted to the history of Ukraine in the period 1917–1919, are historically valuable both for the study of national history and for the analysis of the foreign vision of Ukraine as an independent state. In his work, the author not only provided his own observations and memories, but also thoroughly researched all spheres of the life of Ukrainian society: the political situation in the state, the situation and prospects of the Ukrainian economy, culture. He also paid attention to the historiography of the history of Ukraine, that distinguishes his work from among other memoir sources of a similar subject. Therefore, the translation of this work into Ukrainian is very relevant today. The translation of the 1st chapter of Charles Dubreuil's memoirs is presented in the article.

Key words: Charles Dubreuil, sources of personal origin, foreign memoirs, memories, Ukrainian revolution, the First World War, the Ukrainian question.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024 р.
Прийнято до друку 21.06.2024 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 94(477.87)"1932/1938"

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-83-93

Смірнов Тарас Валерійович,

аспірант 3-ого року навчання

кафедри модерної історії України та зарубіжних країн

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

м. Ужгород, Україна.

taras.smirnov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6800-3174>

**СТАНОВЛЕННЯ «НОВОЇ» УКРАЇНОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ НА БАЗІ АНАЛІЗУ ДВОТИЖНЕВИКА
«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» (1932–1938 РР.): ОСНОВНІ АКЦЕНТИ
ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Міжвоєнний період на Закарпатті характеризувався значними політичними та соціальними змінами. Регіон, розташований на перетині кількох державних кордонів і населений різними етнічними групами, був центром національної і культурної боротьби. У цьому багатонаціональному та багатомовному середовищі вихід україномовної періодики на лідируючі позиції став важливим фактором у формуванні національної ідентичності українців. У цьому контексті, дослідження розвитку україномовної періодики, зокрема на прикладі газети «Українське слово» (1932–1938 рр.), є важливим для розуміння процесів національного відродження та формування національної ідентичності українців у Підкарпатській Русі. Важливим чинником успіху як «Українського слова», так й інших україномовних видань був зріст свідомої частки населення. У міжвоєнний період все більше українців у Підкарпатті почали усвідомлювати свою національну приналежність та необхідність збереження і розвитку рідної мови та культури. Зростання національної свідомості, підкріплене діяльністю громадських організацій, таких як «Просвіта», та участю в культурно-просвітницьких заходах, створювало сприятливий ґрунт для популяризації україномовної преси. Окрім того, покращення рівня освіти серед українського населення Підкарпаття також мало вирішальне значення для формування активного та освіченого читача. Освічені громадяни були не лише споживачами інформації, але й активними учасниками національного життя, підтримуючи та розвиваючи україномовну періодiku.

Дослідження слов'яномовної періодики на території Підкарпатської Русі у міжвоєнний період є важливим науковим завданням, що дозволяє розкрити складні процеси національного відродження та культурної самосвідомості українського населення цього регіону. У міжвоєнний

період, коли Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької республіки, відбулися значні політичні, соціальні та культурні зміни, які вплинули на розвиток місцевої періодики. Аналізуючи історичний контекст, в якому виходила газета «Українське слово» (1932–1938 рр.), можна зрозуміти роль періодичних видань у формуванні національної свідомості та культурної ідентичності. Україномовна преса стала ключовим інструментом у боротьбі за національні права та збереження культурної спадщини українців Підкарпаття. Газета «Українське слово» не лише інформувала читачів про актуальні події, але й активно пропагувала ідеї національного відродження, виступала проти асиміляційних процесів та підтримувала культурно-просвітницьку діяльність. Важливим аспектом є також вивчення редакційної політики та змісту видань, що дає змогу зрозуміти основні акценти та ідеологічні напрямки, які визначали розвиток преси. Дослідження редакційної політики «Українського слова» під керівництвом Михайла Брацайка та Василя Гренджі-Донського показує, як незалежна суспільно-політична газета могла відігравати провідну роль у національно-культурному відродженні. Дослідження слов'яномовної періодики у Підкарпатській Русі міжвоєнного періоду є важливим науковим завданням, яке допомагає не лише зрозуміти історичні процеси, але й оцінити внесок преси у розвиток національної свідомості та культурної самосвідомості українців. Аналіз газети «Українське слово» як одного з ключових видань цього періоду дозволяє отримати цілісну картину культурно-історичного контексту, в якому формувалася і розвивалася україномовна періодика.

Основними джерелами даних для дослідження є архівні матеріали, зокрема збережені випуски «Українського слова». Ці матеріали дозволяють здійснити безпосередній аналіз змісту та редакційної політики газети. Також використовуються статті з «Українського слова», які висвітлюють основні теми та проблеми, що турбували українське населення Підкарпаття. Наприклад, численні публікації про культурні заходи та освітні реформи підкреслюють значення газети у підтримці національної свідомості.

Окрім того, вивчення розвитку україномовної періодики на Підкарпатській Русі в міжвоєнний період спирається на численні дослідження, які висвітлюють різні аспекти цього процесу. Історіографія цього питання включає роботи таких авторів, як Іван Добощ, Юрій Бідзія, Іван Ліхтей, Василь Габор та інших. Так, однією із найкомплексніших робіт, яка б стосувалась слов'яномовної періодики є «Українські часописи Ужгорода (1867–1944)» авторства Василя Габора (Габор, 2003). Автор аналізує розвиток преси в Ужгороді та навколишніх регіонах, приділяючи особливу увагу історичним та культурним аспектам. У своїй роботі він підкреслює, як різні етнічні групи взаємодіяли через пресу та як ці взаємодії впливали на розвиток

національної свідомості. Іншою важливою науковою працею у цій тематиці є робота Івана Добоша «Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст.» (Добош, 1995). Один з розділів присвячений газеті "Українське слово" і детально описує історію, редакційну політику, зміст та її вплив на українську громаду в Підкарпатській Русі. Автор наголошує на ролі газети у формуванні національної свідомості, висвітлює її незалежний статус та акцент на культурному і освітньому розвитку. Цікавим є аналізує протистояння «Українського слова» з іншими неукраїнськими виданнями, що допомагає зрозуміти складні взаємодії у багатонаціональному середовищі. Багато матеріалів присвячених журналістиці на теренах Закарпаття у ХІХ–ХХ ст. є у Юрія Бідзілі (Бідзіля, 2013). У своїх роботах автор досліджує роль місцевих періодичних видань у формуванні національної ідентичності українців на Закарпатті. Він наголошує на важливості преси у виробленні морально-етичних норм та підтримці міжнародного співіснування. Ну і звичайно, не можна обійти увагою працю: «Періодична преса Закарпаття 20-30-х років» авторства Івана Ліхтея (Ліхтей, 1995). У своїй роботі він аналізує розвиток періодичної преси на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ століття. Окрім цього, автор описує історичний контекст, ключові видання та впливові фігури в журналістиці того періоду. Особлива увага приділяється впливу освіти та нової української граматики на якість і доступність періодичних видань.

Більшість із вищевказаних матеріалів дотично торкаються аналізу «Українського слова», що не є співмірним з тією кількістю матеріалів про газету «Свобода». Окрім цього, більшість сучасних досліджень акцентують увагу на періодиці періоду Карпатської України (1938–1939), що є зрозумілим через визначні політичні події того часу. Проте, паростки національного руху були закладені саме в 30-х роках ХХ століття за часів Підкарпатської Русі. Саме в цей період з'явилися перші газети, які ідентифікували себе не як «русинські», «руські» або «малоруські», а як українські. «Українське слово» стало одним із піонерів цього руху, відіграючи ключову роль у формуванні національної свідомості та ідентичності. На жаль, внесок «Українського слова» в цей процес часто залишається на периферії досліджень, незважаючи на його значення як одного з перших видань, що пропагували українську ідентичність та ідею автономії.

Метою даної статті є показати вплив «нової» україномовної періодики на становлення україномовного ядра Підкарпатської Русі, яке згодом відіграло вирішальну роль у подіях 1938–1939 років та стояло при заснуванні Карпатської України. Особливу увагу буде приділено газеті «Українське слово» (1932–1938 рр.), яка стала важливим інструментом у процесі національного відродження та формування національної ідентичності українців цього регіону. Газета «Українське слово» мала серйозний вплив та свої особливості, які відрізняли її від інших видань

того часу. Під керівництвом Михайла Бращайка та Василя Гренджі-Донського газета акцентувала увагу на культурному та освітньому розвитку, використовуючи нову українську граматику та підтримуючи мовну стандартизацію. Це сприяло не лише підвищенню якості письмових матеріалів, але й допомогло уніфікувати мову, що використовувалася в пресі, освіті та літературі.

Дослідження впливу газети «Українське слово» на формування україномовного ядра Підкарпатської Русі базується на кількох наукових методах, які забезпечують комплексний підхід до аналізу цього явища. Використовуються контент-аналіз, історичний метод та компаративний аналіз. Основними джерелами даних є архівні матеріали, статті з «Українського слова» та роботи сучасних дослідників.

Контент-аналіз використовується для детального вивчення змісту газетних статей. Аналізуючи публікації «Українського слова», можна визначити основні теми, що висвітлювалися у виданні, їхню частотність та акценти. Наприклад, значна кількість статей була присвячена питанням освіти, культури, захисту національних прав та боротьбі проти асиміляції. Одним з важливих прикладів є стаття про нову українську граматику, яка стала основою для стандартизації мови та підвищення рівня грамотності серед українців Підкарпаття. Історичний метод дозволяє дослідити контекст, в якому виходило «Українське слово», та зрозуміти його роль у національно-культурному відродженні регіону. Це включає вивчення політичної ситуації в Підкарпатській Русі, діяльності редакційної команди та взаємодії газети з іншими періодичними виданнями. У свою чергу, компаративний аналіз використовується для порівняння «Українського слова» з іншими періодичними виданнями того часу, такими як «Свобода» та «Вперед». Це дозволяє виявити унікальні особливості «Українського слова» та зрозуміти його внесок у загальний процес національного відродження.

Газета «Українське слово», заснована у 1932 році, відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості українців Підкарпатської Русі. Становлення цього видання було зумовлене кількома ключовими чинниками, серед яких соціально-політичні умови, впровадження нової української граматики, зріст свідомої частки населення та покращення рівня освіти. Період міжвоєнного часу на Закарпатті характеризувався значними політичними та соціальними змінами. Після розпаду Австро-Угорської імперії та входження Підкарпатської Русі до складу Чехословацької республіки у 1919 році, українська громада опинилася в умовах нових політичних реалій. Це створило потребу у власному інформаційному просторі, який би відображав національні інтереси та культурні цінності. «Українське слово» стало відповіддю на ці виклики, відстоюючи права українців та протистоячи асиміляційним процесам, які активно просувалися угорськими та москвофільськими виданнями.

Одним із важливих чинників становлення «Українського слова» було впровадження нової української граматики, що сприяло стандартизації української мови. Це дозволило підвищити якість письмових матеріалів та уніфікувати мову, яка використовувалася в пресі, освіті та літературі. В одному з випусків газети підкреслюється важливість використання нової граматики для зміцнення національної ідентичності: «Нова українська граматика – це не просто набір правил, це інструмент для збереження і розвитку нашої мови та культури» (Українське слово, 1935, с. 1). Також, діяльність таких організацій, як «Просвіта», сприяла підвищенню національної свідомості та створювала сприятливий ґрунт для популяризації україномовної преси. У свою чергу, освітні реформи, зокрема створення україномовних шкіл та гімназій, сприяли підвищенню рівня грамотності та культурного розвитку. Іван Ліхтей у своїй роботі «Періодична преса Закарпаття 20-30-х років» зазначає, що саме завдяки покращенню рівня освіти стало можливим підвищення якості журналістики та ширше розповсюдження україномовних видань. На той момент сформувалась така ситуація, що освічені громадяни були не лише споживачами інформації, але й активними учасниками національного життя.

Газета мала кілька характерних особливостей, які відрізняли її від інших видань того часу: абонентська система, позапартійність та культурна складова, про що докладно описував її редактор Михайло Брацайко. «Українське слово» значною мірою залежало від фінансової підтримки своїх читачів, тому використовувала систему передплатників газети для забезпечення стабільного фінансування. У першому номері газети від 15 лютого 1932 року, редактор Михайло Брацайко зазначив: «Газета наша через деякі організаційні і матеріальні недостатки буде наразі виходити лише два рази на місяць, але ми будемо старатися видавати її якнайскоріше, бодай раз на тиждень, а потім ще частіше, та поступово довести до щоденної публікації». Для цього необхідно було залучити якомога більше передплатників.

Ціни на передплату були такими: одне число коштувало 1,50 Кч, місячна передплата – 2,50 Кч, квартальна – 7 Кч, піврічна – 14 Кч, річна – 28 Кч. За кордоном передплата на рік коштувала 1 долар. Важливість фінансової підтримки підкреслювалася в кожному номері: «Не кажіть, що маєте ще час заплатити передплату на «Українське слово». Навпаки: пам'ятайте, що всякі реформи треба починати від себе. Вишліть отже передплату якнайшвидше» (Українське слово, 1932, с. 2). Рекламуючи себе, газета закликала своїх читачів активно поширювати її: «З рук до рук, з хати до хати! Давайте особливо перші числа цієї новинки читати знайомим та сусідам, щоб зацікавити їх нею. Цим зробите добру справу» (Українське слово, 1932, с. 4). Цей заклик показує, як важливою була підтримка громади для розвитку газети та її фінансової стабільності.

Однією з ключових особливостей «Українського слова» була його позапартійність. На відміну від інших видань того часу, таких як «Свобода» і «Вперед», що представляли інтереси аграрійсько-християнської та соціал-демократичної партій відповідно, «Українське слово» прагнуло стояти над партіями та служити всенародним інтересам. У першому номері газети Михайло Брацайко писав: «Коли ми зачинаємо тепер видавати нову політичну газету, не думаємо тим робити конкуренцію згаданим газетам, але хочемо їх доповнити, йти їм на допомогу та з ними разом боротися за культурну і національну єдність цілого українського народу і за його права тут, в Чехословацькій республіці» (Українське слово, 1932, с. 1). Це означало, що «Українське слово» не було обмежене партійними принципами, програмами і директивами, що дозволяло газеті вільно висвітлювати різні аспекти життя української громади та реагувати на актуальні питання з ширшої перспективи. Це робило видання більш привабливим для широкого кола читачів, які шукали неупереджену інформацію.

На додачу, культурна складова «Українського слова» була однією з його найважливіших рис. Газета активно висвітлювала питання культурного розвитку, освіти та національної свідомості. Статті Михайла Брацайка, які регулярно публікувалися на сторінках газети, мали великий вплив на формування культурної політики видання. У першому номері він зазначав: «Пора вже, щоб зникло українофільство, москвофільство, а щоб всі усвідомили, що ми є один український народ» (Українське слово, 1932, с. 1). Ця думка про єдність українців та важливість культурної ідентичності проходила червоною ниткою через усі публікації газети. «Українське слово» також активно підтримувало культурно-просвітницькі заходи та сприяло розвитку української літератури і мистецтва. Газета публікувала твори відомих українських письменників, таких як Богдан-Ігор Антонич, Леонід Мосендз, Петро Карманський, Олена Теліга та Євген Маланюк. Наприклад, в одному з випусків були опубліковані вірші Богдана-Ігоря Антонича, які підкреслювали важливість національного відродження і культурного розвитку. Також, щороку в першому березневому випуску була редакційна стаття про Тараса Шевченка (Українське слово, 1932, с. 1). Окрім цього, на сторінках газети публікувались твори та біографії Лесі Українки та Івана Франка. Цікавим експериментом були Фейлетони та популярна колонка «На коліні» під псевдонімом Н. А. Коліні автором якої був Володимир Бірчак та Марко Бараболя (Українське слово, 1934, с. 3).

«Українське слово» відіграло одну із вирішальних ролей у формуванні україномовного ядра на Підкарпатській Русі. Багато видатних діячів, що були дотичні до газети, зокрема Михайло Брацайко та Василь Гренджа-Донський, активно боролися за національні права українців і автономію краю. «Українське слово» було не просто

інформаційним виданням, а потужним інструментом національного відродження. Газета активно співпрацювала з організацією «Просвіта», яка відіграла важливу роль у культурному і освітньому житті українців. «Просвіта» організувала лекції, видавала книги та брошури, що сприяли підвищенню національної свідомості.

Важливим етапом у житті газети був 1938 рік. На останній рік свого існування газета була вже не двотижневиком, а напівтижневиком і мала змогу дуже детально висвітлювати події того року. Так, після Мюнхенської змови у вересні 1938 року та початку розпаду Чехословаччини, Підкарпатська Русь отримала можливість автономії. «Українське слово» активно висвітлювало ці події, закликаючи українців до єдності та підтримки національних прагнень. Газета стала важливим джерелом інформації та ідей для українців у цей переломний час (Українське слово, 1938, с. 1). Вже після цих подій, Михайло Брацайко, який був одним з активних учасників газети, відіграв ключову роль у політичному житті майбутньої Карпатської України. У жовтні 1938 року він разом з урядом Августина Волошина переїхав до Хуста, де працював нотаріусом та був обраний депутатом до першого Сейму Карпатської України. Він був головою конституційно-правничої комісії та автором проекту закону про назву, мову, прапор, герб та гімн Карпатської України, який сейм прийняв одногolosно 15 березня 1939 року. Того самого дня Брацайко зачитав маніфест, який проголосив незалежність Карпатської України (Виступ д-ра М Брацайка на Соймі Карпатської України, відеоматеріал).

Наостанок, варто порівняти україномовну періодику між собою, щоб краще зрозуміти особливості кожного видання та їхній вплив на формування національної свідомості українців на Підкарпатській Русі. На сторінках газети «Українське слово» часто велася жива дискусія з іншими газетами, що відображало активну участь видання у суспільно-політичному житті та його прагнення сприяти культурному й національному розвитку регіону. Це дозволяє не лише оцінити унікальні риси «Українського слова», але й зрозуміти його місце серед інших впливових газет того часу, таких як «Вперед» та «Свобода», «Пчілка» і, навіть, галицьке «Діло».

Газети «Вперед» та «Свобода» були важливими україномовними виданнями на Підкарпатській Русі, кожна з яких представляла інтереси певних політичних партій. «Вперед» була органом соціал-демократичної партії, тоді як «Свобода» представляла аграрійсько-християнську партію. Ці газети мали свою чітко виражену ідеологічну позицію і слідували партійним програмам та директивам. «Свобода» та «Вперед» були добре відомі і широко читані в українській громаді. Проте, як зазначав Михайло Брацайко в першому номері «Українського слова» від 15 лютого 1932 року, ці видання були обмежені своїми партійними принципами. Це означало, що вони не могли повністю задовольнити

інформаційні потреби всього українського населення, оскільки їх погляди були вузько направлені.

Цікавою особливістю було те, що газета часто отримувала відгуки від інших видань, що дозволяє оцінити її діяльність та вплив на суспільство. Наприклад, у випуску «Українського слова» зазначалося: «Як бачимо, більшість часописів позитивно відгукується на «Українське слово», окрім мукачівського «Карпаті Гірадов», який неправдиво звинувачує нас у ворожому ставленні до автономії» (Українське слово, 1932, с. 1). «Українське слово» також активно взаємодіяло з галицькою періодикою, зокрема з такими виданнями як «Діло», «Новий Час» і «Нова Зоря». Наприклад, газета писала про дискусії, що велися у львівських виданнях стосовно реформи календаря. У наступних номерах двотижневика ще не одноразово будуть контакти на шпальтах з своїми галицькими колегами.

Підсумовуючи, можна відзначити, що основними чинниками, що сприяли успіху двотижневика «Українське слово» були: соціально-політичні умови, впровадження нової української граматики, зріст свідомої частки населення та покращення рівня освіти. «Українське слово» стало відповіддю на потребу у власному інформаційному просторі, відстоюючи права українців та протистоячи асиміляційним процесам. Надзвичайно важливою була співпраця з «Просвіта», яка відіграла важливу роль у культурному та освітньому житті українців. «Просвітою», яку очолював Юліан Бращайко, брат головного редактора Михайла Бращайка. На сторінках були анонси щодо організації лекції, видавалися книги та брошури, що сприяли підвищенню національної свідомості та популяризації україномовної преси. Свого епогею «Українське слово» досягло 1938 року, коли тиражі газети були найвищими і з двотижневика газета стала напівтижневиком. Хоча ці події супроводжувались трагічним епізодом в історії Європи, а саме «Мюнхенською змовою». Розподіл Чехословаччини вплинув і на надання автономного статусу Прикарпатському регіону. У ті буремні часи газета стала важливим джерелом інформації та ідей для українців, закликаючи до єдності та підтримки національних прагнень. У наступний рік Михайло Бращайко, один з активних учасників газети, відіграв ключову роль у політичному житті вже Карпатської України, ставши головою конституційно-правничої комісії та автором проекту закону про назву, мову, прапор, герб та гімн Карпатської України. За свій 6-річний період існування «Українське слово» стало важливим інструментом у формуванні національної свідомості українців Підкарпатської Русі, сприяючи культурному та освітньому розвитку, захисту прав українців і боротьбі за автономію. Незважаючи на те, що внесок газети часто залишається на периферії досліджень, її роль у національному відродженні та культурному піднесенні регіону є незаперечною.

Подальші дослідження розвитку україномовної періодики на Підкарпатській Русі мають значний потенціал для розширення нашого

розуміння процесів національного відродження та формування національної ідентичності українців цього регіону. Особливий інтерес становить детальніший аналіз редакційної політики та змісту видань, що дозволить глибше зрозуміти редакційні пріоритети, тематику статей та вплив окремих редакторів та авторів. Компаративний аналіз «Українського слова» з іншими важливими виданнями, може виявити унікальні риси та спільні тенденції у розвитку україномовної преси та її протиставленню русофільській періодиці, яка теж мала значний тираж. Це дозволить зрозуміти, як різні видання взаємодіяли між собою та з якими викликами стикалися у багатонаціональному середовищі Підкарпаття. Дослідження впливу політичних подій на розвиток періодици є ще одним важливим напрямком. Зокрема, аналіз того, як політичні зміни в Чехословаччині та на теренах Підкарпатської Русі впливали на розвиток та функціонування україномовної періодици.

Таким чином, подальші дослідження можуть не лише доповнити існуючі знання, але й відкрити нові аспекти у розумінні ролі україномовної періодици у формуванні національної ідентичності та культурного життя українців Підкарпатської Русі. Вони також сприятимуть збереженню та популяризації культурної спадщини регіону, яка є важливою частиною загальноукраїнської історії.

Список використаної літератури

1. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2003. 564 с.
2. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. 128 с.
3. Бідзіля Ю. Закарпатська періодика й проблеми формування національно-інформаційної ідентичності місцевих українців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. №2(30). С. 165–173.
4. Ліхтей І. Періодична преса Закарпаття 20-30-х років. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород, 1995. С. 402–413.
5. Нова спроба русинізму. *Українське слово*. 1935. 7 лют. С. 1.
6. Не кажіть! *Українське слово*. 1932. 1 берез. С. 2.
7. З рук до рук, з хати до хати! *Українське слово*. 1932. 15 лют. С. 4.
8. Бращайко М. Наша мета. *Українське слово*. 1932. 15 лют. С. 1.
9. Там само. — С. 1
10. Лічу в неволі дні і ночі. *Українське слово*. 1932. 15 берез. С. 1.
11. На коліні. *Українське слово*. 1934. 11 лют. С. 3.
12. День 29 вересня 1938 р. *Українське слово*. 1938. 8 жовт. С. 1.
13. Виступ д-ра М Бращайка на Соймі Карпатської України, 15.03.1939. www.youtube.com. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YLxkdz6AMvw>

14. «Українське слово» в зеркалі преси. *Українське слово*. 1932. 1 берез. С. 3.

References

1. Gabor, V. (2003). *Ukrainski chasopysy Uzhhoroda (1867–1944 rr.): Istoryko-bibliografichne doslidzhennia [Ukrainian periodicals of Uzhhorod (1867–1944): Historical and bibliographic study]*. Lviv [in Ukrainian].
2. Dobosh, I. (1995). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky Zakarpattia 20-30-kh rokiv XX st. [History of Ukrainian journalism of Transcarpathia in the 20-30s of the XX century]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Bidzilia, Yu. (2013). *Zakarpatska periodyka y problemy formuvannia natsionalno-informatsiinoi identychnosti mistsevykh ukraintsiv [Transcarpathian periodicals and the problems of forming the national-information identity of local Ukrainians]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Philology. Social Communications*, 2(30), 165–173 [in Ukrainian].
4. Likhtei, I. (1995). *Periodychna presa Zakarpattia 20-30-kh rokiv [Periodical press of Transcarpathia in the 20-30s]*. *Narysy istorii Zakarpattia – Essays on the History of Transcarpathia*, 402–413 [in Ukrainian].
5. *Nova sprobа rusynizmu. (1935, February 7). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 1.
6. *Ne kazhit! (1932, March 1). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 2.
7. *Z ruk do ruk, z khaty do khaty! (1932, February 15). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 4.
8. *Brashchaiko, M. Nasha meta [Our goal]. (1932, February 15). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 1.
9. Там само. – С.1.
10. *Lichu v nevoli dni i nochi. (1932, March 15). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 1.
11. *Na kolini. (1934, February 11). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 3.
12. *Den 29. veresnia 1938. r. (1938, October 8). Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 1.
13. *Vystup d-ra M Brashchaika na Soimi Karpatskoi Ukrainy, 15.03.1939. youtube.com. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=YLxkdz6AMvw*
14. «Ukrainske slovo» v zerkali presy. (1932, March 1). *Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 3.

Смірнов Т. В. Становлення “нової” україномовної періодики Підкарпатської Русі на базі аналізу двотижневика “Українське слово” (1932–1938 рр.): основні акценти та особливості

Стаття досліджує розвиток україномовної періодики на Закарпатті в міжвоєнний період, використовуючи приклад газети «Українське слово»

(1932–1938 рр.). Основна увага приділяється аналізу контексту, в якому виходило видання, та його ролі у формуванні національної свідомості українців на теренах Підкарпатської Русі. Вивчаються основні теми, редакційна політика та вплив газети на культурне життя регіону. Газета «Українське слово» відіграла важливу роль у підтримці національного відродження та боротьбі проти асиміляційних процесів. Зокрема, досліджується вплив політичних, соціальних та культурних чинників на розвиток видання. Також розглядаються особливості контенту газети та її редакційної політики під керівництвом Михайла Брацайка та Василя Гренджі-Донського. Аналіз архівних матеріалів та сучасних досліджень дозволяє зрозуміти внесок газети «Українське слово» у формування національної ідентичності українців Підкарпатської Русі.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, україномовна періодика, культурне відродження.

Smirnov T. Formation of the «New» Ukrainian-Language Periodicals in Subcarpathian Rus Based on the Analysis of the Biweekly «Ukrainian Word» (1932–1938): Main Focuses and Features

The article investigates the development of Ukrainian-language periodicals in Transcarpathia during the interwar period, using the example of the newspaper «Ukrainian Word» (1932–1938). The primary focus is on the analysis of the context in which the publication was issued and its role in shaping the national consciousness of Ukrainians in Subcarpathian Rus. The main themes, editorial policy, and the newspaper's influence on the cultural life of the region are examined. The «Ukrainian Word» newspaper played a significant role in supporting national revival and resisting assimilation processes. Specifically, the influence of political, social, and cultural factors on the development of the publication is explored. The features of the newspaper's content and its editorial policy under the leadership of Mykhailo Braschaiko and Vasyl Hrenzha-Donsky are also considered. Analysis of archival materials and contemporary research helps to understand the contribution of the «Ukrainian Word» newspaper in forming the national identity of Ukrainians in Subcarpathian Rus.

Keywords: Subcarpathian Rus, Ukrainian-language periodicals, cultural revival, interwar period.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 15.06.2024 р.
Прийнято до друку 21.06.2024 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 343.32

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-94-105

Бабічев Олександр Іванович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та археології

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Полтава, Україна.

babichev_ai@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4682-0971>

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В ОСВІТЯНСЬКІЙ СФЕРІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ У ПЕРІОД 2014 ПО 2024 РОКИ

Населення тих територій України, які перебувають під окупацією російської федерації, зазнає інформаційного впливу, спрямованого на формування негативного ставлення до української влади та Збройних сил України. Особливо активно застосовується інформаційний тиск щодо представників освітньої сфери. Окупанти намагаються залучити українських викладачів та адміністративний персонал закладів освіти до подальшої співпраці. Тих, хто відмовляється, змушують шляхом тиску, погроз або навіть викрадень. Однак є люди, які добровільно погоджуються на співпрацю з окупантами, що і є проявом колабораціонізму.

Проблема колабораціонізму з початку повномасштабного вторгнення набула ще більшої актуальності порівняно з минулими роками. Значна кількість українських науковців досліджували це питання у своїх працях. Так, О. Зайцев (2024, с. 88) проаналізував законодавчі приписи, що стосуються колабораційної діяльності в освітній сфері та її кримінально-правової кваліфікації. О. Чальцева (2022) зазначила у своїй статті, що Україна в умовах війни перебуває вже 8 років і проблема колабораціонізму не є новою, проте в період активізації повномасштабної агресії російської федерації проти українського народу ця тема набула нових сенсів і нового усвідомлення. А. Коваленко (2023, с. 80) вивчила особливості освітнього індивідуального колабораціонізму, причини його виникнення в умовах російсько-української війни.

На думку Є. Письменського (2020, с. 42), основою колабораціонізму на окупованій території України, а також виявленої лояльності деякої частини місцевого населення до окупаційного режиму є два основні

мотиви. Перший полягає у впливі пострадянських ідей, які просуваються під гаслами «руського миру» і становлять політико-ідеологічний фундамент. Другий мотив є меркантильним, зокрема йдеться про користолюбство та бажання збагачення.

3. Загиней-Заболотенко, І. Присяжнюк та О. Чаплюк (2023) проаналізували особливості кримінальної відповідальності за дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-окупанта. Автори зазначили, що запроваджувати стандарти освіти має повноваження виключно особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, а не звичайний викладач, який шляхом здійснення своєї професійної функції реалізує стандарти освіти держави-окупанта.

Незважаючи на тривалий період окупації частини території України й наявність колабораціонізму, досліджувана проблематика так і не стала предметом належних наукових дискусій з метою визначення оптимальних способів розв'язання цієї проблеми.

Мета статті – здійснити аналіз явища колабораціонізму в освітянській галузі на території України, яка перебуває під окупацією з 2014 по 2024 роки.

З початку збройного конфлікту, що триває з 2014 року, частина територій України перебуває під контролем російської федерації. Ця держава порушує норми міжнародного гуманітарного права, незаконно анексує ці території. Автономна Республіка Крим та місто Севастополь перебувають під окупацією з 20 лютого 2014 року. Деякі території, що входять до складу Донецької та Луганської областей, контролюються окупаційною адміністрацією російської федерації з 07 квітня 2014 року. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року площа території, яка опинилася під контролем ворога, значно збільшилася.

Окупація частини території України зумовила актуалізацію в політичному дискурсі поняття колабораціонізму. Виникнення колабораціонізму пов'язано з використанням великої різноманітності методів гібридної війни російської федерації, через яку Україна, починаючи з 2014 року, тимчасово втратила територіальну цілісність, а частина її території перебуває під окупацією. Ключовими передумовами для цього стали:

- тривала та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники);
- особливості суспільно-політичного розвитку України до початку війни (внутрішні чинники);
- спадковість пострадянських тенденцій та підтримка ідеології «руського миру» (історичні та ідеологічні чинники) (Письменський, 2020, с. 111).

Терміни «колаборант», «колабораціонізм» та «колабораціоніст» походять від латинського слова «collaborare», що означає «співпраця». У позитивному значенні «колаборація» означає спільну діяльність або

співробітництво. У негативному контексті ці терміни вказують на зрадницьку співпрацю з ворогом.

03 березня 2022 року Президент України В. Зеленський підписав Закон України про колабораційну діяльність зі змінами (Про внесення ..., 2022). Відповідно до цього закону Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 111-1, у якій визначено поняття колабораціонізму, його види та відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, передбачено покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. Відповідно до цієї статті передбачена кримінальна відповідальність за:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України;
- добровільне прийняття громадянином України посади, що пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території;
- організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором;
- здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти (Про внесення змін..., 2022; Поляков, & Щурат, 2022).

Одним із ключових аспектів окупаційної політики росії є спрямованість на русифікацію українського населення, особливо молоді. Цей процес охоплює такі сфери, як мова, культура, освіта та історія. Освітняни, як відомо, мають велику довіру серед населення: викладачі, батьки, учні та керівники закладів освіти мають особливі взаємні обов'язки й очікування, що підтримують їх взаємозв'язок. Викладач, як правило, є прикладом для здобувачів освіти та їхніх батьків, тому його позиція часто визначає ідеологічний напрям руху. Позиція освітян набуває особливого значення для досягнення цілей інформаційного протистояння в гібридній війні з державою-окупантом. У зв'язку з цим колабораційна діяльність у сфері освіти становить пряму загрозу національній безпеці України (Яковюк, 2023, с. 519).

Освітняни на окупованих територіях зазнають значного тиску та погроз через свою професійну діяльність. Окупаційна адміністрація призначає нових керівників освітніх установ (наприклад, в Енергодарі та Мелітополі), які вимагають від освітян відновити роботу. Деякі освітяни відповідають на ці вимоги окупантів і розпочинають навчання. У деяких школах з'являються нові предмети (російська мова та література, суспільствознавство, історія росії), які вивчаються за відповідними російськими підручниками. Окрім примусового переведення освітнього процесу на російські програми на окупованих територіях Луганської та Донецької областей, здійснюється примусова мілітаризація неповнолітніх під прикриттям «національно-патріотичного виховання» та підготовка їх до участі у війні. Заклади освіти Донецької області ще у 2015 р. перейшли на

нові програми та підручники, навчання відбувається російською мовою. Щодо окупованого Криму, то вже у 2014 році там був запланований перехід системи освіти на російські стандарти. З українських освітніх програм було вилучено вивчення української літератури та історії України.

Основними причинами вчинення колабораційних діянь в освітянській галузі є:

- збереження робочого місця;
- прагнення до кар'єрного зростання (так, наприклад, вчителі ставали директорами шкіл, ліцеїв, проректорами або навіть начальниками незаконних управлінь освіти);
- найбільших успіхів при окупаційній владі досягли низькопосадові чиновники, адміністратори та технічні працівники (приблизно 70% з них зуміли піднятися на вищу соціальну сходинку, перестрибнувши через два статусні рівні) (Зубченко, 2022, с. 19).

Іншими мотивами вчинення колабораційної діяльності є меркантильні мотиви (користолобство; прагнення збагатитись), низькі мотиви (марносластво, помста), а також вимушений колабораціонізм.

Діяльність у сфері освіти охоплює всі заходи, які виконуються працівниками відповідних закладів для організації, забезпечення та здійснення освітнього процесу. Основна мета цієї діяльності полягає в передачі, засвоєнні, поглибленні й використанні знань, умінь та інших компетенцій у навчальних закладах. Колабораційна діяльність у сфері освіти означає умисну участь громадянина України у виконанні цих завдань на окупованій території на користь держави-агресора. Ця участь характеризується як дія, спрямована на підрив суверенітету та інтересів України. Одним із проявів освітнього колабораціонізму є активна участь громадянина України у впровадженні освітніх стандартів держави-агресора в закладах освіти. Служба безпеки України періодично надає інформацію щодо кількості осіб, яким висунуто підозру у вчиненні кримінального правопорушення згідно зі статтею 111-1 частини 3 Кримінального кодексу України. Найчастіше такі підозри висуваються не звичайним вчителям, а окремим функціонерам у сфері освіти, таким як директори шкіл, їх заступники, керівники відділів освіти та декани факультетів (Загиней-Заболотенко, Присяжнюк, & Чаплук, 2023).

Прикладом колабораціонізму на окупованих територіях є впровадження російських освітніх стандартів директорами закладів освіти та їхніми заступниками, а також примушення вчителів переходити на них, навчати молоде покоління російською мовою. Заміна українських на російські освітні стандарти призводить до переорієнтації всієї системи цінностей українських здобувачів освіти, спотворення основних подій національної, європейської та світової історії, а також усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію.

У системі російської освіти виокремлюють три основні напрями пропагандистських наративів:

- пояснення українцям загальноросійської ідентичності,
- милітаризація освіти,
- сакралізація влади.

Влада росії витрачає значні ресурси та фінанси на свою пропаганду, щоб виправдати свої агресивні дії на території України та залучити до себе мешканців, що залишилися на тимчасово окупованих територіях. Вони розуміють, що молодь, яка перебуває на цих територіях, має важливе значення для їхньої пропаганди. З огляду на це, пропаганду здійснюють не лише в соціальних мережах, які мають велику популярність серед дітей та підлітків, але й у загальноосвітніх закладах. У школах на окупованих територіях запроваджують певні предмети, що пропагують ворожі наративи. Так, наприклад, вивчаючи історію росії, школярі можуть дізнаватися про «велич держави-загарбника» та засвоювати негативні наративи про Україну, зокрема твердження, що наша країна є штучною та не має історичної цінності. Такі ідеї передаються російському населенню через засоби масової інформації вже багато років.

Дослідженнями було визначено, що в окупантських підручниках наведені такі наративи, як: Україна – частина інших країн, українці мають російську ідентичність, Росія – «батьківщина» для окупованих українських дітей, «жити – родині служити», «влада від Бога» тощо. Російська освітня система готує майбутнє покоління для війни, а також порушує право українських дітей на вивчення власної мови, оскільки українська мова повністю заборонена на окупованих територіях. Таким чином, вчителі, які викладають за російськими програмами, автоматично потрапляють у категорію колаборантів (Коваленко, 2023).

Так, наприклад, на Херсонщині у 2022 р. вчителі, що відмовилися співпрацювати з окупантами, були звільнені з роботи, але з можливістю отримувати українську зарплату. Більшість цих шкіл намагалися працювати в онлайн-форматі, але частина вчителів залишилася на окупованих територіях, а інша частина переїхала на територію, що перебувають під контролем України. Відповідно, іншим способом вплинути на ситуацію став підкуп батьків, яким пропонували 10 тисяч рублів за кожну дитину за умови, що ці кошти батьки повинні будуть спрямовувати на оплату навчання в школах окупантів або дитячих садках.

Інший випадок – керівник відділу освіти «тимчасової цивільної адміністрації» м. Балаклія Харківської області організувала відрядження вчителів до російської федерації для перепідготовки за новими стандартами та програмами, видаючи вказівки підлеглим директорам щодо:

- відбору педагогічного персоналу й підготовки приміщень шкіл відповідно до стандартів освіти держави-агресора;
- вилучення з бібліотек закладів українських підручників;
- відновлення оцінок учнів 9-х та 11-х класів на підставі журналів для видання свідоцтв про здобуття освіти російською мовою;

– проведення набору учнів до шкіл на 2022-2023 навчальний рік тощо (Зайцев, 2024).

У Луганській області в колабораціонізмі було звинувачено десятьох колишніх освітян, які пішли на співпрацю з окупантами та навесні 2022 року зайняли керівні посади. Під їхнім керівництвом впроваджувалися російські стандарти освіти у створених закладах освіти (наприклад, Курячівська основна школа, Павловська школа №12 та інші). Колишня працівниця Новопокровського професійного аграрного ліцею, яка обійняла посаду «заступника директора з навчально-виробничої роботи» у створеній окупантами «освітній установі», відповідала за організацію навчання за російською програмою та вилучення підручників українською мовою.

Через окупацію більшість університетів на окупованих територіях були змушені перенести свою діяльність до інших міст у зв'язку з неможливістю надавати освітні послуги під час конфлікту. Один із таких університетів – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, який після початку воєнного конфлікту між росією та Україною у 2014 році був змушений припинити свою діяльність у Луганську і був переміщений до міста Старобільськ, де вже існував його відокремлений підрозділ. Незважаючи на ці труднощі, університет зберіг усі свої спеціальності, бюджетні місця для здобувачів вищої освіти, аспірантів та докторантів. З 1 вересня 2014 року на базі Старобільського факультету практично в повному обсязі розпочала працювати адміністрація університету: ректорат, науковий відділ, директори інститутів і декани факультетів, а також викладачі кафедр. Водночас будівлі університету в Луганську були захоплені бойовиками з ЛНР, які створили там власний так званий «педагогічний інститут». Проте цей заклад був визнаний фіктивним, оскільки не мав належного науково-педагогічного складу, відповідної навчально-методичної бази та не видавав державних дипломів.

Ще однією формою співпраці в освітянській сфері на окупованих територіях є здійснення пропаганди в закладах освіти для сприяння збройній агресії російської федерації проти України. Прикладом є:

- участь освітян у створенні відеозаписів та фотозвітів для пропагандистських цілей окупаційної влади на телевізійному каналі та в інтернет-ресурсах під гаслом «Я русский! Мы русские» з використанням символіки держави-окупанта;
- запровадження військово орієнтованої освіти серед молоді;
- надання інтерв'ю з використанням атрибутики «Министерства образования и науки ДНР»;
- організація святкових заходів з нагоди початку навчального року в закладах освіти так званої «ДНР» за участю представників окупаційної адміністрації (Зайцев, 2024, с. 93).

За здійснення такої пропаганди в закладах освіти несуть відповідальність не лише учасники освітнього процесу, а й будь-які громадяни України.

З 1 вересня 2023 року на тимчасово окупованих територіях України розпочалося викладання історії для учнів старших класів за підручником, що містить розділ про війну проти України й повторює російську пропаганду. Окуповані українські території в цьому підручнику називаються «новими регіонами» росії, а російські солдати визначаються як ті, хто «рятували мир» під час анексії Криму у 2014 році. У цьому контексті відомо про випадки, коли викладачі використовували символи, які асоціюються із вторгненням в Україну, або проводили заняття типу «Розмов про важливе», які містять пропагандистські елементи. Такі заняття, а також уроки історії за новим російським підручником безпосередньо мають на меті виправдати та підтримати російський окупаційний режим в Україні. У таких випадках є підстави для притягнення до кримінальної відповідальності педагогічних працівників за пропаганду з метою сприяння збройній агресії проти України, закріплення та підтвердження тимчасової окупації частини території України або в умисний спосіб уникнення відповідальності за збройну агресію проти України з боку держави-агресора.

Сьогодні освітянам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях і не можуть виїхати на контрольовані Україною території, рекомендується документувати будь-якими доступними засобами факти примусу до співпраці з окупантами. Це можуть бути свідчення очевидців, фотокартки, аудіо- та відеозаписи. Збирання таких даних необхідне для створення доказової бази в разі, якщо справу про колабораціонізм буде розглядати суд (Вайда, 2023).

У майбутньому влада має забезпечити прозорість і публічність системи покарань за колабораціонізм. Колаборанти повинні зазнавати судового переслідування та нести відповідальність за свої дії перед законом. Важливо також забезпечити прозорість у роботі правоохоронних органів та судів, щоб уникнути корупції та зловживань владою (Чальцева, 2022, с. 59). Влада країни повинна працювати над забезпеченням справедливості й відповідальності за злочини, але водночас має розвивати програми реабілітації й соціальної адаптації для тих, хто усвідомив свої помилки та виявив готовність до їх виправлення.

Отже, колабораційна діяльність, що полягає у співпраці з державою-окупантом та її адміністрацією в різних сферах, зокрема освіти, є вкрай небезпечною для суспільства, оскільки спрямована на знищення національної ідентичності молоді. Колаборація є свідомою діяльністю, коли людина активно сприяє порушенню суверенітету держави з метою отримання особистої вигоди. Особи, що здійснюють такі дії, повинні нести кримінальну відповідальність, особливо ті, хто працює в галузі освіти на тимчасово окупованих територіях України. Вибір виду та ступеня покарання повинен залежати від характеру співпраці. Незважаючи на спротив окремих освітян та державних структур, окупаційні сили продовжують активно впливати на освітню сферу,

змінюючи навчальні програми та стимулюючи колабораційну діяльність. Відповідно, необхідно вбачається розробка активних заходів для протистояння цьому явищу, включаючи забезпечення прозорості в освітній системі, підтримку освітян, які відмовляються від співпраці з окупантами, та максимальне залучення міжнародного співтовариства.

Перспективою подальших досліджень повинно стати детальне вивчення випадків колабораціонізму в освітній галузі для удосконалення чинного законодавства.

Список використаної літератури

1. Зайцев О. В. Особливості кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності в освітній сфері. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. №1(105). С. 88–101. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.88-101> (дата звернення: 06.05.2024).

2. Чальцева О. М. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 56–60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9> (дата звернення: 06.05.2024).

3. Коваленко А. Проблеми колабораціонізму та російської пропаганди в освіті на тимчасово окупованих територіях під час російсько-української війни (за матеріалами українських ЗМІ). *Діалог: медіастудії*. 2023. №29. С. 80–95. DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2023.29.300637> (дата звернення: 06.05.2024).

4. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти). Северодонецьк: Вид-во «Гельветика», 2020. 121 с. URL: <http://surl.li/tmldc> (дата звернення: 06.05.2024).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 06.05.2024).

6. Поляков Є. В., Щурат Т. Г. Колабораціонізм в Україні – реалії сьогодення. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). С. 122–127. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed438e6c-b6a8-4f78-91a6-350baabaa143/content#page=122> (дата звернення: 06.05.2024).

7. Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. №79. С. 170–174. DOI:

<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.25> (дата звернення: 06.05.2024).

8. Яковюк І. В. Колабораційна діяльність в закладах освіти: у чому полягає загроза національній безпеці України? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №10. С. 518–522. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/126> (дата звернення: 06.05.2024).

9. Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2022. №3(55). С. 15–23. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530) (дата звернення: 06.05.2024).

10. Вайда Т. С. Деякі аспекти сучасного колабораціонізму в освітній галузі (на прикладі російсько-української війни 2022–2023 рр.). *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). С. 63–69. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39048f6e-9451-456d-a2dd-a0b998d7c958/content> (дата звернення: 06.05.2024).

References

1. Zaitsev, O. V. (2024). Osoblyvosti kryminalno-pravovoi kvalifikatsii kolaboratsiinoi diialnosti v osvittii sferi [Peculiarities of the criminal-legal qualification of collaborative activity in the educational sphere]. *Visnyk LNNI im. E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk Scientific-Educational Institute named after E. O. Didorenko*, 1(105), 88–101. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.88-101> [in Ukrainian].

2. Chaltseva, O. M. (2022). Katehoriia «kolaboratsionizm» yak bahatokomponentnyi naratyv v umovakh viiny [The category «collaborationism» as a multi-component narrative in the conditions of war]. *Politychne zhyttia – Political life*, 2, 56–60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9> [in Ukrainian].

3. Kovalenko, A. (2023). Problemy kolaboratsionizmu ta rosiiskoi propahandy v osviti na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (za materialamy ukrainskykh ZMI) [Problems of collaborationism and Russian propaganda in education in the temporarily occupied territories during the Russian-Ukrainian war (according to the materials of the Ukrainian mass media)]. *Dialoh: mediastudii – Dialogue: media studios*, 29, 80–95. DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2023.29.300637> [in Ukrainian].

4. Pysmenskyi, Ye. O. (2020). Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in modern Ukraine

(criminal and legal aspects)]. Sievierodonetsk. Retrieved from <http://surl.li/tmlcd> [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2108-IX [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity: Law of Ukraine dated 03.03.2022 No. 2108-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> [in Ukrainian].

6. Poliakov, Ye. V., & Shchurat, T. H. (2022). Kolaboratsionizm v Ukraini – realii sohodennia [Collaborationism in Ukraine – the realities of today]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu» – Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Current issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism»* (Odesa, July 21, 2022). (pp. 122–127). Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka». Retrieved from <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed438e6c-b6a8-4f78-91a6-3506aaba143/content#page=122> [in Ukrainian].

7. Zahynei-Zabolotenko, Z. A., Prysiazhniuk, I. I., & Chapliuk, O. I. (2023). Vchynennia dii, spriamovanykh na vprovadzhennia standartiv osvity derzhavy-ahresora u zakladakh osvity yak forma kolaboratsiinoi diialnosti [Taking actions aimed at implementing the standards of education of the aggressor state in educational institutions as a form of collaborative activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 79, 170-174. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.25> [in Ukrainian].

8. Yakoviuk, I. V. (2023). Kolaboratsiina diialnist v zakladakh osvity: u chomu poliahaie zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy? [Collaborative activity in educational institutions: what is the threat to the national security of Ukraine?]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 10, 518–522. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/126> [in Ukrainian].

9. Zubchenko, O. S. (2022). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiologichnyi aspekt [Collaborationism in the temporarily occupied territories of the South of Ukraine: sociological aspect]. *Visnyk NTUU «KPI» – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»*, 3(55), 15–23. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530) [in Ukrainian].

10. Vaida, T. S. (2023). Deiaki aspekty suchasnoho kolaboratsionizmu v osvitnii haluzi (na prykladi rosiisko-ukrainskoi viiny 2022–2023 rr.) [Some aspects of modern collaborationism in the field of education (on the example of the Russian-Ukrainian war of 2022–2023)]. *Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu» –*

Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference «Current issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism» (Odesa, July 21, 2023). (pp. 63–69). Odesa: Vydavnytstvo «Yurydyka». Retrieved from <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39048f6e-9451-456d-a2dd-a0b998d7c958/content> [in Ukrainian].

Бабічев О. І. Колабораціонізм на окупованих територіях в освітянській сфері у період 2014–2024 рр.

У статті було розглянуто проблему колабораціонізму серед освітян України, які перебувають на окупованій території країни. Поширення колабораціонізму пов'язане з активним застосуванням різноманітних методів гібридної війни з боку російської федерації, що призвело до тимчасової втрати Україною територіальної цілісності та окупації частини її територій. Суспільна небезпечність колабораціонізму проявляється в загрозі національній безпеці, скоєнні злочинів проти людства, посиленні соціальної напруги та порушенні норм міжнародного права. Колабораційна діяльність в освітянській сфері означає свідому участь громадянина України у виконанні цих завдань на окупованій території на користь держави-агресора. З'ясовано, що основними причинами вчинення колабораційних діянь в освітянській сфері є збереження робочого місця, прагнення до кар'єрного зростання, фінансова винагорода або інші корисливі спонукання, бажання помсти. В освітньому процесі ключовими проявами колабораціонізму визначено впровадження освітніх стандартів держави-агресора та здійснення пропаганди в закладах освіти. Проаналізовано деякі приклади колабораціонізму на окупованій території України з 2014 року по сьогоднішній день, зміни в навчальних програмах та методиках викладання. Шляхом використання різноманітних технік, таких як підкуп керівників закладів освіти, викладачів, батьків, перенесення університетів та створення альтернативних освітніх установ, окупанти намагаються здобути контроль над освітнім процесом на окупованих територіях. Учителі, які працюють на окупованих територіях за російськими програмами, стають співниками окупаційної влади та колаборантами. Висвітлено можливі шляхи подолання явища колабораціонізму у майбутньому. Сьогодні освітянам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях і не можуть виїхати на контрольовані Україною території, рекомендується документувати будь-якими доступними засобами факти примусу до співпраці з окупантами. У майбутньому влада повинна забезпечити прозорість і публічність системи покарань за колабораціонізм. Колаборанти повинні бути піддані судовому переслідуванню та відповідальності за свої дії перед законом.

Ключові слова: повномасштабне вторгнення, окупація, освіта, колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, виховання молоді.

Babichev O. I. Collaborationism in the occupied territories in the field of education in the period 2014–2024

The article considered the problem of collaborationism among Ukrainian educators who are in the occupied territory of the country. The spread of collaborationism is associated with the active use of various methods of hybrid warfare by the Russian Federation, which led to Ukraine's temporary loss of territorial integrity and the occupation of part of its territories. The social danger of collaborationism is manifested in the threat to national security, the commission of crimes against humanity, the increase of social tension and the violation of international law. Collaborative activity in the field of education means the conscious participation of a citizen of Ukraine in the performance of these tasks in the occupied territory for the benefit of the aggressor state. It has been found that the main reasons for committing collaborative acts in the educational sphere are the preservation of the workplace, the desire for career growth, financial reward or other selfish motives, and the desire for revenge. In the educational process, key manifestations of collaborationism are the implementation of educational standards of the aggressor state and the implementation of propaganda in educational institutions. Some examples of collaborationism in the occupied territory of Ukraine from 2014 to the present day, changes in curricula and teaching methods are analyzed. By using various techniques, such as bribing heads of educational institutions, teachers, parents, transferring universities and creating alternative educational institutions, the occupiers try to gain control over the educational process in the occupied territories. Teachers who work in the occupied territories under Russian programs become accomplices and collaborators of the occupying power. Possible ways to overcome the phenomenon of collaborationism in the future are highlighted. To date, educators who are in the temporarily occupied territories and cannot leave for the territories controlled by Ukraine are recommended to document by any available means the facts of coercion to cooperate with the occupiers. In the future, the authorities should ensure the transparency and publicity of the system of punishments for collaborationism. Collaborators must be prosecuted and held accountable for their actions before the law.

Key words: full-scale invasion, occupation, education, collaborative activity, criminal responsibility, youth education.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 20.05.2024 р.
Прийнято до друку 21.06.2024 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 061.22(477.61)«1917»

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-106-119

Дробишева Ольга Андріївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

olga3405@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0289-5317>

ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» НА ЛУГАНЩИНІ В 1917 р.

Зростання національної самосвідомості українців є прикметною рисою останніх років, що є відповіддю на виклики, які постали перед нами під час Революції гідності та триваючої російсько-української війни. Подібні процеси переживали українці й за часів революції 1917–1921 рр., проте у значно більш складних умовах бездержавності та перебування в складі різних країн. Одним із проявів цього процесу тоді було становлення різного роду національних громадських організацій, яскравим прикладом яких були, без сумніву, «Просвіти» – громадські організації культурно-освітнього спрямування.

Історіографія вивчення товариства «Просвіта» на сході України є значною. Предметом зацікавлення істориків ставали і питання його діяльності загалом (Бадєєва, 2004), і її особливості у різних регіонах (Зелений, 2005; Чугуй, 2008). Однак, попри існування низки досліджень, які згадують історію товариства на території сучасної Луганщини в період Української революції 1917–1921 рр., їх кількість залишається незначною (Верстюк, 2015; Бігун, 2015; Гончарова, 2018; Шевцова, 2019). Дана стаття є продовженням дослідження, перші результати якого були апробовані на VI Всеукраїнській конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (Дробишева, 2024).

Протягом 1917–1920 рр. сучасна територія Луганщини належала Слов'яносербському та частково Бахмутському повітам Катеринославської, Старобільському та частково Куп'янському повітам Харківської губернії, а також частині Донецького округу Обласі Війська Донського. Це позначилося на специфіці заснування та функціонування «Просвіт», які закономірно тяжіли до губернських центрів.

Протягом квітня 1917 – грудня 1918 рр. «Просвіти» було утворено в Іванівці, Лозовій-Павлівці (зараз – м. Брянка), на Максимівській копальні в Миколаївці (м. Кадіївка, до 2016 р. – Стаханов), Олексіївці (с. Михайлівка Алчевського району), Варваропіллі (м. Первомайськ), Попасній, Лисичанську, Сватовій Лучці (м. Сватове), Білокуракиному, Біловодську, Осинівій, Новопскові, Нещеретовій тощо (До 140-річчя,

2008). З червня 1917 р. діяла «Просвіта» в Старобільську, що налічувала 75 членів. Головою товариства був вчитель гімназії Тихонович (Шевцова, 2019, с. 113). Її діяльність, як і роботи осередків у Старобільському повіті у загальних рисах розглянуто у розвідці Ю. Шевцової (2019), тому метою даної статті визначено аналіз становища «Просвіти» в Слово'яносербському повіті, у першу чергу – у повітовому м. Луганськ.

Луганська «Просвіта» була заснована 16 квітня 1917 р. За свідченням сучасників вона *«виросла з гуртка аматорів сценічного мистецтва»* та *«вгніздилася на залізниці»* (Семко, 1932, с. 101). Дійсно, ініціатором її створення і головою став керівник аматорського театрального гуртка, інженер залізниць Юрій (Георгій) Андрійович Лисенко. Він народився 1881 р. у м. Знам'янка (тепер Кіровоградська обл.) в родині лікаря Андрія Лисенка, рідного брата видатного українського композитора Миколи Лисенка. Його батько поєднував лікарську практику з керівництвом драматичним гуртком на залізниці, де й почалася творча діяльність Юрія. Великий вплив на нього мав чоловік тітки – один з корифеїв українського театру Михайло Старицький (Козир, 2007, с. 525–526).

Попри захоплення театром, у 1901 р. Ю. Лисенко стає студентом Харківського технологічного інституту, але у 1904 р. інститут закрили, через причетність до студентських страйків. У Знам'янці Юрій працює в депо, одночасно відвідуючи театральний гурток. У грудні 1905 р. після арешту батька їде в Київ до рідного дядька, згодом вступає на акторський курс Музично-драматичної школи М. В. Лисенка. По її закінченні вступає у професійну мандрівну трупу Т. Колесніченка (1908–1909). У 1909 р. через конфлікти в трупі та погіршення стану здоров'я вирішує залишити акторство і відновлює навчання в інституті. Після його завершення отримав призначення на Катеринославську залізницю (станції Гришине та Авдіївка), з жовтня 1915 р. став начальником депо станції Луганськ, а з 1916 р. – ще й викладачем місцевого технічного училища (Там само, с. 527–532).

Опинившись далеко від театрального життя, Ю. Лисенко зосередився на створенні місцевого українського театрального гуртка при Товаристві тверезості на станції Луганськ. Вистави давали українською мовою, їх головною метою було просвітництво. Під керівництвом Ю. Лисенка в Луганську ставили п'єси І. Тобілевича, М. Кропивницького, Б. Грінченка, В. Винниченка, О. Суходольського, С. Васильченка та інших українських авторів (Там само, с. 524, 532).

Тож не дивно, що саме з ініціативи Ю. Лисенка і було створено в 1917 р. луганську «Просвіту». Її організатори зазначали, що у Луганську *«люде були зовсім несвідомі, не лічили себе українцями, відцурались батьківської мови, говорячи на якійсь неможливій мішанці російських і українських слів. Через це український рух тут зовсім не виявлявся і де*

які окремі свідомі українці сиділи по своїх кутках, не маючи змоги організуватись» (Українське життя, 1917, с. 4).

Втім вже до середини червня 1917 р. місцева «Просвіта» мала більше 300 членів. За цей час вона *«розпродала українських книжок і брошур більш як на 1000 карб»*, а також заснувала свою бібліотеку й читальню. Важливим напрямом діяльності стала популяризація українського руху, для чого по Слов'яносербському повіту розсилали *«промовців і агітаторів»* (Там само).

Важливо відзначити, що становлення «Просвіти» відбувалося в тісному зв'язку з розбудовою місцевих осередків Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Вже у травні відбуваються заходи, де вони беруть спільну участь. Так, 11 травня¹⁰ 1917 р., луганська «Просвіта» улаштувала Шевченкове Свято. Воно розпочалось службою в міському соборі, *«де о. Хицун і Рудічев в дуже гарних промовах по-українському розповіли людям про життя батька Тараса і про велике значіння сучасного визвольного українського руху»*. Від собору рушили до міської думи, де повісили *«уквітчаний портрет Великого Кобзаря на тім самім місті, де висів портрет Миколи другого»*. Святкування продовжили в Міському саду, де відбулось Народне Українське віче (Українське життя, 1917, с. 4). Там перед присутніми виступали представники УСДРП та УПСР з Харкова, які пояснювали *«всю вагу національної свободи для розвитку народних мас»* і закликали вступати до своїх партій (Луганськ, 1917, с. 4).

На Зелених Св'ятах (Трійця) «Просвіта» Варваропілля (м. Первомайськ) улаштувала свято на спомин Т. Шевченка і виставу (Варваропілля, 1917, с. 4), а Лозової Павлівки (м. Брянка) – Свято Вільної України. Там відбулася хода від Криворізької та Брянської копальнь до Лозової-Павлівки: *«попереду їхав на воронім коні молодий хлопець в українськім убранні, потім йшли музики (духовий оркестр), за ними несли п'ять Українських національних прапорів, два червоних і портрет Шевченка, уквітчаній жовто-блакитними квітками й стрічками, далі йшли військовим маршем 30 озброєних козаків з українськими прапорцями на верхах і нарешті хор і кількатисячний натовп»*. У центрі селища було влаштовано *«в Українськім стилю арку і розкішно прибрану національними прапорами, рушниками, клечанням і портретами Шевченка, Хмельницького та Полуботка, трибуну для промовців і книжковий кіоск, також гарно прибраний зеленими гілками, картками та рушниками»*. Далі була відслужена панахида *«по Батькові Тарасові»*, священник І. Сахновський та лікар Й. Лойко розповіли присутнім про життя Т. Шевченка та про минуле України, а далі відправили молебень за

¹⁰ У статті «Нової Ради», на яку дано посилання, помилково вказано іншу дату, 18 квітня, коли в Луганську відбулася першотравнева маніфестація (за новим стилем).

Вільну Україну та заспівали «Ще не вмерла Україна». Очевидець згадує: *«цей день був Великоднем за для нас шахтарів-українців»*. Далі тривали виступи представників «Просвіт», «козаків», «бранців-галичан» й інших. Майже всі промови виголошували українською. Під час свята було зібрано близько 600 карб. добровільних внесків до скарбниці Центральної Ради – Національного фонду (Свято, 1917, с. 4).

25 червня 1917 р. у Луганську відбувся перший повітовий з'їзд «Просвіт». Його значення організатори пояснювали тим, що *«повіт хоча і має по селах людиність виключно українську, але ці люде, зважаючи на обрусительний вплив великого числа копалень, і заводів зовсім не свідомі. Повернути цих людей до своєї неньки України і є найголовніша й наперша мета "Просвіти"»* (Українське життя, 1917, с. 4). Головою було обрано доктора Миколу Стефановича, секретарем – члена театрального гуртка Паньківського. Було зачитано І Універсал Центральної Ради, *«всі гості вислухують його піднявшись з своїх місць»*. Учасники з'їзду визнали Центральну Раду *«своїм найвищим адміністративним урядом»* та вітали Універсал *«бурними оплесками та гучним далеколунаючим „слава!"»* (Варваропілля, 1917, с. 4). Зберіглася інформація, що так само на зборах «Просвіти» визнали Центральну Раду як представника автономної України у Попасній («Просвіта», 1917, с. 3).

Просвіт'яни влаштовували не лише святкові та освітні заходи, але політичні. Так, у Варваропіллі влітку відбулися мітинги на шахтах і залізничній станції. За словами очевидця, *«українці, які були на мітингах відразу ж виділялись від великоросів і записувались в члени „Просвіти”*. *Робітники великороси сперш ставилась до українців вороже, але коди їм було пояснено чого хотять українці і що великоросам від цього ніякої небезпеки нема, всяка ворожнеча счезала»* (Варваропілля, 1917, с. 4).

Влітку 1917 р. продовжувалася співпраця з українськими політичними партіями. Відомо про спільні заходи «Просвіти» та УСДРП (в першу чергу – театральної) (Медведєв, 2023, с. 55), а луганська газета УПСР «Голос крест'янина» (з грудня 1917 р. – «Слов'яносербський хлібороб») регулярно друкувала новини «Просвіти» і пропонувала «записатися» до партії у тому числі у її секретаря Волкової (Записуйтесь, 1917, с. 4). З середини ж вересня 1917 р. представники товариства увійшли до складу редакційного колегії цієї газети (До укр. Т-в «Просвіта», 1917, с. 3).

6 серпня 1917 р. представники луганської «Просвіти» навіть взяли участь у виборах до Луганської міської думи, де отримали 0,85% голосів і відповідно одного гласного – службовця товарної контори М. Ф. Вовченка, який пізніше приєднався до більшовицької фракції (Семко, 1932, с. 100–101).

Втім, основною діяльністю «Просвіт» залишалася культурно-просвітницька – відкриття українських книгарень і читальнь, бібліотек,

організацію історико-краєзнавчих лекторіїв. Особливе місце в повіті зберігала діяльність аматорських театральних гуртків.

Спочатку луганська «Просвіта» розташовувалася у реальній школі на вулиці Садовій, а пізніше отримала приміщення в клубі «Пролетарій» (колишнє Товариство тверезості) на Володимирській вулиці (Українське Т-во, 1917, с. 1; Рада «Просвіти», 1917, с. 4). Книгарня луганської «Просвіти» мала багато книжок *«політично-економічного, історичного та белетристичного змісту»* (Од «Просвіти», 1917, с. 3). Щонеділі відбувалися збори *«українців, котрі не забули себе»* (Українське Т-во, 1917, с. 1). З серпня при товаристві було відкрито курси українознавства, а з вересня – лекторій з історії, літератури, політичній економії та географії України. Першу лекцію читав Іван Щирий на тему «Михайло Грушевський як професор, історик та громадський діяч» (Там само; Залізнична, 1917, с. 4).

23 липня 1917 р. відбувся другий повітовий з'їзд «Просвіт», де було обрано повітовий комітет, куди увійшли представники Луганська, двох волостей, п'яти «Просвіт», УСДРП та залізничної громади. Було вирішено взятися за українізацію повіту (2-й луганський, 1917, с. 2).

Спробу українізації шкільної освіти було здійснено на початку осені. 11 вересня 1917 р. за клопотанням «Просвіти» Луганська міська дума ухвалила рішення про створення в місті української школи. Товариство закликала батьків скористатися цією можливістю і не робити *«своїх дітей без'язикими каліками, котрі до чужої мови не пристали, а свою забули»* (Рада «Просвіти», 1917, с. 4). Ще раніше за відкриття української школи виступили просвітяни на Максимівській копальні та в Олексіївці, де колись вчителював Б. Грінченко («Просвіта» в хаті, 1917, с. 3; Організатор, 1917, с. 4). 21 вересня про викладання українською вирішила клопотатися більшість педагогічної наради залізничної школи в Луганську. Ухвалили почати викладати для учнів з 3-го класу курс українознавства, до якого мали увійти історія, географія і етнографія України та українська література (Залізнична, 1917, с. 4).

Втім скоро стало зрозуміло, що задум з українізацією освіти в повіті практично нездійснений, адже критично не вистачало учителів, які б бажали викладати українською (Просвітянський, 1917а, с. 2). На Максимівській копальні на 64 учнів знайшли лише одного вчителя Кичку, оскільки *«інші вчителі ворожі укр. школі»* (Од «Просвіти», 1917, с. 3). В Олексіївці українську викладала проста селянка Ганна Шепелева, бо *«освічених українців в околиці немає»*. Як і не було фінансів на те, щоб вчителя запросити (Нова «Просвіта», 1917, с. 2).

Загалом до осені 1917 р. визначилися основні тенденції, які визначили становище «Просвіт», активність і популярність в регіоні починає знижуватися. Певним проміжним звітом стала доповідь представника луганської «Просвіти» М. Ф. Вовченка під час Всеукраїнського з'їзду «Просвіт», 20–23 вересня у Києві, у якому взяли

участь більше 300 делегатів з України та *«українських колоній Росії»* (Просвітянський, 1917b, с. 2). Він зауважував, що *«місцеві „общероси” стали вести ворожу до українства агітацію поміж місцевими робітниками-шахтарями, розпускаючи брехні, що український рух – то „німецька інтрига” і таке інше, через це багацько темного робітництва відкаснулось від „Просвіти”, і навіть кілька місцевих учителі з-українців, що спочатку працювали в „Просвіті” потім всі покинули її»*. Але ще залишився гурток щирих робітників, зверталися до з'їзду з проханням допомогти луганській *«Просвіті» «інтелігентними людьми»* (Просвітянський, 1917a, с. 2).

Це були загальні проблеми, на яких наголошували учасники з'їзду, у т.ч. зі сходу України: нестача інтелігенції, вчителі та священники, які налаштовують селян проти товариства, протидія *«ворожого елементу»*. Так, представник *«Просвіти»* в слободі Чистяковій (до 2016 р. – м. Торез Донецької області) зазначав, що перешкоди українському рухові чинять передусім росіяни, тоді як *«інші неукраїнці, а зосібна татари, котрих там чимало, навіть допомагали»*. Дійшло до того, що російські *«соціалісти»* погрожували підірвати динамітом будинок, де *«Просвіта»* влаштовувала вистави та читання (Там само, с. 3).

Симптоматичним став черговий з'їзд *«Просвіти»* Слов'яносербського повіту, який відбувся 15 жовтня 1917 р. і на який прибуло неочікувано мало представників місцевих товариств. *«Чи не розігнала їх, лякливих, тьма чорносотенної неволі, яка й досі огортає уми нашого Хлібороба?»*, – питали себе організатори (Щирий, 1917, с. 4; Організатор, 1917, с. 4).

На думку, донецького дослідника А. Медведєва (2023) ворожість представників проросійських організацій на Луганщині в вересні-жовтні 1917 р. була і реакцією на конфлікт між Генеральним Секретаріатом і Тимчасовим урядом, який почався влітку 1917 р., і загальною активізацією українських партій у регіоні, які створили тоді Українську повітову раду Слов'яносербського повіту як орган національного самоврядування українців Луганщини (с. 56).

Тож не дивно, що наприкінці 1917 – протягом 1918 р. маємо значно менше інформації про діяльність *«Просвіти»*. Вочевидь, не всі організації пережили більшовицьке вторгнення зими 1917–1918 рр. Так, за свідченнями голови Лозово-Павлівської *«Просвіти»*, робітника та актора-аматора Єлисея Карпенка, в новорічну ніч червоноармійці вдерлися до приміщення товариства, *«порозкидали всі книжки, пошматували всі портрети Шевченка, Грінченка і інших письменників, поздирали зі стін і порвали українські прапори»*. Самому Карпенку ледве вдалося втекти і вивезти на собі пошматовані портрети та прапори: перші – в шапці, а прапорами обмотавшись під білизною (Скальський, 2023, с. 34–35). Принагідно звернемо увагу, що Є. Карпенко зробив кар'єру як драматург, актор та театральний діяч в Україні, а згодом – за кордоном, зокрема у США.

Інформації про діяльність луганської «Просвіти» у 1918 р. на даний момент обмаль. З встановленням влади П. Скоропадського змінився профіль газети «Слов'яносербський хлібороб», де тепер немає жодних згадок про товариство. На Другий Всеукраїнський з'їзд «Просвіт» 3–4 листопада 1918 р. луганська «Просвіта», імовірно, свого делегата не відправляла (Документи, 1918, арк. 29–36). Втім, вона продовжує працювати. Так, у грудні 1918 р. луганські просвітяни допомагали організувати «Просвіту» в Новосвітлівці з драматичним гуртком та бібліотекою-читальнею (Драматичний, 1918, с. 3).

У 1918 р. Юрій Лисенко звільнився з залізниці і зосередився на педагогічній роботі. Протягом 1919–1932 рр. він був директором Луганського залізничного училища (технікума), але продовжував опікуватися аматорським театром (Анкетний листок, 1927, арк. 1; Козир, 2007, с. 532, 539).

Продовжувала існувати і луганська «Просвіта». Про це свідчить у своїх спогадах Іван Майстренко – на той час секретар Донецького губкому Української комуністичної партії (УКП), яка утворилась на основі УСДРП (незалежних) в січні 1920 р. (Верстюк, 2015, с. 22). Під час свого візиту в Луганськ у грудні 1920 р. він зупинявся якраз у будинку «Просвіти», де було розташовано і комітет УКП. За його словами, тут *«члени Просвіти були переважно й члени УКП. Майже на сто відсотків це були місцеві робітники. В Луганському більшість населення становили українці, але мова в місті була переважно російська, як і в Харкові... Українська Просвіта видавалася мені островком у російському морі... Членами й гостями Просвіти були переважно луганські робітники. Чимало з них – колишні члени УСДРП... її члени в Луганському почували себе прихильниками УНР, хоч і з певним ухилом вліво»* (Майстренко, 1985, с. 168–169). Зауважимо нотатку І. Майстренка, що Ю. Лисенко займався «Просвітою», але з УКП *«не мав жодних контактів. На одній вечірці Просвіти він декламував Шевченкову баладу “У тієї Катерини”. В деклямації він був справжній артист. Я гадаю, що й в українських виступах він брав активну участь, не в 1920 році, бо в холодному й голодному 1920 році в Луганському було не до вистав, зокрема зимою»* (Там само, с. 169). Однак скоро український театральний гурток Ю. Лисенка при залізничному культвідділі було відновлено, у 1923 р. він складався з 35 осіб, ставив *«побутовий репертуар»* та п'єси *«європейського репертуару»*, а також твори В. Винниченка, С. Черкасенка, Я. Гордіна (Луганськ, 1923, с. 298; Украинская труппа, 1924, с. 2).

Таким чином, у 1917 р. «Просвіти» в Луганську, як і по всьому Слов'яносербському повіті, стали основною організаційною формою участі українців в національно-культурному відродженні та формуванні національної самосвідомості. Втім вони не змогли подолати вплив вороже налаштованої проросійської спільноти, яка спиралася на значну

частину місцевої інтелігенції. Разом з тим, аж до ліквідації «Просвіт» на початку 1920-х рр. вона мала постійних членів і залишалася центром українського життя в Луганську. Загалом тема потребує подальшого вивчення і щодо наповнення фактичним матеріалом (діяльність інших «Просвіт» регіону, заходи товариства після 1917 р. тощо), і щодо оцінки місця товариства в українському русі на Луганщині протягом Української революції 1917–1921 рр.

Список використаної літератури

1. Бадєєва Л. І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у ХХ столітті: дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2004. 216 с.
2. Зелений В. М. Становлення та діяльність товариств «Просвіта» Катеринославської губернії у 1905–1922 рр. : дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 120 с.
3. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в ХХ – на початку ХХІ ст. : дис... канд. наук : 07.00.01. Харків, 2008. 323 с.
4. Верстюк В. Донбас від Лютого до Жовтня 1917 року: регіональний вимір Української революції. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* : зб. наук. пр. Київ, 2015. Вип. 11. С. 5–47.
5. Бігун І. Український рух на Донеччині 1917–1958. Лекція Олександра Добровольського. *Історична правда*. 28.12.2015. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/28/148842/>.
6. Гончарова Є. «Просвіта» на Донбасі як м'яка сила. *Український тиждень*. 2018. № 30. URL: <https://tyzhden.ua/prosvita-na-donbasi-iaak-m-iaaka-syla/>.
7. Шевцова Ю. Діяльність Старобільського осередку товариства «Просвіта» у 1917–1918 рр. *Луганщина: краєзнавчі розвідки : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, 19 квіт. 2019 р., Старобільськ, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. Старобільськ, 2019. С. 112–115.
8. Дробишева О. А. Луганське товариство «Просвіта» в 1917–1918 рр. *Луганщина: краєзнавчі розвідки : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, 19 квіт. 2024 р., Лубни, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. Лубни, 2019. С. 24–29.
9. До 140-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта». 28.11.2008. URL : https://loga.gov.ua/oda/press/news/dep_uvp/do_140_richchya_vseukrayinskogo_tovaristva_prosvita.
10. Семко С. До історії боротьби робітників Луганська за пролетарську диктатуру. *Архів Радянської України: історично-архівознавчий журнал*. 1932. № 4–5. С. 57–127.
11. Козир Л. Український театр на Луганщині кінця ХІХ – початку ХХ століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2007. Т. 254 : Праці Театрознавчої комісії. С. 507–539.
12. Українське життя. *Нова Рада*. 1917. № 66 (17.06.1917). С. 4.

13. Луганськ. *Робітнича газета*. 1917. № 43 (25.05.1917). С. 4.
14. Варваропілля (на Катеринославщині). *Нова Рада*. № 84 (09.07.1917). С. 4.
15. Свято вільної України. *Нова Рада*. № 53 (02.06.1917). С. 4.
16. «Просвіта» і Універсал. *Нова Рада*. 1917. № 7. (04.07.1917). С. 3.
17. Медведєв А. В. Українська соціал-демократична робітнича партія на Луганщині в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). *Луганищина: краєзнавчі розвідки : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, 18 трав. 2023 р., Лубни, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. Лубни, 2023. С. 53–58.
18. Записуйтеся в українську соц.-револ. партію. *Голос крестьянина*. 1917. № 28 (15.10.1917). С. 4.
19. До укр. Т-в «Просвіта» у в Славяносербському повіті. *Голос крестьянина*. 1917. № 2 (14.09.1917). С. 3.
20. Українське Т-во «Просвіта» у Луганську. *Голос крестьянина*. 1917. № 15 (30.07.1917). С. 1.
21. Рада «Просвіти». *Голос крестьянина*. 1917. № 4 (17.09.1917). С. 4.
22. Од «Просвіти» м. Луганська. *Голос крестьянина*. 1917. № 33 (21.10.1917). С. 3.
23. Залізнична школа на ст. Луганськ. *Голос крестьянина*. 1917. № 13 (28.09.1917). С. 4.
24. 2-й луганський повітовий з'їзд. *Нова Рада*. 1917. № 102 (01.08.1917). С. 2.
25. «Просвіта» в хаті Х. О. Алчевської. *Нова Рада*. № 56 (06.06.1917). С. 3.
26. Організатор. З життя «Просвіт» в повіті. *Голос крестьянина*. 1917. № 3 (16.09.1917). С. 4.
27. Просвітянський з'їзд. *Нова Рада*. 1917а. №143 (22.09.1917). С. 2–3.
28. Нова «Просвіта». *Нова Рада*. 1917. № 21 (26.04.1917). С. 2.
29. Просвітянський з'їзд. *Нова Рада*. 1917б. № 142 (21.09.1917). С. 2.
30. Щирий. З'їзд «Просвіти» в м. Луганську. *Голос крестьянина*. 1917. № 32 (20.10.1917). С. 4.
31. Організатор. З'їзд «Просвіт» Слов'яносербського повіту. *Голос крестьянина*. 1917. № 28 (15.10.1917). С. 4.
32. Скальський В. 160 днів Української Народної Республіки. К. : Кліо, 2023. 160 с.
33. Документи 2-го Всеукраїнського з'їзду товариств «Просвіта»: доповіді, постанови, списки та мандати делегатів, листування про організацію з'їзду. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО)*. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367. 185 арк.
34. Драматичний гурток. *Нова Рада*. 1918. № 245 (26.12.1918). С. 3.
35. Анкетний листок відповідального робітника. Лисенко Ю. А. *ЦДАВО*. Ф. 166. Оп. 12ос. Спр. 4335. 2 арк.

36. Майстренко І. В. Історія мого покоління : спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т, 1985. XI, 416 с.

37. Луганськ. *Червоний шлях*. 1923. № 8. С. 298.

38. Украинская группа. *Луганская правда*. 1924. № 14 (17.01.1924). С. 2.

References

1. Badieieva, L. I. (2004). Diialnist tovarystva «Prosvita» na Livoberezhnii Ukraini u XX stolitti [The activities of the «Prosvita» society in the Left Bank Ukraine in the 20th century]. *Unpublished doctoral dissertation*. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].

2. Zelenyi, V. M. (2005). Stanovlennia ta diialnist tovarystv «Prosvita» Katerynoslavskoi hubernii u 1905–1922 rr. [Formation and activities of «Prosvita» societies of the Katerynoslav province in 1905–1922]. *Unpublished doctoral dissertation*. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].

3. Chuhui, T. O. (2008). Tovarystva «Prosvita» na Kharkivshchyni v XX – na pochatku XXI st. [«Prosvita» Society in the Kharkiv region in the 20th – at the beginning of the 21st century]. *Unpublished doctoral dissertation*. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].

4. Verstiuk, V. (2015). Donbas vid Liutoho do Zhovtnia 1917 roku: rehionalnyi vymir Ukrainskoi revoliutsii [Donbas from February to October 1917: the regional dimension of the Ukrainian revolution]. *Problemy vuvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 11, 5–47 [in Ukrainian].

5. Bihun, I. (2015, December 28). Ukrainskyi rukh na Donechchyni 1917–1958. Lektsiia Oleksandra Dobrovolskoho [The Ukrainian movement in Donetsk region 1917–1958. Oleksandr Dobrovolsky's lecture]. *Istorychna Pravda – Historical truth*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/28/148842/> [in Ukrainian].

6. Honcharova, Ye. (2018, August 5). «Prosvita» na Donbasi yak miaka syla [«Prosvita» in Donbas as soft power]. *Ukrainskyi tyzhden – Ukrainian week*, 30. URL: <https://tyzhden.ua/prosvita-na-donbasi-iak-m-iaka-syla/> [in Ukrainian].

7. Shevtsova, Yu. (2019). Diialnist Starobilskoho oseredku tovarystva «Prosvita» u 1917–1918 rr. [The activities of the Starobil branch of the «Prosvita» society in 1917–1918]. In *Luhanshchyna: kraieznavchi rozvidky : materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. – Luhansk region: local studies: Proceedings of All-Ukrainian science and practice conference*. (pp. 112–115). Starobilsk [in Ukrainian].

8. Drobysheva, O. A. (2024). Luhanske tovarystvo «Prosvita» v 1917–1918 rr. [Luhansk Society «Prosvita» in 1917–1918]. In *Luhanshchyna:*

kraieznavchi rozvidky: materialy VI Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. – Luhansk region: local studies: Proceedings of VI All-Ukrainian science and practice conference. (pp. 24–29). Lubny [in Ukrainian].

9. Do 140-richchia Vseukrainskoho tovarystva «Prosvita» [To the 140th anniversary of the All-Ukrainian Society «Prosvita»]. (2008, November 28). URL:

https://loga.gov.ua/oda/press/news/dep_uvp/do_140_richchya_vseukrayinskogo_tovarystva_prosvita [in Ukrainian].

10. Semko, S. (1932). Do istorii borotby robitnykiv Luhanska za proletarsku dyktaturu [To the history of the struggle of Luhansk workers for the proletarian dictatorship]. *Arkhiv Radianskoi Ukrainy – Archive of Soviet Ukraine*, 4–5, 57–127 [in Ukrainian].

11. Kozyr, L. (2007). Ukrainyski teatr na Luhanshchyni kintsia XIX – pochatku XX stolit [Ukrainian theater in the Luhansk region of the late 19th and early 20th centuries]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 254, 507–539 [in Ukrainian].

12. Ukrainske zhyttia [Ukrainian life]. (1917, June 17). *Nova Rada – New Council*, 66, 4 [in Ukrainian].

13. Luhansk. (1917, May 25). *Robitnycha hazeta – Workers' newspaper*, 43, 4 [in Ukrainian].

14. Varvaropillia (na Katerynoslavshchyni) [Varvaropilla (in Katerynoslav region)]. (1917, July 9). *Nova Rada – New Council*, 84, 4 [in Ukrainian].

15. Sviato vilnoi Ukrainy [Holiday of free Ukraine]. (1917, June 2). *Nova Rada – New Council*, 53, 4 [in Ukrainian].

16. «Prosvita» i Universal [«Prosvita» and Universal]. (1917, July 4). *Nova Rada – New Council*, 7, 3 [in Ukrainian].

17. Miedvediev, A. V. (2023). Ukrainska sotsial-demokratychna robitnycha partiia na Luhanshchyni v dobu Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady (berezen 1917 – kviten 1918) [The Ukrainian Social-Democratic Labor Party in Luhansk Region during the days of the Ukrainian Central Rada (March 1917 – April 1918)]. In *Luhanshchyna: kraieznavchi rozvidky: materialy V Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. – Luhansk region: local studies: Proceedings of V All-Ukrainian science and practice conference.* (pp. 53–58). Lubny [in Ukrainian].

18. Zapysuites v ukrainsku sots.-revol. Partiiu [Sign up for the Ukrainian Social Revolution Party]. (1917, October 15). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 28, 4 [in Ukrainian].

19. Do ukr. T-v «Prosvita» u v Slavianoserbskomu poviti [To Ukrainian «Prosvitas» in Slavianoserbsky district]. (1917, September 14). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 2, 3 [in Ukrainian].

20. Ukrainske T-vo «Prosvita» u Luhansku [Ukrainian «Prosvita» in Luhansk]. (1917, July 30). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 15, 1 [in Ukrainian].

21. Rada «Prosvity» [«Prosvita's» Council]. (1917, September 17). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 4, 4 [in Ukrainian].
22. Od «Prosvity» m. Luhanska [From Luhansk «Prosvita»]. (1917, October 21). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 33, 3 [in Ukrainian].
23. Zaliznycha shkola na st. Luhansk [Railway school at st. Luhansk]. (1917, September 28). *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 13, 4 [in Ukrainian].
24. 2-y luhanskyi povitovyi zizd [2nd Luhansk District Congress]. (1917, August 1). *Nova Rada – New Council*, 102, 2 [in Ukrainian].
25. «Prosvita» v khati H. O. Alchevskoi [«Prosvita» in the house of H. O. Alchevska]. (1917, June 6). *Nova Rada – New Council*, 56, 3 [in Ukrainian].
26. Orhanyzator. (1917, September 16). Z zhyttia «Prosvit» v poviti [From the life of «Prosvitas» in the district]. *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 3, 4 [in Ukrainian].
27. Prosvitiatskyi zizd [«Prosvita's» congress]. (1917a, September 22). *Nova Rada – New Council*, 143, 2–3 [in Ukrainian].
28. Nova «Prosvita» [New «Prosvita»]. (1917, April 26). *Nova Rada – New Council*, 21, 2 [in Ukrainian].
29. Prosvitiatskyi zizd [«Prosvita's» congress]. (1917b, September 21). *Nova Rada – New Council*, 142, 2 [in Ukrainian].
30. Shchyryi. (1917, October 20). Zizd «Prosvity» v m. Luhansku [«Prosvita's» congress in Luhansk]. *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 32, 4 [in Ukrainian].
31. Orhanizator. (1917, October 15). Zizd «Prosvit» Slovianoserbskoho povitu [«Prosvita's» congress of Slavyanoserbsky district]. *Holos krestianyna – The voice of a peasant*, 28, 4 [in Ukrainian].
32. Skalskyi, V. (2023). 160 dniv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [160 days of the Ukrainian People's Republic]. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
33. Dokumenty 2-ho Vseukrainskoho zizdu tovarystv «Prosvita»: dopovidi, postanovy, spysky ta mandaty delehativ, lystuvannia pro orhanizatsiiu zizdu [Documents of the 2nd All-Ukrainian congress of «Prosvita» societies: reports, resolutions, lists and mandates of delegates, correspondence about the organization of the congress]. (1918). F. 2201 Ministry of Education of the Ukrainian State, Kyiv (d. 3, c. 367). Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
34. Dramatychnyi hurtok [Dramatic group]. (1918, December 26). *Nova Rada – New Council*, 245, 3 [in Ukrainian].
35. Anketnyi lystok vidpovidalnoho robitnyka. Lysenko Yu. A. [Application form of the responsible worker. Yu. A. Lysenko]. (1927). F. 166 Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv (d. 12os, c. 4335). Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

36. Maistrenko, I. V. (1985). *Istoriia moho pokolinnia: spohady uchasnyka revoliutsiinykh podii v Ukraini* [History of my generation: memories of a participant in the revolutionary events in Ukraine]. Edmonton: Kanad. in-t ukr. studii, Albert. un-t [in Ukrainian].

37. Luhansk. (1923). *Chervonyi shliakh – Red way*, 8, 298 [in Ukrainian].

38. Ukraynskaia truppa [Ukrainian Troupe]. (1924, January 17). *Luhanskaia pravda – Luhansk truth*, 14, 2 [in Russian].

Дробишева О. А. Товариство «Просвіта» на Луганщині в 1917 р.

У статті розглядається становлення та діяльність товариства «Просвіта» на Луганщині в 1917 р. Увагу зосереджено на аналізі ого становища в Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії, у першу чергу – у повітовому місті Луганськ. Автор надає основні біографічні відомості про засновника луганської «Просвіти» Юрія Лисенка, інженера залізниць, керівника аматорського театрального гуртка, підкреслює його роль у становленні українського руху в Луганську. Розглянуто національні свята, організовані в травні-червні 1917 р. не лише в Луганську, а й в Варваропіллі (сучасне м. Первомайськ) та Лозовій Павлівці (м. Брянка). Відзначено зв'язок «Просвіти» з осередками УСДРП та УПСР, її участь у виборах до Луганської міської думи. Підкреслено, що основною формою діяльності «Просвіти» залишалася культурно-просвітницька. Розглянуто спробу українізації шкільної освіти та її невдачу. Зроблено висновок про те, що «Просвіта» була основною формою самоорганізації українців краю, але вона не змогла подолати вплив проросійської спільноти.

Ключові слова: «Просвіта», Луганщина, Луганськ, культура, освіта.

Drobysheva O. A. «Prosvita» Society in Luhansk region in 1917

The article examines the establishment and activities of the «Prosvita» Society in Luhansk region in 1917. Attention is focused on the analysis of the situation in the Slavyanoserbsky district in the Katerynoslav province, primarily in the district city Luhansk. The author provides basic biographical information about Yuriy Lysenko, the founder of the Luhansk «Prosvita», the head of an amateur theater group, a railway engineer, the nephew of the outstanding Ukrainian composer Mykola Lysenko, and emphasizes his role in the formation of the Ukrainian movement in Luhansk in 1917. National holidays organized in May-June 1917 are considered, not only in Luhansk, but also in Varvaropilla (modern Pervomaisk) and Lozova Pavlivka (modern Bryanka). «Prosvita's» connection with local branches of the Ukrainian Social-Democratic Labor Party (USDRP) and the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party (UPSR) was noted, as well as its participation in the elections to the Luhansk City Duma. At the same time, it was emphasized that the main form of activity of «Prosvita» in the Slavyanoserbsky district remained cultural and educational – the opening of Ukrainian bookstores and reading rooms,

libraries, the organization of historical and local history lectures. The attempt to Ukrainianize school education and its failure due to a critical shortage of teachers willing to teach in Ukrainian are considered. It is concluded that «Prosvita» in Luhansk region in 1917 was the main organizational form of participation of Ukrainians in the national-cultural revival and formation of national self-awareness. However, it could not overcome the influence of the hostile pro-Russian community, which relied on a significant part of the local intelligentsia.

Key words: «Prosvita», Luhansk region, Luhansk city, culture, education.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 18.06.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Михальський І. С.

УДК 94(477.6)"17"

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-120-127

Зиза Микола Миколайович,

кандидат історичних наук, «Заслужений вчитель України»,

доцент кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

zyza.nikolay@meta.ua

<https://orcid.org/0009-0001-9229-3116>

Набока Олександр Вікторович,

доктор історичних наук, професор, завідувач

кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

snaboka9@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

**ЛУГАНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ КАЛЬМІУСЬКОЇ ПАЛАНКИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ У XVIII СТ.**

Напередодні остаточного включення Луганщини до складу Російської імперії у другій половині XVIII ст. її землі входили до складу одразу трьох політичних козацьких осередків: Острозького та Ізюмського полків Слобідської України, Донського козацького війська та Кальміуської паланки Запорізької Січі.

Останнє адміністративне утворення, яке існувало на землях сучасних Донецької та Луганської областей, імовірно, постало у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Саме тоді тут запорожцями було засновано низку козацьких поселень – зимівників та хуторів. Частина з них мали військове значення, бо тут розташовувалися оборонні споруди та центри спостереження за рухами татар або донських козаків, з якими то конкурували, то об'єднувалися для спільних дій у конкретних походах.

Частина поселень були земельними пожалуваннями („кутками”), якими користувалися козаки після відходу від активної служби на Січі. Проте навіть у статусі по суті відставних ці козаки мали значну військово-політичну вагу – вони засновували нові поселення, розвивали торгівлю та ремесла. Місцеві родючі ґрунти сприяли ефективному зерновому та скотарському господарюванню, яке поступово ставало товарним.

Одним з найстаріших запорізьких поселень на Луганщині був, як ми припускаємо, був козацький пікет Суходіл, який було засновано поблизу

річок Сіверський Донець та Луганчик десь у середині XVII століття. Відомо, що у 1650 році тут у землянках та зимівниках жили дві сотні запорізьких козаків, які мали спостерігати за донцями в їхніх володіннях на протилежному березі Сіверського Дінця. У 1704 році тут у балках „Суха” та „Холодовому яру” жили кілька родин запорізького козацтва (Макаревский, 1880, с. 776).

З суходольського пікету приблизно в 1660 році частина козаків переселилася на „Байрак Тертишний” та „ярок Скелетовий” на правому березі Сіверського Дінця. Тут було засновано ще один пікет. До поселення скоро прибилися кілька бурлак – *„всякого рода охотников, людей бездомных и свободных”* (Макаревский, 1880, с. 777).

Поступово тут складалося й аграрне товарне господарство, пов’язане із іншими козацькими анклавом. Як зазначав Феодосій Макаревський: *„У 1690 и 1700 годах местные жители партиями доставляли уже в Бахмутскую крепость, на продажу, значительное количество скота, хлеба и других продовольственных припасов”* (Макаревский, 1880, с. 777).

Приблизно 1738 року ці землі були передані як „куток обшитований” відставному запорожцю Макару Безродному, який заклав тут великий зимівник зі значною кількістю землянок-бордюгів. Він займався землеробством та скотарством, а також, як зазначалося в попередніх розділах, потужне гончарне виробництво. На честь Макара поселення отримало назву Макарів Яр.

Центрами вирощування зерна та худоби також стали „Яр Камінний” та „Проток Гриценків”, які у 1690–1707 рр. були зимівниками та хуторами запорожців. Приблизно в 1737–1740 рр. ці землі були передані відставним козакам, які, *„с величайшей выгодой для себя”*, продавали м’ясо та хліб до Бахмутської фортеці (Макаревский, 1880, с. 798).

„Любимейшим кутком престарелого обшитованного, выслужившегося у Коша товариства” було також урочище „Шовковий проток” (нині с. Оріхове Ровеньківського району), де у 1680 році осіло кілька старшин із родинами, челяддю та наймитами (Макаревский, 1880, с. 806).

У першій половині XVIII століття існували запорізькі поселення й на території нинішнього Луганська. Найстарішим з них, імовірно, була слобода Вергунка. Зокрема, маєтність Веселенька на річці Лугань, поблизу її впадіння до Сіверського Дінця, в 1707 році значилася серед населених пунктів запорізького козацтва.

Приблизно в цей період було засновано й поселення Кам’яний Брід, де 1740–1750 рр. *„зимовниками и хуторами, в землянках и шалашах, сидело несколько семейств малороссийской нации”* (Макаревский, 1880, с. 815).

Великим населеним пунктом регіону було також село Підгірне на території сучасного Слов’яносербська Алчевського району, яке також вважалося одним із найдавніших поселень Запорізької Січі. Це була вже

окраїна володінь запорожців. Це також були зимівники та хутори, а близько 1740 року тут була збудована похідна церква Покрови Божої Матері (Макаревский, 1880, с. 796).

Серед козацьких поселень цієї доби варто також виділити Красний Кут, розташований поблизу гори Соколівка, балок Мечетна та Глибокий Яр. Ця мальовнича місцевість здавна була заселена запорожцями. Саме тут був зимівник відставного військового старшини Петра Довгала – грамотного козака-відлюдника, до якого козаки приходили цілими ватагами для духових бесід (Макаревский, 1880, с. 821).

Важливим пунктом на перетині шляхів, які поєднували у XVII–XVIII століттях Кальміуську паланку з Доном та Кагарликом, було село Чорнухине. Це була проміжна станція, де були великі запаси *„путевого продовольственного содержания для всех козаков, проходивших или проезжавших тем шляхом”* (Макаревский, 1880, с. 785). У Чорнухиному також зберігалася похідна ікона Миколи Чудотворця.

Ситуація змінилася з середині XVIII століття, коли російський уряд почав поступово забирати собі луганські землі Запорізької Січі, використовуючи їх відповідно до власних потреб. Тут, як і в інших частинах регіону, з'являлися володіння російських поміщиків, яких у такий спосіб відзначали за участь у війнах із Туреччиною. Значну частину місцевих володінь козаків також передавали православним іноземцям, які підтримали Російську імперію та воювали на її боці. Основною формою земельного пожалування стала *„рангова дача”* – різновид земельного володіння, яке надавалося царським урядом за умови, що нові власники сприятимуть розселенню на цих територіях *„народам семейным и оседлым из дозволенных мест”* (Макаревский, 1880, с. 789).

Саме тоді до краю почали прибувати сербські переселенці, яким за наказом царського уряду було надано земельні пожалування на правому березі Сіверського Дінця. Російська імператриця Єлизавета Петрівна (1709–1761) зазначала у відповідному указі таке: *„Шевича и Прерадовича с выходящими с ними определенных наций народами селить от конца линии (Украинской) и поселения ландмилиции с донецкой стороны, то есть от Бахмута до Лугани в назначенных от линии укрепленных редутами местах, а именно: от того Бахмута через вершину речки Сенжаровка и к вершинам рек Миуса и Белой. А от оных по назначенной в ландкарте красной линии и до Лугани, не выпуская их по сю сторону Донца, где донских казаков земля до Бахмута простирается...”* (Курило и др., 2003, с. 163).

Перші поселенці на чолі з полковником І. Хорватом розселилися на території між річками Кагарлик та Дніпро, поклавши початок особливому адміністративному району – Новій Сербії (Курило и др., 2003, с. 163). Наступними на відведені для життя місця переселилися полковник І. Шевич із синами Іваном та Петром, поручик С. Сабов,

Р. Прерадович, Іван та Ігнат Міоковичи, К. Юзбаш. Разом із собою вони привели своїх підлеглих, яким видавали землі та поселення в пожалуваних володіннях (Курило и др., 2003, с. 163)

Зокрема, в 1754 році село Підгірне було заселено православними словаками та сербами, до яких приєдналися кілька вихідців з Польщі та України. Через два роки подібна доля чекала й поселення Суходіл, у якому оселився командир однієї з сербських рот, дворянин Ваній. За розпорядженням Шевича та Прерадовича, він щосили намагався заселити земляками колишній козацький зимівник.

У 1763 році в селі Оріховому за рішенням Бахмутської провінційної канцелярії, розквартирували Македонський гусарський полк.

Згадане вище урочище Красний Кут у 1778 році було передано в якості рангової дачі колезькому асесору Долинському, також православному іноземцю на службі Російської імперії (Макаревский, 1880, с. 721). Ранговою дачею у цей період став і Макарів Яр, переданий у 1773 році полковнику Авраму Рашковичу (Макаревский, 1880, с. 722).

У 1755 році сербські поселенці з'явилися на території слободи Вергунка та Кам'яного Броду. В останньому було поселено приблизно сто родин православних іноземців, які прийняли російське підданство. З появою іноземців, у слободі Вергунка була заснована особлива військово-адміністративна одиниця – Вергунський військовий шанець, згодом – державна військова слобода Вергунка (Макаревский, 1880, с. 818).

Виникає питання: як сприймали колишні володарі регіону, запорожці, фактичне захоплення своїх володінь переселенцями? Автори праці „Історія Луганського краю” зазначають, що уряд Єлизавети Петрівни бачив у цьому проблему й намагався не допустити її посилення. Так, у Підгорну, яка скоро стала центром сербських поселень під назвою Донец, був відправлений інженер, генерал-майор І. Бібіков, який мав скласти мапу слов'яносербських поселень. Це робилося, серед іншого, й для розв'язання конфліктних ситуацій між іноземцями, донськими та запорізькими козаками (Курило и др., 2003, с. 163).

Проте конфлікти, судячи з усього, таки траплялися. Феодосій Макаревський писав, що досить часто розселення прибульців викликало незадоволення запорожців. Приміром, передача словакам та іллрійцям у 1756 році давньої козацької маєтності Жовтий Яр викликала різке незадоволення колишніх його господарів. „Запорожское казачество громко протестовало, много шумело и долго кричало, выражая русским чиновникам свой гнев и досаду за отдачу иностранцам «Желтого Яра», – сей древней запорожской маєтности” (Макаревский, 1880, с. 801).

Конфлікти також виникали між сербами та слобідськими козаками, на яких за часів царювання Єлизавети Петрівни, було покладено обов'язок військового прикриття Слов'яносербії (Головинский, 1864,

с. 187). Для цього вони мушили що два місяці надсилати з кожного слобожанського полку по 150 козаків. Цими козаками, зазначав П. Головінський у книзі „Слободские козачьи полки”, серби розпоряджалися як своїми найманцями, забираючи наперед коней, зброю та припаси. Нові господарі краю змушували їх копати городи, возити дрова, будувати греблі та виконувати інші роботи. За непослух часто траплялися випадки заповідання побоїв: *„Это было причиной того, что командировки для прикрытия Славяносербии были ненавистны слободским козакам и они при первом неприятном случае уходили с тех командировок; причем иные бежали на Дон, а большая часть возвращалась по домам”* (Головинский, 1864, с. 187).

Ці протести залишилися поза увагою царської влади, яка в 1775 році пішла на остаточну руйнацію Запорізької Січі. Її землі стали основою для майбутньої Катеринославської губернії, до складу якої увійшли й південні території сучасної Луганщини в складі Слов'яносербського повіту.

З часом старі рани та драми були позабуті – нове населення, об'єднане одним імперським порядком, навчилося співіснувати. Його етнічний склад в цей період був таким: між 1745 та 1762 рр. його чисельність в Бахмутській провінції збільшилася з 6565 до 13217 осіб чоловічої статі. За національним складом більшість складала українці – 75,41%, росіяни – 4,72%, молдавани – 17,08%, серби та угорці – 1,8% (Курило и др., 2003, с. 166).

Проте „плавильний тигель” імперії спрацював недостатньо, щоб можна було говорити про формування універсальної етнічної ідентифікації на Луганщині. Навіть на початку ХХ століття відчувалося певне насторожене сприйняття різними етнічними групами регіону один одного, що іноді проявлялося в побутових конфліктах. Зокрема, один з авторів цих рядків може пригадати розповіді своєї бабусі, уродженки села Макарів Яр Дудак Ніни Федорівни (1922–2011). Вона згадувала, що в поселенні її предки з'явилися приблизно в першій половині ХІХ століття Вони були кріпаками та жили на Черкащині, проте були обміняні на породистих собак і так потрапили на південь Луганщини. За це вони отримали прізвище – Сороки-Собаки.

На новому місці Сороки-Собаки займалися традиційним гончарством, а також служили жокеями в місцевого конезаводчика Іл'єнка. Ніна Федорівна згадувала, що на іншому від Макарового Яру березі Сіверського Дінця було поселення донських козаків. Попри близькість, „бідняки” (українське населення Макарового Яру) та „козаки” (донські козаки) майже ніколи не спілкувалися один з одним, не було спільних справ або шлюбів.

Цю особливість відмічено в праці „Природа та населення Слобідської України”: *„Отношение между украинцами и великоросами – деловые, в общем холодные. Села живут рядом, местами даже улицы рядом; но у*

каждой–особый язык, особая одежда, отсутствие общих гулянок; браки совершаются только в кругу соплеменников” (Федоровский и др., 2007, с. 262).

Знаряддями етнічної уніфікації місцевого населення були імперські соціальні ліфти, а також сфера освіти. *„Селяне украинцы вступают на путь обрусения, когда переходят в мещане, купцы или дворяне. Средняя и высшая школа, и служба играют большую роль в смысле отделения от родного края, от отчей семьи, иногда с презрительным отношением к «муужику», его языку, одежде, складу понятий, ко всему прошлому своего народа и края”, – відзначається у виданні (Федоровский и др., 2007, с. 262).*

Отже, протягом XVIII ст. південь сучасної Луганщини був територією динамічного розвитку козацьких поселень, які були частиною володінь Запорізької Січі. Тут активно розвивалося аграрне товарне виробництво. Цей процес був перерваний внаслідок захоплення цих земель Російською імперією, яка, проголосивши їх частиною «Дикого поля», ініціювала їх передачу російським поміщикам та іноземним переселенцям. Значення українського населення нівелювалося комплексом соціально-економічних та політичних заходів Санкт-Петербургу, які почали реалізовуватися наприкінці XVIII ст.

Список використаної літератури

1. Головинский П. Слободские казацкие полки. СПб.: Типография Тиблена и Компания, 1864. 185 с.
2. Курило В. С. и др. История Луганского края. Луганск: Альма-матер, 2003. 457 с.
3. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского, 1880. 773 с.
4. Федоровский О., Педаев Д., Аверин В., Талиев В., Сумцов М., Емельянов И., Барвинский В. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния (репринтное издание). Х.: Издательство САГА, 2007. 262 с.

References

1. Golovinsky, P. (1864). Slobodskye kazatskiye polky [Sloboda Cossack regiments]. St. Petersburg: Tiblen Printing House and Company [in Russian].
2. Kurilo, V. S. et al. (2003). Istoryia Luhanskoho kraia [History of Lugansk region]. Lugansk: Alma mater [in Russian].
3. Makarevsky, F. (1880). Materiali dlya istoriko-statisticheskogo opisaniya Yekaterinoslavskoi yeparkhii: tserkvi i prikhodi proshedshego XVIII stoletiya [Materials for a historical and statistical description of the Ekaterinoslav diocese: churches and parishes of the past XVIII century]. Ekaterinoslav: Printing house of Ya. M. Chaussky [in Russian].

4. Fedorovsky, O., Pedaev, D., Averin, V., Taliev, V., Sumtsov, M., Emelyanov, I., & Barvinsky, V. (2007). *Priroda i naselenie Slobodskoi Ukraini. Kharkovskaya guberniya (reprintnoe izdanie)* [Nature and population of Sloboda Ukraine. Kharkov province (reprint edition)]. Kh.: SAGA Publishing House [in Russian].

Зиза М. М., Набока О. В. Луганські землі у складі Кальміуської паланки Запорізької Січі у XVIII ст.

Мета. На основі аналізу джерел та наукових робіт українських істориків, розглянути історичний розвиток земель сучасної Луганщини, які у XVIII ст. входили до складу Кальміуської паланки Запорізької Січі.

Методи. Історико-порівняльний, історико-системний, історико-типологічний.

Результати. Показано процес формування та соціально-економічного розвитку козацьких поселень Луганщини, які входили до Кальміуської паланки у XVIII ст. Окремо розглянуто насильницьку інкорпорацію цих територій до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст., висвітлено протиріччя між російською імперською владою та українським населенням Луганщини.

Висновки. Протягом XVIII ст. південь сучасної Луганщини був територією динамічного розвитку козацьких поселень, які були частиною володінь Запорізької Січі. Тут активно розвивалося аграрне товарне виробництво. Цей процес був перерваний внаслідок захоплення цих земель Російською імперією, яка, проголосивши їх частиною «Дикого поля», ініціювала їх передачу російським поміщикам та іноземним переселенцям. Значення українського населення нівелювалося комплексом соціально-економічних та політичних заходів Санкт-Петербургу, які почали реалізовуватися наприкінці XVIII ст.

Ключові слова: Луганщина, Запорізька Січ, Кальміуська паланка, козаки, Російська імперія.

Zyza M. M., Naboka O. V. The Luhans lands in the composition of the Kalmius palanka of the Zaporozhian Sich in the XVIII-th century

Purpose. On the basis of analysis of sources and scientific works of Ukrainian historians, consider the historical development of the lands of the modern Luhansk region, which in the XVIII-th century were part of the Kalmius Palanka of Zaporizka Sich.

Methods. Historical-comparative, historical-systemic, historical-typological.

The results. Shown the process of formation and socio-economic development of the cossack settlements of the Luhansk Region, which were part of the Kalmius Palanka in the XVIII-th century. Separately considered the forcible incorporation of these territories into the Russian Empire at the end of

the XVIII-th century, and highlighted the contradiction between the Russian imperial power and the Ukrainian population of Luhansk region.

Conclusions. During the XVIII-th century the south of the modern Luhansk region was the territory of the dynamic development of Cossack settlements that were part of the possessions of Zaporizka Sich. Here was actively developed agrarian commodity production. This process was interrupted due to the capture of these lands by the Russian Empire, which, having declared them part of the „Wild Field”, initiated their transfer to Russian landlords and foreign settlers. The importance of the Ukrainian population was neutralized by a complex of socio-economic and political measures of St. Petersburg, which began to be implemented at the end of the XVII-th century.

Key words: Luhansk Region, Zaporizka Sich, Kalmius Palanka, Cossacks, Russian Empire.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 25.05.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Михальський І. С.

УДК 929:314.151.3-054.72(=161.2)(437)''1919/1939''

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-128-149

Зубко Ольга Євгеніївна,

кандидат історичних наук, старший викладач

кафедри всесвітньої історії та археології

Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця).

zubkoolga5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

БІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ: ЗАМОВЧУВАННЯ ТА МІСТИФІКАЦІЇ (1919 – 1939)

Попри науковий інтерес до української еміграції як такої, в українській історіографії досі не представлені повні бібліографії наукових еміграційних праць, вивірені переліки українських еміграційних навчальних закладів і наукових центрів за кордоном, а особливо біографічні довідники про емігрантів – тобто, той фундамент, без котрого неможливе повноцінне та багатоаспектне вивчення феномену української еміграції.

Однак, при формалізації та верифікації як опублікованих, так і неопублікованих біографічних даних громадсько-політичних діячів, науковців, фахівців з'ясовується, що багато елементів їх біографій (дати народження й смерті, місце народження, соціальний або професійний статус, громадянство та інше) з джерел особового походження – некрологів, мемуарів, дослідницьких публікацій та навіть у власноруч написаних емігрантами Curriculum Vitae) – різоче відмінні.

При написанні статті використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (м. Київ), Наукового архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ), Галузевого архіву Служби безпеки України (м. Київ); еміграційні щоденники, мемуари, газети.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується запропонована стаття. Чому ж таке різоче мереживо біографічних невідповідностей? По-перше, через природні помилки людської пам'яті, здатної витіснити, а той забувати інформацію. Іншими словами, неоднорідність українського емігрантства дозволяла конструювати власну, тобто, нову біографію.

Для ідейних (вмотивованих) українців, які залишили Україну внаслідок поразки Української революції 1917 – 1921 рр., питання про зміну або актуалізацію за кордоном нової культурної, мовної або професійної ідентичності не стояло. Ця категорія вихідців аж до 1925 р.

очікувала падіння більшовицького режиму та мріяла триумфально повернутися додому, тому зовсім не намагалися інтегруватися в нове культурне або професійне середовище. Ось і формувала, виписувала, унікальний паралельний простір – широку національну, громадсько-політичну й культурно-освітню інфраструктуру (професійні товариства, наукові інститути, навчальні заклади, видавництва, журнали й т. ін.) – все те, що ототожнюють з українською еміграцією загалом.

Інша категорія українських вихідців, навпаки, була або стала аполітичною й, скориставшись обставинами, будувала індивідуальну професійну кар'єру як в наукових, так і фахових інституціях країн перебування з мінімальною підтримкою або зовсім без підтримки еміграційних організацій. Отже, для цієї категорії українських вихідців «випробування еміграцією» стало позитивним імпульсом, бо, залишаючись в інституційних та мовних межах українських науки, політики, культури, економіки, вона не змогла б досягти такого статусу та рівня.

По-друге, біографічна неоднорідність обумовлюється біологічним механізмом інтересу до того чи іншого знання або правом на отримання й приховування інформації, зокрема, в тому числі особистої. Якщо з отриманням інформації якимось зрозуміло, то її приховування – інше, позаяк приховування інформації – це соціальна норма людського життя. Людина, яка нічого не приховує, викликає слушні побоювання в її душевному здоров'ї й підозри в якісній конспірації, професійній легендарності (легендованості). Вагомо й те, що чим вище людина на соціальних щаблях, то більше їй є що приховувати. (Інакше, як би вона туди взагалі потрапила?). Відповідно – секрети кожної із соціальних/політичних/фахових еміграційних ієрархій незліченні, як золото Полуботка. Отже: українські вихідці спеціально або замовчували інформацію, або вдавалися до містифікацій, намагаючись прорахувати хто та за яких умов «вивчатиме» їх в майбутньому, з чітким усвідомленням – ким саме (в якому статусі або ролі) їм хотілося б залишитися в пам'яті потомків.

На основі офіційних біографій «празьких українців» – Трохима Пасічника, Петра Савицького, Ніни Дяченко-Гордаш, Федора Сумневича, Миколи Тимченка та Миколи Скидана – проілюструвати, чиї біографії та з яких причин замовчувалися, а чиї – містифікувалися.

Почнемо з містифікації. За визначенням Енциклопедії сучасної України під «містифікацією» розуміється зумисне уведення в оману або приховування справжніх намірів (Ковалів, 2019). До категорії так званих містифікованих біографій належить біографія *Трохима Пасічника (1896 – 1968)* – вчителя української мови Матуральних курсів на базі Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933) й Української Реформованої гімназії в Ржевниціях-Модржанах (1922 – 1945).

Коротка автобіографія Пасічника була віднайдена автором статі ще в далекому 2011 р. *«Народився 23.07.1896 р. на Поділлі. Закінчив Вінницьку вчительську семінарію, згодом завідував двокласною школою у Сарненському повіті (Волинь). В 1915–1916 роках – вступив до Вінницького реформованого учительського інституту, по закінченні якого був учителем Вінницької семінарії з дисциплін: українське письмо та історія. Керівник зразкової при семінарії школи. Після року служби, вступив дійсним студентом у Київський державний університет, де й перебував аж до часу емігрування (до 1921 року). З 1921 року – прикомандірований до Міністерства освіти УНР, а з 1922 року по запрошенню Українського Педагогічного Товариства у Львові прийняв посаду професора українського письма та історії у класичній гімназії м. Луки (Галичина). Тут же викладав співи і керував шкільним хором аж до 1923 року. З 1923 року – у складі викладачів Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Громадський стаж: член УПСР, працював у справі військової пропаганди і українізації війська. Тому, під час свого студентства був головою Українського Товариства юнаків Київської Костянтинівської Військової школи. Під час більшовицької окупації свої політичні переконання переховував. А у Вінниці під керівництвом Чехівського приймав діяльну участь в українізації церкви, як засіб боротьби з русифікацією. Під час вчителювання в Луці був організатором Товариства Просвіти та головою Національного Хорового Товариства. Цей життєпис складений на підставі інформації, поданої професором Миколою Тимченком. Документом, прикладеним до прохання Т. Пасічника, є посвідка Міністерства освіти УНР від 13.IV.1922 р. Ч. 482. Директор Матуральних курсів – Євген Іваненко» (ЦДАВО).*

У подальших пошуках з'ясувалося, що впродовж 1920-х «середнього росту мужчина, худощавий, з великими зеленкуватими очима, з лицем вичавленої цитрини, який рідко коли смівся і часто кашляв, зі скрипкою в руках, на котрій грав постійно «Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться»» був куратором класу, в якому навчалася донька літописця української міжвоєнної еміграції Симона Наріжного (1898–1983) – Наталя Наріжна-Жуківська (1922–2018) та вчителем української мови й літератури в такого відомого празького матуранта 3 групи як Олег Ольжич (1907–1944).

У 1935–1945 рр., окрім викладання в Реформованій гімназії, Трохим Іванович також працював штатним співробітником Українського соціологічного інституту. Проте, вже в 1944 р., з відкриттям Другого фронту, він перебрався до Німеччини.

У повоєнні роки, 1945–1950 рр., Пасічник – викладач, а потім й директор юнацької гімназії (ді-пі) в Аугсбурзі (Німеччина).

Тоді як наприкінці 1940-х колишній «пражанин» перебирається остаточно з Німеччини до США. Осів він у Вунсокеті, Род Айленд. Тут,

окрім членства в Науковому Товаристві імені Тараса Шевченка та УВАН, обіймав посаду вчителя однієї із парафіяльних шкіл церкви Святого Михайла. А також був диригентом двох хорів: місцевого та чоловічого «Бандура». На цих посадах «празький українець» пропрацював до останніх днів свого життя.

Автору статі пощастило відшукати й відомості про літературний спадок Трохима Івановича. Ще в Аугсбурзі, в одному з німецьких видавництв у 1944 р. була надрукована перша частина його відомої (віршованої) поеми «Петро Гордієнко». Основним сюжетом поетичного твору стали визвольні змагання 1917–1921-х рр. на тлі усієї історії України. Проте, весь наклад першої частини під назвою «В дорозі», як відзначав сам автор, «був захоплений і знищений більшовиками». Тоді як другий том цієї поеми був опублікований Трохимом Івановичем в 1957 р. у США.

У 1944 р. у таборі в Аугсбургу світ побачив й інший твір поета – поема «По всій Україні». Тематика цієї поеми «теж охоплювала події і переживання з часу боротьби за самостійну та соборну Україну». Цей твір автор писав упродовж 1922–1925 рр., коли перебував не тільки в ЧСР, а й під час робочих поїздок на Західну Україну. Поема «По всій Україні» теж побачила світ у Німеччині в 1949 р. у видавництві Геррозе, однак також була знищена через вступ радянських військ на німецьку територію.

У 1964 р. в Нью-Йорку власним коштом професор Пасічник спромігся таки перевидати поему «По всій Україні», хоча виказував сумнів під час свого інтерв'ю журналістам радіостанції «Свобода» 18 лютого 1964 р. про те, що зможе видати власним коштом семитомну епопею «Петро Гордієнко» він не в змозі.

А ще в останні роки свого життя професор Пасічник працював над історією світової літератури. У 1964 р. він завершив перший том «Історії всесвітньої літератури». Цей том закінчувався викладом історії літератури стародавнього Сходу. Другий, за заувагою автора, мав містити матеріал про історію літератури давніх Греції та Риму, а третій передбачав охоплення «історії європейських літератур, включно з українською». Однак, цим планам не судилося втілитися, бо в 1968 р. Трохим Іванович відійшов у засвіти.

Відійшов, містифікувавши, однак першу половину свого життя. Здавалося б, ми маємо його коротку офіційну автобіографію. Та, на жаль, відомості про подолянина повністю відсутні як в архіві Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, так і в архіві Українського педагогічного товариства (1881–1939) (Львів). Не має жодних відомостей про нього й у відповідних фондах Державного архіву Вінницької області (ДАВіО, ф. Д-54) та серед документів фонду «Народне Міністерство освіти УНР» (ЦДАВО України, ф. 2581). Тільки у першому томі книги другої «Енциклопедії української діаспори.

Сполучені Штати Америки. Л–Р» зазначено, що місцем народження Трохима Івановича є «село Юхимівці на Поділлі» (Енциклопедія української діаспори, 2012, с. 238). (Нині село Юхимівці у Волочиському районі Хмельницької області. – О. З.)

З яких причин містифіковані відомості про освіту та педагогічний стаж – залишається тільки висувати різноманітні версії.

Значно більше біографій замовчуваних. Так, біографії Петра Савицького, Федора Сумневича та Ніни Дяченко-Гордаш замовчувані через аполітичність, свідоме намагання скористатися обставинами. Тоді як біографії Миколи Тимченка та Миколи Скидана замовчувані здебільшого через ряд життєвих обставин і значно менше через політичні перестороги.

Петро Савицький (1894 – 1983) змалку був закоханий у природничі науки, тому не дивно, що обрав фах геолога ще під час навчання у Вінницькому вчительському інституті впродовж 1915 – 1918 р. Однак, плани продовжити навчання у Київському університеті святого Володимира перекреслюють Національно-визвольні змагання. Савицькому в цей буремний час вдається дистанціюватися від політики, хоча офіційно він – член Української радикально-демократичної партії (УДРП) й зятятий симпатик Симона Петлюри. Впродовж усього 1919 р. Петро Іванович працює за фахом, завідуючи освітнім відділом Кам'янець-Подільської міської управи, а з січня 1920 р. по квітень 1920 р. вчителює в Меджибожі. А оскільки плани навчатися далі не полишають його, він приймає рішення емігрувати до Польщі з військами Петлюри.

З травня 1920 р. по травень 1923 р. Петро Іванович перебуває у Каліському таборі, а вже звідтіля перебирається до Праги, де навчається та працює в Українському вищому (високому) педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

У 1933 р. Савицький переїздить назад до Польщі (через закриття «Руської допомогової акції» та світову економічну кризу, що захопила міжвоєнну Чехословаччину в 1932 р. та затяглася тут аж до 1935 р. – О. З.) і вже на польських теренах потрапляє на очі емісарам діамантового синдикату «De Beers», котрі розшукували в Другій Речі Посполитій фахівців-геологів саме в емігрантському середовищі (як кваліфіковану, але дешеву робочу силу – О. З.).

Пригадуємо, що 1930-ті в Європі були роками нарощування політичної ваги й військово-промислового потенціалу Італії, Німеччини та СРСР. Військово-промислові комплекси цих країн вимагали технічних діамантів для належної експлуатації техніки, а, отже, потребували геологів. У боротьбі за технічні діаманти в 1930-х у світі зіткнулися інтереси двох діамантових монополістів-постачальників: «Fridrich Krupp AG» й «De Beers». Однак, якщо перший підтримував Третій Рейх, то другий – Великобританію та її союзників. Обидва синдикати постійно конкурували між собою, доки їх інтереси не перетнулися.

Зауважимо, що до початку Другої світової війни піонером в застосуванні технічних діамантів і діамантових технологій – спершу у вигляді абразивного шліфування найкращої в світі оптики «Zeiss» (в деяких технічних джерелах – «Зейц») – була Німеччина. Однак, в 1927 р. Крупп запатентував матеріал «Widia» – «wie Diamant» – «як діамант». Цей англомерат карбиду вольфрама з кобальтом здійснив революцію в обробці металу: швидкість та чистота різки найтвердішої сталі стали неймовірно зросли. Однак, заточувати різці з «Widia» можна було тільки інструментами з технічних діамантів.

Приблизно в той же час німецька інженерія створила та впроваджувала технології з діамантовим інструментом для фінішного хонінгування, що дозволило збільшити ресурс міцності двигунів автомобілів, літаків, танків і підводних човнів. А згодом на черзі у німецьких інженерів постали діамантові філь'ери для дроту (радіоелектроніка). Крім того, німецькими технологіями було аргументовано, обґрунтовано та реалізовано ще більше сотні технічних новинок у військово-промисловому комплексі, які вимагали технічних діамантів відповідних категорій й параметрів. Німцям конче потрібно було дати відповідь, отож, Петру Івановичу довелося досліджувати діамантові родовища в Конго, ПАР та Бразилії як для «De Beers». Цікаво й те, що працюючи на «De Beers», він водночас працював і на «Fridrich Krupp AG», не афішуючи свою пошукову геологічну роботу. Подвійна робота не була його особистою ініціативою. Відкрита конкуренція синдикатів з їх одночасним таємним співробітництвом були нічим іншим як суто бізнесом. «De Beers» просто здійснював постачання технічних діамантів Німеччині за ціною 2 американських долари за карат, тобто за ціною в 30 раз дорожчу за реальну, фактично отримуючи з таких операцій 300% прибутку.

У 1940 р. керівництво «De Beers» відмовилося перенести свої діамантові стоки з Великобританії до США. Через це в 1942 – 1943 рр. загострився конфлікт між «De Beers» та Адміністрацією Президента США. А в 1944 р. «De Beers» відмовився надати США 6.5 мільйонів карат технічних діамантів. Аби знайти відповідь на такі дії синдикату американці змушені були попросити допомоги у власної розвідки. Отож, було з'ясовано, що «De Beers» здійснює постачання технічних діамантів Німеччині. Штатівська розвідка з'ясувала й інше: діаманти постачаються з Катанзького родовища, детальне геологічне картування якого в 1941 – 1943 рр. (метод геохімічного пошуку) здійснював такий собі Савицький. Втім, це не мало негативних наслідків для Савицького, бо в подальшому керівництво як Американської окупаційної зони, так і новоствореної ФРН дуже прихильно поставилося до кандидатури Петра Івановича спершу як штатного працівника, а згодом як ректора Українського Технічно-господарського інституту (Регенсбург – Аугсбург – Мюнхен).

Вагомо, що особова справа штатного працівника й ректора УТГП П. І. Савицького, яка нині зберігається (з 2009 р.) в архіві Національного університету «Києво-Могилянська академія», не містить жодної фотокартки. Савицький є тільки на деяких спільних (групових) фото 1920-х рр. у «празький період». (Науковий архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»).

Його фотокарток немає навіть у фонді Д-54 (Вінницький Вчительський інститут) Державного архіву Вінницької області.

Останніх двадцять років свого життя (1964 – 1983 рр.) Петро Іванович проживав у Мюнхені, зрідка консультуючи колег й студентів. Поруч з ним доживала віку його дружина – Ольга Савицька (у дівоцтві Стефанів, 1899 р. н.). За неперевереними даними Савицькі не мали дітей. Серце видатного емігранта геолога-мінералога перестало битися 29 вересня 1983 р.

Ніна Дяченко-Гордаш (1900 – після 1953) – лектор (старший викладач – О. З.) солоспіву (вокального співу) музично-педагогічного факультету Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі народилася в с. Слобідка Янівської волості Літинського повіту Подільської губернії. Нині – це село Янівська Слобідка колишнього Калинівського, а зараз Хмільницького району, Вінницької області. Встановити точну дату народження Ніни Гордаш, а також з'ясувати її «по-батькові» спершу було неможливо, оскільки у Державному архіві Вінницької області (ДАВіО) відсутні метричні книги Слобідського Храму Святої Параскеви. Інформація про дату народження віднайшлася в іншому джерелі: в книзі «Українська пісня за кордоном. Світова концертна подорож Українського національного хору під проводом Олександра Кошиця», де зазначено, що Ніна Гордаш мала альти та народилася 4 квітня 1900 р. (Українська пісня за кордоном, 1929, С. 20). Однак, з'ясувати як її «по-батькові», не вдалося й досі.

У 1917 р. Н. Гордаш закінчила Тульчинську церковно-парафіяльну школу. По її закінченні два роки вчителювала в різних селах Літинщини. В її автобіографії, що зберігається у фонді 3972 Державного архіву вищих органів влади і управління в м. Києві, на жаль, не зазначені ті села, де вона вчителювала. Та й сама автобіографія складається з двох аркушів: вона скупа на інформацію і дуже стисла.

Наприкінці 1919 р. Н. Гордаш вже студентка Кам'янець-Подільського державного українського університету. Станом на 1 липня 1919 р. цей університет мав п'ять факультетів: історико-філологічний, фізико-математичний, правничий, богословський, сільськогосподарський. Який саме факультет обрала Ніна Гордаш для навчання – не відомо. Однак, саме тут, в студентському середовищі, вона потрапила на очі Олександрю Кошицю – українському хоровому диригенту й композитору (1875 – 1944).

Подвійне прізвище «прими вокалу й володарки нот» свідчить про її заміжжя. Її чоловіком був відомий український співак (тенор) Григорій Дяченко (1896 – 1972). Оскільки Григорій Онуфрійович в 1918 – 1919 рр. навчався в Київському музично-драматичному інституті ім. Миколи Лисенка і тільки в 1919 р. виїхав за кордон з Капелою, то шлюб відбувся, вочевидь, між 1920–1923 рр., бо з тією ж Капелою за кордон «вийшла» й Ніна Гордаш.

У 1921–1922 рр. Ніна Дяченко-Гордаш – учасниця Українського академічного хору, що був заснований при Українському громадському комітеті в Празі (1921 – 1925). Відтоді вона також виступає сольоно на рівні з такими співаками як М. Менцинський, О. Руснак, І. Туркевич-Мартинцева, М. Голинський, М. Сокіл, М. Гребінецька. А з 1925 р. по 1930 р. – працює у штаті УВП ім. М. Драгоманова. За роки роботи в Драгоманівському інституті вона написала підручник «Сольовий спів, його теорія та практика» (1927).

Після звільнення з інституту Ніна та її чоловік переїзять до Західної Богемії, до міста Пльзень, де влаштовуються до місцевого театру. А після двох сезонів у цьому театрі (15 липня 1932 р. відбулося закінчення ангажементу) родина переїздить вже до міста Оломоуц – столиці Моравії. І саме тут розпочинається (з 15 серпня 1932 р.) десятирічна артистична кар'єра Ніни в оперній трупі місцевого театру.

У 1939 р. у колишній Першій Республіці чехів і словаків було встановлено німецький Протекторат (1939–1945). Після дворічних (1942 – 1943 рр.) роздумів, (потреби «якось жити») подружжя Дяченків, поборюючи докори сумління, погоджується працювати в трупі Німецької опери майже до кінця 1945 р. Існують окремі відомості й про те, що в 1941 – 1942 рр. Н. Дяченко-Гордаш одночасно викладала й в Українській гімназії в Модржанах (1922 – 1945).

Чи мала наслідки своєї тимчасової колаборації пані Дяченко-Гордаш відразу після закінчення Другої світової війни? – достовірно невідомо. Вочевидь, в перші повоєнні роки – ні, бо вже з 1 серпня 1946 р. вона рахується вокалісткою оперної трупи Сілезького театру в Опаві. У складі цієї трупи вона спокійно працює до 1952 р. А ось з початком 1953 р., коли подружжя офіційно розриває шлюб, (дітей у шлюбі Гордаш і Дяченко не мали), і Ніна вчергове починає сольну кар'єру, їй «пригадують» і статус колаборантки, і вік (53 роки).

У 1953 р. Ніна Гордаш переїздить до Східної Словаччини, до міста Пряшів, де намагається влаштуватися в трупу новоствореного Українського народного театру. Та влаштуватися не вдається. Причин такому декілька. По-перше, театр акцентує увагу не на опері, а на опереті. По-друге, реально дається взнаки вік Гордаш. По-третє, Ніні Гордаш виразно дають зрозуміти, що соціалістична Словаччина послуг колишньої прими Німецької Опері не потребує. Й по-четверте,

комуністичному керівництву Пряшівщини не подобається власне проукраїнська скерованість театру.

З 1953 р. життя «празької українки» не відслідковується. Скільки ще років прожито нею, як та де вона доживала віку, коли саме та від чого померла – всі ці питання й досі залишаються відкритими.

«Curriculum vitae» Федора Сумневича (1885 – після 1929) – викладача курсів «Основи кооперації» та «Історія кооперації» Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, голови Української Селянської спілки в міжвоєнній ЧСР (1924 – 1939) – досить лаконічне: «Народився у 1885 р. у містечку Курилівці Муровані волосного центру Ушицького повіту Подільської губернії. (Нині – селище Муровані Курилівці Вінницької області). Навчався в духовному училищі села Привороття Ушицького повіту». (Нині – село Подільське Кам'янець-Подільського району Хмельницької області). А згодом в Подільській духовній семінарії. В 1911 р. закінчив юридичний факультет Варшавського університету. Воював в чині прапорщика» (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України).

У 1917 р. Федір Олександрович – член Українського правничого товариства в Києві, а згодом повітовий комісар Рівненської повітової громади. У тому ж 1917-му долучився активно до Рівненської «Просвіти» (спершу увійшов до складу товариства, а згодом став його фундатором). З 6 грудня 1917 р. головував у Рівненському повіті. А вже 8 липня 1920 р. його підвищують до армійського прифронтового цивільного комісара при армії УНР у Кам'янець-Подільському. Чергове підвищення відбувається 1 жовтня 1920 р. Федір Олександрович було призначено начальником Подільської губернії. На цій посаді перебував до 20 листопада 1920 р.

«В Чехословаччині з 1921 року, – писав він далі в своєму «Curriculum vitae». – З 1923 року – голова Української Селянської Спілки в ЧСР». (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Як керівник Української Селянської Спілки в ЧСР він започаткував (на основі ґрунтового досвіду), велику кількість різноманітних курсів (бібліотечних, гарбарських (обробки шкіри – О.З.), миловарних, курсів консервування городини та інших). Однак, найбільш відомими на базі УСС були Кооперативні та Автотракторні курси.

Кооперативні курси, а з ними й Сумневич, як керівник Селянської Спілки, у 1920-х були долучені до справи запрошення професора Михайла Грушевського (1866 – 1934) в штат двох українських вищих шкіл в ЧСР. Сталося так, що в 1922 – 1923 рр. Грушевського було одночасно запрошено в УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та до Української господарської Академії в Подебрадах. Педагогічний інститут був зацікавлений в Грушевському як історика, тоді як Подебрадську Академію Грушевський «цікавив» як соціолог. Вагомо те, Михайло Сергійович дав згоду працювати як в УВПІ, так і в УГА. Однак, перед керівництвом Драгоманівського закладу він висунув умову щодо більшої

оплати своєї праці. (Грушевський, фактично, вимагав щомісячної заробітної платні в розмірі 3 500 чехословацьких крон, за умови того, що розмір місячної заробітної платні ректора УВП становив всього 1 800 крон. – О. З.). Та бажання мати в штаті Грушевського-історика було настільки великим, що керівництво Педагогічного інституту знайшло вихід з цієї ситуації. Для оплати Грушевському щомісячної заробітної платні, воно (керівництво) заручилося підтримкою Федора Сумневича, як Голови Селянської Спілки. У жовтні 1923 р. Прага інформує Грушевського, що крім викладів в УВП, його запрошено також до викладів на Кооперативних курсах УСС: *«Дирекція Інституту довідавшись, що Ви, Пане Професоре, є обраний викладати на Кооперативних курсах Української Селянської Спілки у Празі з платнею у 1.500 к. ч. на місяць, вважає своїм обов'язком довести се до Вашого відома»* (Зубко, 2001, с. 44-55).

Проте, справа «професорства» Грушевського закінчилася несподівано: 29 грудня 1923 р. Грушевський повідомив про «неможливість свого приїзду і після нового 1924 р.», тоді як Російське телеграфне агентство «РОСТА» на початку січня 1924-го подало інформацію такого змісту: «РОСТА сообщает, что бывший председатель Центральной Рады Грушевский обратился к ВУЦИКу с ходатайством о разрешении ему вернуться в Советскую Россию для участия в культурной работе».

Другі курси, започатковані Сумневичем, Автотракторні, (сучасний аналог – курси підготовки водіїв різних транспортних засобів й категорій), з відповідною технікою, взятою у лізинг, на відміну від Кооперативних, були значно популярнішими. Це пояснювалося тим, що вони, по-перше, реально дозволяли здобувати засоби до життя (діяла розлога мережа філій). А по-друге, були у тренді часу: у «золотих двадцятих» найбільш затребуваними професіями були водії та авіатори. А ще курси допомагали «отримати» таку модну деталь гардеробу як шкіряну куртку. (Після успішного закінчення Автотракторних курсів випускники отримували крім посвідчення ще й справжні якісні шкіряні куртки – неодмінний атрибут одягу водіїв та авіаторів у міжвоєнний час. – О. З.). Всього Автотракторні курси за чотири роки їх функціонування закінчили 300 осіб.

З 1926 р., коли уряд ЧСР поступово починає згортати «Руську допомогову акцію», Українська Селянська Спілка під головуванням Федора Олександровича перейшла до посиленої видавничої, бібліотечної та лекційної діяльності. До кінця 1927 р. виходили друком: «Історія української кооперації» Грабова; «Українська кореспонденція» Кульчицького; «Основи хімії» Василюка; «Конспект лекцій з анатомії та фізіології» Равича; «Записки по миловарству та свічкарству» Хомицького; «Консервування садовини та городини» Терпила та роботи інших авторів. Набули популярності й так звані «мандрівні бібліотеки», загальний

книжковий фонд яких становив 2 600 примірників. Постійно проводилися лекції з природознавства, історії, географії, кооперації, літератури.

Проте, 1929 р. став для Сумневича визначальним. Федір Олександрович вирішив повертатися на Волинь (на той час – у складі Другої Речі Посполитої) через ряд причин. По-перше, він розумів, що сподівання еміграції на швидке повернення в небільшовицьку Україну є марними. По-друге, не тішили його новини й про «поворотництво» та «поворотників». Й по-третє, як кооператор (підприємець), він передбачав політичну кон'юнктуру закриття чехословацького ринку праці для українських вихідців. Отож, асистент УВП і голова УСС в міжвоєнній ЧСР повернувся на Волинь. Після 1929 р. доля «празького українця» Федора Олександровича Сумневича – невідома.

20 січня 2022 р. у селищі Муровані Курилівці нині Могилів-Подільського району Вінницької області Федору Олександровичу Сумневичу відкрито меморіальну дошку.

Микола Тимченко (1882 – 1956(?)) – професор і завідувач кафедри класичних мов й письменства в 1923 – 1933 рр. Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі народився 2 травня 1882 р. в м. Києві в родині колишнього полковника царської армії Олексія Тимченка. Дитинство закінчилося в 1896 р., коли старший Тимченко помер. Родина Тимченків за невідомих обставин досить швидко опинилася «на межі». А похорон батька став для малого Миколи, котрий тоді навчався в 4 класі Першої Київської гімназії, найпершою жорстокою життєвою та соціальною несправедливістю. Тому з того ж 1896 р. він змушений був самостійно заробляти на життя або репетиторством, або важкою фізичною працею. У 1905 р. Микола Олексійович одружився, докладні відомості про його першу дружину Тетяну Гнатівну – відсутні. Коли в травні 1919 р. Тимченко був заарештований Київською Надзвичайною Слідчою Комісією за звинуваченням у антирадянській пропаганді та скерований до Лук'янівської в'язниці, його дружина – Тетяна Гнатівна – знайшла змогу передати особисте звернення-клопотання з проханням про перегляд справи голові Радянських Народних Комісарів Християну Раковському особисто та спромоглася витягти чоловіка з в'язниці. Достовірно відомо тільки те, що в жовтні 1919-го у власному будинку в місті Біла Церква вона була жорстоко побита денікінцями. Після побиття, ціною неймовірних зусиль, вона змогла пробратися до Миколи Олексійовича в місто Кам'янець-Подільський. Однак, в дорозі підхопила тиф, що й стало причиною смерті. Та чи не найбільш прикрим у цій ситуації було інше: помирала Тетяна Гнатівна, носячи під серцем дитя... Гортаючи сторінки кримінальної справи професора Тимченка, знаходиш згодом лише декілька не менш делікатних скупих слів про другу (громадянську) дружину Тимченка – чешку Марію Фукалову. І мимоволі замислюєшся

над тим, що смерть першої дружини та їх спільної ненародженої дитини, завдала такого психологічного удару чоловікові, від якого він, на жаль, не оговтався до кінця свого життя.

У 1910 р. Микола Олексійович закінчив навчання в Київському університеті Святого Володимира, отримавши звання гімназійного вчителя латинської мови. Оскільки в ті часи навчатися в університеті могли тільки діти дворян, то Микола Олексійович навчався під подвійним прізвищем: Тимченко-Островерхов. В деяких «празьких паперах» Тимченка, захоплених «смершівцями», фігурує це подвійне прізвище Тимченка.

Після отримання диплому, Микола Олексійович з дружиною переїхав з Боярки до Білої Церкви. Місцем їх осідку став будинок № 9 по вулиці Польовій. Микола Олексійович влаштувався викладачем латинської мови в Білоцерківську чоловічу гімназію для дорослих, яка з початком революційних подій 1917-го перетворилася в Білоцерківську чоловічу гімназію ім. Бориса Грінченка. А ще паралельно викладав латинську мову і в Білоцерківській єврейській школі.

З вересня 1917-го в житті Миколи Олексійовича розпочався «вінницький період». У вересні 1917-го Тимченко – штатний професор латини Вінницького вчительського інституту. Однак 1 лютого 1918 р. Микола Олексійович повернувся назад із Вінниці до Білої Церкви.

В часи Скоропадського М. Тимченко залишився в Білій Церкві. На травень 1918 р. він одночасно обіймав три посади: учителя Білоцерківської «Просвіти», керівника пожежного міського відділу та дрібного урядовця Міської управи.

Значно плідним на події для Тимченка виявився 1919 р. Рік початку відліку його фактичної еміграції. 23–28 січня 1919 р., після повалення гетьманату Скоропадського, Директорією було скликано Трудовий конгрес. Участь Тимченка в роботі цього тимчасового вищого законодавчого органу змусила його розійтися в політичних поглядах із соціалістами-революціонерами та вийти із лав УПСР. А вже в травні 1919 р. Тимченко й був заарештований за антирадянську діяльність та пропаганду. клопотання дружини й друзів та відсутність складу злочину (антирадянськості) як таких дозволили переглянути кримінальну справу Миколи Олексійовича. Результатом перегляду стала Постанова №м 7/422 слідчого Київської Губернської Надзвичайної Комісії. Тимченка було вирішено скерувати на Північний фронт. Цей фронт брав участь проти кайзерівських військ на північному напрямку, захищаючи Петроград.

Та на Північний фронт Микола Олексійович не потрапив. У вересні 1919-го сталася саме та доленосна подія, яка, не тільки започаткувала його фактичну еміграцію, а й визначила оте його життєве «неоговтання». Як відомо, на кінець 1919 р. денікінці окупували всю Україну, поділивши її на три області: Харківську, Київську та Новоросійську. Тому у вересні 1919 р. на залізничну станцію «Біла Церква» (Київська область) прибув

один із денікінських бронепотягів. За збігом обставин на станцію у цей же час прибув один з бронепотягів Директорії. Складалася небезпечна ситуація: *«Пребывая на вокзале по просьбе уездного комиссара Донченко, я вступил в переговоры с командиром деникинского бронепоезда и мы нашли компромисс: оба бронепоезда прекращают огонь и ожидают указания своих командований. Через 2 часа бронепоезд Директории получил указание передислоцироваться в Фастов. Я уехал именно этим бронепоездом. Прибыв в Фастов, я узнал, что в Киеве идут бои между деникинцами и директорианцами. Во избежание преследования со стороны деникинцев, я уехал с директорианцами в Камене́ц-Подольский»* (ГА СБУ). Якщо сам Микола Олексійович unikнув переслідування з боку денікінців, то відплата, як пам'ятаємо, дісталася його дружині – Тетяні Гнатівні. До усього, денікінці пограбували будинок Тимченків в Білій Церкві.

В Кам'янці-Подільському Микола Олексійович працював інспектором соціального забезпечення при Міністерстві охорони здоров'я та опіки. Саме у складі цього міністерства в 1920-му він вийшов за кордон та потрапив у польський Торунь.

Після того, як Головний Отаман Симон Петлюра взяв курс на зближення з Польщею, Тимченко залишив ряди директоріанців. Восени 1920 р. він виїхав до м. Луки (Галичина). (На запит автора цієї статті про професорів Миколу Тимченка та Трохима Пасічника фахівці Центрального державного історичного архіву в м. Львові не змогли відшукати інформацію про таке місто (селище, село) та гімназію на міжвоєнних польських теренах. Ймовірно, недостовірна інформація про Луку подана свідомо й Тимченком й Пасічником). Тут він працював у місцевій гімназії викладачем латинської та грецької мов. А коли польське керівництво почало зачиняти українські школи на західноукраїнських територіях, що відійшли до Польщі після Ризького мирного договору 1921 р., по запрошенню Українського Громадського комітету в ЧСР в липні 1923 р. виїхав до Праги. Міркуємо, про Тимченка членам УГК повідомив його колега, філолог Трохим Пасічник, котрого доля свого часу теж закинула до Луки.

У Празі Микола Олексійович спершу працював викладачем латинської та грецької мов Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова, а згодом з 1 серпня 1923 р. він очолив кафедру класичних мов і письменства вже в самому інституті. У Драгоманівському вузі Тимченко пропрацював усі десять років його діяльності.

Після закриття чехословацькою владою УВПІ ім. М. Драгоманова, професор Тимченко з 1933 р. по 1938 р. був агентом з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден». Тоді як в кінці 1938-го професора запросили на Закарпаття, де саме в цей час повставала Карпатська Україна. У Рахівській гімназії Миколі Олексійовичу пощастило

пропрацювати до березня 1939 р. Згодом, він повернувся із Рахова до Праги, однак вже 17 березня і сама Прага була окупована німецькими військами.

Ще до жовтня 1942 р. професор Тимченко залишався агентом з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден». Та вже в жовтні 1942-го його заарештувало Гестапо. Причиною арешту став донос двірника про те, що «непажадни рус» тишком слухає заборонені Гестапо радіостанції, зокрема, радянські; не поважає німців загалом та Фюрера зокрема. Крім того, Тимченка звинуватили в саботажі. Цілісінький місяць він відсидів у празькій в'язниці, доки його не етапували до Презенської малої фортеці – концентраційного табору за 100 км від Праги. У Презені Микола Олексійович перебував аж до 23 червня 1943 р. А оскільки його звільнили з формулюванням «під нагляд Гестапо», то йому доводилося частенько звітувати празьким гестапівцям. Останній його візит до празьких гестапівців відбувся в квітні 1945 р.

Арешт Тимченка стався 5 липня 1945 р. безпосередньо у Празі. Стався, зауважимо, з одного боку за безглузких обставин. А з іншого – за власного бажання самого Тимченка. Він просто гуляв вулицею та ще й з великою сумою грошей у кишенях (1 950 чехословацьких крон). В чоловікові в той час ніби «зламалося та перегоріло» все: і національно-патріотичний запал, і прагнення достойного життя, і любов (громадянська дружина – чешка Марія Фукалова – так і не змогла замінити йому Тетяну).

Допити Тимченка тривали з травня по листопад 1945 р. На усіх допитах він спокійно відкидав звинувачення в контрреволюційній діяльності, натомість вимушено-втомлено намагався пояснити те або інше питання. Зокрема, Тимченко докладно проінформував «смершівців» щодо діяльності Закордонного осередку українських есерів, спростував неправдиву інформацію відносно Ісаака Мазепи, Панаса Феденка, Микити Шаповала, Никифора Григорієва, Аркадія Животка, Юрія Тищенка.

У грудні 1945 р. Тимченку було винесено вирок: 10 років таборів за контрреволюційну діяльність. У кримінальній справі «празького українця» відомостей про те, де саме він відбував покарання не має, як і відсутні відомості про місце його поховання. Тоді як 1 липня 1997 р. його, за відсутністю складу злочину, було реабілітовано. Довідка про реабілітацію Тимченка не затребувана й досі.

Микола Скидан (1894 – 1954) – агроном, видавець (Українське суспільне видавництво (Прага)) і багаторічний секретар Закордонного комітету Української партії соціалістів-революціонерів у ЧСР – народився 1894 р. у селі Хрінівка Липовецького повіту на Вінниччині. Був третім сином, оскільки мав трьох братів (Івана 1874 р. н.; Романа 1876 р. н.; Спиридона 1896 р. н.) та єдину сестру Віру (1900 р. н.). У 1906 р. Микола Антонович закінчив народну школу, а з 1906 р. по 1913 р.

навчався у двокласному реальному училищі та сільськогосподарській школі. Проходив агрономічну практику в маєтку генерала Павлова в селі Кошлани, що на Вінниччині.

У 1915 р. Миколу Антоновича мобілізували до царської армії спершу у 309-й піхотний полк, а потім у 126-й. Він – учасник Брусилівського прориву, командир двох взводів, які форсували річку Прут в «районі Чернівців», за що нагороджений 7 червня 1916 р. Георгіївським хрестом 3 ступеню.

Однак, наприкінці червня 1916 р. в селі Мала Гука (Галичина) Скидан потрапив в полон і опинився в таборі для військовополонених «Пургшталь» (нині Пургшталь-ан-дер-Ерлауф – ярмаркова комуна у федеральній землі Нижня Австрія) за 20 км від Відня (Австрія). У статусі військовополоненого Скидан перебував до весни 1918 р. Звідсіля весною 1918-го колишнього бранця скерують до Володимира-Волинського. І саме на Волині він дізнався про гетьманський переворот та домовленості гетьмана з німецьким командуванням, а оскільки залишився прибічником Української Центральної Ради (*«Я та ще десятеро українців створили Революційний комітет для боротьби з гетьманством»* (ГА СБУ), то активно долучився до формування 1-ї дивізії сірожупанників (*«Однак, я у складі цієї дивізії не воював»*)). (ГА СБУ). А, коли ж отримав відомості про можливий арешт з боку гетьманців, утік з Володимира-Волинського додому, до рідного села.

У рідній Хрінівці Миколі Антоновичу довелося перебувати лише три місяці в якості інспектора з кооперації. Тоді як в листопаді 1918 р. його було обрано повітовим комісаром містечка Липовець, перебував він на цій посаді до лютого 1919 р. Саме від Липовецького повіту його скерували делегатом на Трудовий конгрес України. (У лютому–червні 1919 р. Микола Антонович – член Продовольчої комісії Трудового конгресу.)

Після 28 січня 1919 р. Скидан, як член Продовольчої комісії, виїхав до Вінниці, де відбулося три засідання цієї комісії. (Після відступу Директорії УНР і уряду з Києва внаслідок більшовицького наступу, комісії ТКУ проводили засідання та брали участь у спільних нарадах Директорії УНР та Ради Міністрів у Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. – О. З.). А коли прем'єр-міністром було обрано Остапенку Сергія Степановича (1881 – 1938), Продовольчу комісію було ліквідовано. Саме в ті дні 1-й та 3-й галицькі корпуси УГА «відбивали» в денікінців Київ й, відступаючи, проводили демаркаційну лінію з Білою гвардією «по м. Васильків». У переговорах з денікінцями з боку галичан брав участь й Микола Антонович, так як його, після ліквідації Продовольчої комісії, було призначено державним інспектором з пропаганди та агітаційної роботи 1-го Галицького корпусу УГА. Зокрема, тут він, як державний інспектор, був присутнім на публічному покаранні селян сіл Межиріки (нині

Кіровоградська область) та Васютинці (нині Черкаська область), через те, що селяни відмовлялися ділитися хлібом з галичанами, здійснювали напади на потяги й займалися крадіжками.

З вересня 1919 р. Миколу Скидана мобілізували вдруге, вже до лав Армії Української Народної Республіки, конкретніше до 2-ї Волинської стрілецької дивізії. В боях, які вела з «червоними» (загони Котовського) ця дивізія (район Балта–Вапнярка–Жмеринка), Скидан участі не брав. Його було призначено знову державним інспектором з пропаганди та агітаційної роботи.

Коли в листопаді 1919 р. стала очевидною поразка Армії УНР, Скидан звично повернувся назад до рідного села. До квітня 1920 р. він, як і раніше, липовецький інспектор з кооперації. А в травні 1920 р. вдруге став повітовим комісаром Липовця (на місяць).

Травень 1920 р. став рубіжним для Миколи Антоновича. Саме з цього часу в його житті почався період еміграційних поневірянь. Вийшовши за кордон із залишками армії УНР, колишній державний інспектор з пропаганди та агітаційної роботи потрапив спершу із сім'єю у Тарнів (Польща). (Дружина Миколи Антоновича – Скидан Ольга Олександрівна (1894 р. н.), син Юрій 1921 р. н. Детальніша інформація про них у проколах допитів – відсутня. – О. З.).

У Тарнові до початку 1921 р. Микола Антонович працював на різних посадах і отримував грошову допомогу від уряду УНР. *«Тут я – агітаційний комісар здебільшого. Мав заробітню платню та випадкові підробітки. Вмів вишивати, чим теж заробляв».* (ГА СБУ).

А на початку 1921 р. він з родиною переїхав до міста Кременець, де до квітня 1923 р. працював в одному із кооперативів «продавцем». Життя в Кременці було непростим для Скидана. На нього тут двічі доносили, нібито за зв'язки з комуністами та промонархічні погляди. А, головне, польська адміністрація турбувала Скидана через відсутність ресстрації. За це його навіть було офіційно заарештовано (14 днів арешту в квітні 1923 р.). І саме арешт змушує «вигнання» емігрувати далі, тепер вже до Чехословаччини.

Ще в Тарнові Миколі Антоновичу пощастило зустрітися із своїм колегою по австро-угорському полону Адольфом Шиндлером – колишнім батальйонним старшиною, з яким він обмінюється адресами. Шиндлер проживав на той час у Брні та працював агентом з продажу взуття чехословацької фірми «Батя». Скидан написав йому листа з проханням допомоги, водночас він звернувся по допомогу і до свого товариша по Українській партії соціалістів-революціонерів Івана Симоновича Паливоди (1885–1985). Як Шиндлер, так і Паливода активно клопоталися щодо отримання чехословацької візи Скиданом. Не дивно, що візу Скидан отримав 23 квітня 1923 р. у Львові в чехословацькому консульстві. А вже 28 квітня 1923 р. разом із дружиною та сином він прибув до Праги.

У Празі Скидану спершу довелося закінчити Матуральні курси (при Українській Господарській академії в Подебрадах), а вже після їх закінчення влитися до лав студентів Чеської Політехніки (агрономічний факультет), працюючи одночасно бібліотекаром в Українському громадському комітеті. Скиданове навчання на агронома тривало з 1925 р. до 1929 р. Після закінчення навчання його, як талановитого студента, залишили на кафедрі рослинництва та садівництва науковим співробітником. Проте, вже в 1934 р., як емігранта скоротили (давалася взнаки світова економічна криза, що зачепила ЧСР і розтягнулась тут з 1932 р. по 1935 р.). І з цього часу, тобто, з 1934 р. й по 1940 р. він – голова Українського суспільного видавництва.

Як свідчив він на допиті 10 вересня 1945 р.: *«Видавництво друкувало та продавало наукову, художню, економічну літературу, зокрема, й українською мовою. Була тут й література антирадянського характеру! Її замовляв здебільшого Тищенко (Сірий). (Тищенко Юрій Пилипович (1880 – 1953) – видавець, книгар, публіцист, письменник, журналіст, перекладач, суспільний діяч. Власник книгарні у Мукачеві в 1930-х рр. – О. З.). Моя роль голови видавництва – розподіл літератури в продажах та технічна робота»* (ГА СБУ).

«В 1939 р. я не працював, з 1940 р. чорнороб – канцелярист Земельного управління, як структурної одиниці Міністерства внутрішніх справ (Прага). Тут я працював до 1945 р. Я двічі викликався в Гестапо в 1942 р., перший раз мене питалися про моє ставлення до СРСР. Я відповів, що задоволений, бо Україна возз'єдналася з Галичиною. Другий раз причина виклику – участь в Батьківському комітеті гімназії, де навчався син. В 1943 р. мене знову двічі викликали як голову УСВ, бо українські націоналісти видали відозву проти німців з приводу «іздевательств» німців над українцями. Перевіривши бухгалтерію, мене відпустили. Через деякий час мене знову покликали. Попитали вчергове про УСВ та той же офіцер запитав мене чи чув я про Власова і як я оцінюю його діяльність? Я відповів, що нас, як українських емігрантів це не стосується, я особисто читав про Власова в газеті, і це справа Російської визвольної армії. Я додав, що дотримуюся переконань українських соціалістів-революціонерів» (ГА СБУ).

Потрібно додати, що з першого дня свого перебування в ЧСР та до моменту арешту, Микола Антонович проживав у Модржанах (Празькому передмісті). Його арешт відбувся 22 червня 1945 р. на одній із вулиць Праги. Скидан – негромадянин ЧСР – особа без громадянства – банально намагався дізнатися, приїхавши з Модржан до Праги, що ж буде далі, коли радянські війська захопили не тільки місто, а й весь колишній Протекторат. При арешті у нього було вилучено: трудову книгу, 228 чехословацьких крон, каталог книг, карточку чеської поліції про прописку та місце проживання і тимчасове посвідчення на прізвище Скидан.

Микола Антонович цікавив «радянських визволителів», насамперед, як український соціаліст-революціонер, а, отже, ідеологічний ворог. Ще в 1924 – 1928 рр. він перебував у членстві «Вільної громади». У 1929 – 1938 рр. виконував обов'язки секретаря Закордонного комітету Української партії соціалістів-революціонерів, до лав котрої вступив у 1919 р. А в 1937 – 1938 рр. був заступником голови Комітету допомоги українським та білоруським студентам у ЧСР. Отож, на усіх допитах він постійно пояснював одне й те саме: що «Вільна громада» – організація есерівського спрямування, керівником якої був Матвій Іванович Стахів (1895 – 1978). Друкованим органом організації виступав журнал «Життя», на сторінках якого пропагувалася ідея самостійної Української трудової республіки, обґрунтовувалася необхідність визвольної революції, висвітлювалася програма УПСР, публікувалися матеріали на теми шкільництва, літературні та сатиричні твори. Що ЗК УПСР – це організація, в якій перебувало не більше 20 осіб, які виступили опозицією Микиті Шаповалу (1882 – 1932). Серед них, зокрема: Лев Шрамченко, Никифор Григорій, Григорій Денисенко, Степан Ріпецький, Матвій Стахів, Карпо Кобернський, Олександр Роніс, Іван Паливода, Аркадій Животко, Микола Тимченко, Павло Богатський, Ісаєвич (ГА СБУ). Що Комітет допомоги українським та білоруським студентам в ЧСР займався, насамперед, наданням матеріальної допомоги (одягом, взуттям, їжею), для чого зумів у 1937 – 1938 рр. зібрати для студентів 20 000 чехословацьких крон.

22 грудня 1945 р. «чоловік середнього зросту, середньої фігури, з опущеними плечима, короткою шиєю, сивим волоссям, сірими очима, овальним обличчям, високим лобом, дугоподібними бровами, великим носом, маленьким ротом, тонкими губами, скошеним підборіддям, маленькими вухами» був засуджений на 10 років виправних робіт за статтями 54-2, 54-11 КК СРСР (антирадянська діяльність) без конфіскації майна за його відсутності. Помер Микола Антонович Скидан за рік до закінчення терміну ув'язнення. Реабілітований за відсутністю складу злочину в 1991 р.

У 2018 р. автор цієї публікації була єдиною людиною, яка затребувала довідку про реабілітацію професора УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі Миколи Олексійовича Тимченка. Вочевидь, як відзначили архівісти ГА СБУ, автор цієї публікації лишилась теж єдиною людиною, котра в 2024 р. поцікавилась долею Скидана Миколи Антоновича.

Висновки. Отже, формалізації та верифікації як опублікованих, так і неопублікованих біографічних даних громадсько-політичних діячів, науковців, фахівців через замовчування та містифікації потребує пильної уваги дослідника та критичної перевірки.

Список використаної літератури

1. Ковалів Ю. І. Містифікація. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. Отримано з <https://esu.com.ua/article-67928> (дата звернення: 14.05.2024).
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) (м. Київ). 2024. Ф. 3801, оп. 1, спр. 281, арк. 12.
3. Маркус В. (ред.), Маркус Д. (співред.). Енциклопедія української діаспори. Сполучені Штати Америки. Л–Р. Том 1-й. Книга 2-га. Нью-Йорк–Чикаго: Наукове Товариство імені Шевченка в Америці, 2012.
4. Науковий архів Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ). Ф. 11, оп. 1, спр. 107, арк. 1–2.
5. Українська пісня за кордоном. Світова концертна подорож Українського національного хору під проводом Олександра Кошиця; Голос закордонної критики. Париж: Українське музичне товариство ім. О. Кошиця в Парижі, 1929. 396 с.
6. ЦДАВОВУ України (м. Київ). Ф. 3972, оп. 1, спр. 289, арк. 2.
7. Зубко О. Є. М. Грушевський та українські вищі школи Чехо-Словаччини: втрачені можливості вченого та еміграції. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. 2001. №11. С. 44–55.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 65, оп. 1, спр. 73637-фп., арк. 108, 129, 135, 138, 144.

References

1. Kovaliv, Yu. I. (2019). *Mistyfikatsiia*. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Hoax. *Encyclopedia of Modern Ukraine*]. Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-67928> (data zvernennia: 14.05.2024) [in Ukrainian].
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOVU) (m. Kyiv) [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CSAHAAU) (Kyiv)]. F. 3801, op. 1., spr. 281, ark. 12 [in Ukrainian].
3. *Entsyklopediia ukrainskoi diaspory. Spolucheni Shtaty Ameryky. L–R.* [Encyclopedia of the Ukrainian diaspora. United States. L–R]. (2012). Tom 1. Knyha 2. Za red. Vasyliia Markusia (holovnyi redaktor) ta Darii Markus (spivredaktor). Naukove Tovarystvo imeni Shevchenka v Amerytsi. New–York–Chykaho: UVAN [in Ukrainian].
4. Naukovyi arkhiv Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» (m. Kyiv) [Scientific archive of the National University «Kyiv-Mohyla Academy» (Kyiv)]. F. 11, op. 1, spr. 107, ark.1–2 [in Ukrainian].
5. *Ukrainska pisnia za kordonom. Svitova kontsertova podorozh Ukrainskoho natsionalnoho khoru pid provodom Oleksandra Koshytsia; Holos*

zakordonnoi krytyky [Ukrainian song abroad. World concert tour of the Ukrainian National Choir conducted by Oleksandr Koshyts; The voice of foreign criticism]. (1929). Paryzh: Ukrainske muzychne tovarystvo im. O. Koshytsia v Paryzhi [in Ukrainian].

6. TsDAVOVU Ukrainy (m. Kyiv) [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (Kyiv)]. F. 3972, op. 1, spr. 289, ark. 2 [in Ukrainian].

7. Zubko, O. Ye. (2001). M. Hrushevskiyi ta ukraïnski vyshchi shkoly Chekho Slovachyny: vtracheni mozhyvosti vchenoho ta emigratsii [M. Hrushevskiyi and the Ukrainian higher schools of Czecho-Slovakia: the lost opportunities of the scientist and emigration]. *Visnyk Kyivskoho instytutu «Slov'ianskyi universytet» – Bulletin of the Kyiv Institute «Slavic University»*, 11, 44–55 [in Ukrainian].

8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (Kyiv) [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (Kyiv)]. F. 65, op. 1, spr. 73637-fp., ark. 108, 129, 135, 138, 144 [in Ukrainian].

Зубко О. Є. Біографії українських емігрантів міжвоєнної Чехословаччини: замовчування та містифікації (1919 – 1939)

При формалізації та верифікації як опублікованих, так і неопублікованих біографічних даних громадсько-політичних діячів, науковців, фахівців з'ясовується, що багато елементів їх біографій (дати народження й смерті, місце народження, соціальний або професійний статус, громадянство та інше) з джерел особового походження – некрологів, мемуарів, дослідницьких публікацій та навіть у власноруч написаних емігрантами Curriculum Vitae) – різьче відмінні.

Мереживо біографічних невідповідностей пояснюється двома причинами. По-перше, через природні помилки людської пам'яті, здатної витіснити, а той забувати інформацію, а отже, конструювати власну, тобто, нову біографію.

Для ідейних (вмотивованих) українців, які залишили Україну внаслідок програшу Національно-визвольних змагань 1919 – 1921 рр., питання про зміну або актуалізацію за кордоном нової культурної, мовної або професійної ідентичності не стояло. Ця категорія вихідців аж до 1925 р. очікувала падіння більшовицького режиму та мріяла тріумфально повернутися додому, тому зовсім не намагалися інтегруватися в нове культурне або професійне середовище. Ось і формувала, виписувала, унікальний паралельний простір – широку національну, громадсько-політичну й культурно-освітню інфраструктуру (професійні товариства, наукові інститути, навчальні заклади, видавництва, журнали й т. і.) – все те, що ототожнюють з українською еміграцією загалом.

Інша категорія українських вихідців, навпаки, була або стала аполітичною й, скориставшись обставинами, будувала індивідуальну

професійну кар'єру як в наукових так і фахових інституціях країн перебування з мінімальною підтримкою або зовсім без підтримки еміграційних організацій. Отже, для цієї категорії українських вихідців «випробування еміграцією» стало позитивним імпульсом, бо залишаючись в інституційних та мовних межах українських науки, політики, культури, економіки вона не змогла б досягти такого статусу та рівня.

По-друге, через біологічний механізм інтересу до того чи іншого знання або правом на отримання й приховування інформації загалом, зокрема, і особистої зокрема. Якщо з отриманням інформації якимось зрозуміло, то її приховування – інше, позаяк приховування інформації – це соціальна норма людського життя. Людина, яка нічого не приховує, викликає слушні побоювання в її душевному здоров'ї й підозри в якійсь конспірації, професійній легендарності (легендованості). Вагомо й те, що чим вище людина на соціальних щаблях, то більше їй є що приховувати. (Інакше як би вона туди взагалі потрапила?). Відповідно – секрети кожної із соціальних/політичних/фахових еміграційних ієрархій незліченні, як золото Полуботка.

До категорії так званих містифікованих біографій належить біографія Трохима Пасічника. До замовчуваних належать біографії Петра Савицького, Федора Сумневича та Ніни Дяченко-Гордаш, Миколи Тимченка та Миколи Скидана. Перших три замовчувані через аполітичність, свідоме намагання скористатися обставинами. Тоді як біографії двох останніх замовчувані здебільшого через ряд життєвих обставин і значно менше через політичні перестороги.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, біографії, Трохим Пасічник, Петро Савицький, Федір Сумневич, Ніни Дяченко-Гордаш, Микола Тимченко, Микола Скидан.

Zubko O. E. Biographies of Ukrainian emigrants of interwar Czechoslovakia: silence and mystifications (1919 – 1939)

When formalizing and verifying both published and unpublished biographical data of public and political figures, scientists, and specialists, it turns out that many elements of their biographies (dates of birth and death, place of birth, social or professional status, citizenship, etc.) come from sources of personal origin – obituaries, memoirs, research publications and even Curriculum Vitae written by emigrants themselves) are strikingly different.

The network of biographical inconsistencies is explained by two reasons. Firstly, due to the natural errors of human memory, which is capable of displacing and forgetting information, and therefore, constructing one's own, i.e., a new biography.

For ideological (motivated) Ukrainians who left Ukraine due to the defeat of the National Liberation War of 1919–1921, there was no question of

changing or actualizing a new cultural, linguistic or professional identity abroad. Until 1925, this category of immigrants expected the fall of the Bolshevik regime and dreamed of a triumphant return home, so they did not try to integrate into the new cultural or professional environment. That is how she formed, wrote out, a unique parallel space – a wide national, public-political and cultural-educational infrastructure (professional societies, scientific institutes, educational institutions, publishing houses, magazines, etc.) – all that is identified with the Ukrainian emigration in general.

Another category of Ukrainian immigrants, on the contrary, was or became apolitical and, taking advantage of the circumstances, built an individual professional career in both scientific and professional institutions of the host countries with minimal or no support from emigration organizations. So, for this category of Ukrainian natives, the «trial of emigration» became a positive impulse, because if it remained within the institutional and linguistic boundaries of Ukrainian science, politics, culture, and economy, it would not have been able to achieve such a status and level.

Secondly, due to the biological mechanism of interest in this or that knowledge or the right to receive and hide information in general, in particular, and personal information in particular. If obtaining information is somehow understandable, then hiding it is another, because hiding information is a social norm of human life. A person who does not hide anything causes legitimate fears about his mental health and suspicions of a high-quality conspiracy, professional legend (legendarity).

It is also important that the higher a person is on the social ladder, the more he has to hide. (Otherwise, how would she have gotten there at all?) Accordingly, the secrets of each of the social/political/professional emigration hierarchies are innumerable, like Polubotka's gold.

The biography of Trokhym Pasichnyk belongs to the category of so-called mystified biographies. Among those silenced are the biographies of Petro Savytskyi, Fedir Sumnevych and Nina Dyachenko-Hordash, Mykola Tymchenko and Mykola Skydan.

The first three are silenced due to apoliticalness, a conscious attempt to take advantage of the circumstances. While the biographies of the last two are kept silent mostly due to a number of life circumstances and much less due to political cautions.

Key words: Ukrainian emigration, interwar Czechoslovachychyna, biographies, Trokhym Pasichnyk, Petro Savytskyi, Fedir Sumnevych, Nina Dyachenko-Hordash, Mykola Tymchenko, Mykola Skydan.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 22.04.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 908(477.61)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-150-158

Набока Олександр Вікторович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
snaboka9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

СЕРГІЙ ГРУШЕВСЬКИЙ. ПОХРЕСНИК ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА ТА ФУНДАТОР КРАЄЗНАВСТВА ЛУГАНЩИНИ

Частково, у 2014 р., частково, у 2022 р. Луганщина була окупована російськими військами. Серед іншого, нова окупаційна влада реалізовує цілий комплекс політико-ідеологічних заходів, спрямованих на формування у місцевого населення уявлення про історичну приналежність Луганського краю до Росії. Остаточне «забуття» постатей, які робили усе для плекання регіональної української культури, її розвитку є, для путінського режиму військово-політичним пріоритетом. У зв'язку із цим, представники української історичної науки мають робити усе, щоб запобігти поширенню російських ідеологічних догм щодо Луганщини, та відстоювати ідею про те, що край розвивався саме у контекстах національної історії, незалежно від факторів, які сприяли дещо більшій русифікації, ніж інші регіони України.

У зв'язку із цим, ми вважаємо вивчення наукової діяльності історика, популяризатора ідей українізації та фундатора луганської краєзнавчої науки у 20-х рр. ХХ ст. Сергія Грушевського, вельми важливим і актуальним.

Розкриваючи ті чи інші аспекти цієї теми, ми спиралися на низку робіт українських науковців, зокрема: Олександра Приня (Принь, 2013) та Олександра Кучерука (Кучерук, 2014). Важливими джерелами, у яких розкриваються ті чи інші аспекти наукової та суспільної біографії Сергія Грушевського – є шляхові нотатки та щоденники радянського історика Сергія Піонтковського (Дневник, 2009), який у 1930 р. відвідав Луганськ, а також газетні статті у виданні «Луганська правда» (Грушевський, 1928), опубліковані у період, який досліджується.

Ключовим чинником культурного, наукового та суспільного життя України у 20-х рр. ХХ ст. стала політика «коренізації», як відомо, проголошена у 1923 р. Цей курс набув особливої популярності та сприяв

бурхливому розвитку українського національного життя в усіх без виключення регіонах України. Його значення було найбільше помітно на сході УРСР, тодішня столиця якої Харків – була центром поширення та популяризації модерної української культури. Не став виключенням і Донбас, незважаючи на те, що значна частина місцевої партійної еліти лише формально визнавала тодішній україноцентричний курс центрального керівництва. Проте, загальна лібералізація суспільного життя, підйом регіональної ідентичності у контексті загальноукраїнської, обумовила активізацію наукового та суспільного інтересу до проблем місцевої історії та культури.

Зокрема, нових, динамічніших, обертів набирала краєзнавча наука, одним з провідних центрів якої у 20-х рр. став Луганськ та діючий там Донецький інститут народної освіти (ДІНО). Серед викладачів та ініціаторів оформлення луганського краєзнавства був і провідний український та луганський історик Сергій Грушевський – похресник видатного науковця Михайла Грушевського, який з 1925 р. працював професором та деканом історичного факультету ДІНО.

Його наукова, суспільна та життєва біографія була типовою для тієї драматичної, переламної епохи. Сергій Грушевський народився у містечку Кам'янка, Чигиринського повіту, Київської губернії (сучасна – Черкаська область). Його батько – Григорій Грушевський – місцевий священик, до одруження співчував українській справі, проте покинув суспільне життя після укладення шлюбу із Ольгою Ранцовою. Є свідчення, що «дружкою» на весіллі був саме Михайло Грушевський (Кучерук, 2014).

Роками батько Сергій не проявляв жодного зацікавлення політикою, аж поки, вже після революції перейшов до Української автокефальної православної церкви. За це, у 1937 р. він буде заарештований та загине у таборі під Омськом (Кучерук, 2014).

Як вже було сказано раніше, хрещеним батьком Сергія став Михайло Грушевський – далекий родич родини. Середню освіту юнак здобув у м. Златопілля, у якій свого часу або навчалися, або вчителювали такі постаті української культури як письменники та поети Володимир Винниченко, Павло Филипович та Микола Зеров, композитор Борис Лятошинський. У 1909 р. Сергій закінчив гімназію із золотою медаллю, особливо відчуваючи потяг до історичної науки. Останнє обумовило початок навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету.

Відчуваючи занепокоєння за життя сина у великому місті, його батько просив про протекцію з боку Михайла Грушевського, проте, маститий вчений не міг виконати це прохання, бо саме у цей час працював на посаді керівника Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові (Кучерук, 2014).

Навчаючись у Києві, Сергій опинився у вирії різноманітних суспільно-політичних дискусій, під впливом яких він, навіть деякий час підтримував чорносотенні ідеї і був членом російської радикальної шовіністичної організації «Двоголовий орел».

Одночасно він успішно будував кар'єру історика. По закінченні Університету, Сергій Грушевський, у якості професорського стипендіата був залишений працювати на кафедрі російської історії, одночасно підробляючи ще і вчителем історії у одній з гімназій Києва. Це була восьма гімназія, у якій у той час закон божий викладав і майбутній активіст та священник УАПЦ Петро Тарнавський (Кучерук, 2014).

Налагоджувалося у особисте життя молодого історика. У 1916 р. він одружився з дочкою священника з Черкащини – Ольгою Левитською.

Революція 1917 р. та перемога більшовиків у національно-визвольних змаганнях, неоднозначно відобразилося на кар'єрі Сергій Грушевського. З одного боку, у першій половині 1920-х рр. він мав змогу прийняти активну участь у створенні Інституту народної освіти імені III інтернаціоналу у Златопіллі та очолити його. Наступного року його було перекинуто у Полтаву, де він отримав посаду інспектора народної освіти (Кучерук, 2014).

Проте, вірогідно, за родинні зв'язки (як відомо, Михайло Грушевський розглядався радянською владою, як один з її ключових ворогів) Сергія все частіше почали звинувачувати у «буржуазному націоналізмі». Щоб виправдатися, він навіть був змушений пройти принизливий ритуал «каяття» у своїх націоналістичних ухилах. Саме ця подія, на думку директора Музею Української революції 1917 – 1921 рр. Олександра Кучерука, обумовила його переїзд до Луганська, яке тоді розглядалася як частина його «перевиховання». «Для своєї спокути його з швагром направили в Луганськ, де він працював професором і деканом Інституту народної освіти» (Кучерук, 2014) – відзначав історик.

Прообраз згаданого Донецького інституту народної освіти (ДІНО) у вигляді учительських курсів був створений у 1921 році, у с. Маломиколаївка тодішнього Попаснянського району. У січні 1924 р. його було перенесено до Луганську – швидко зростаючого індустріального центру краю, який потребував у тому числі, і педагогічних кадрів. Відомий радянський історик Сергій Піотковський, який побував у місті у 1930 р. так описував його: «Самий Луганськ – містечко маленьке, у ньому практично немає двоповерхових будинків і цілі вулиці йдуть з біленьких магазинів – типові саклі. Тільки довгі труби заводів стоять наче журавлі, да кілька величезних нових будинків. Дійсно, пролетарії не поскупилися на Луганськ. Нові будинки – ВНЗ, робочі клуби, лікарні. Це такі будинки, що у будь-якому з наших міст, у самій Москві вони займуть достойне місце» (Дневник, 2009, с. 395), – відзначав історик.

Серед будівель, яка вразила гостя, була і споруда ДІНО. «Будівля Донецького педагогічного інституту – вона уся із скла та бетону, уся пронизана променями сонця та світла. Вона такого ж типу, що й інститут Леніна, тільки не таким чотирьохкутним коробом, а з вихідною високою баштою напівколом. Аудиторії – амфітеатром» (Дневник, 2009, с. 396), – згадував Піотковський. Ці «амфітеатри», вірогідно змусили його назвати Луганськ «степовими Афінами».

Попри поширений, нав'язуваний російською ідеологією стереотип про російськомовність Луганська, Піотковський писав про протилежне. Згадуючи про лекцію, яку він провів у ДІНО, він відзначав: «усе викладання йде українською. Хлопці погано говорять російською і мені надсилалися записки написані українською» (Дневник, 2009, с. 396). Ще більше його вразив той факт, що в Інституті працював родич Михайла Грушевського – Сергій. «Секретар осередку – українець, який не розмовляв російською, із жахом повідомив мені, що їх професор по історії Грушевський – чи то племінник, чи то брат українського академіка, який думає про якусь особливу схему України» (Дневник, 2009, с. 396), – писав Піотковський.

Ставши першим в Луганську професором (на кафедрі класової боротьби – О. Н.), а згодом, проректором з навчальної роботи та деканом факультету соціального виховання Сергій Грушевський виступив ініціатором створення комплексної наукової школи «донбасознавства», по суті започаткувавши регіональну краєзнавчу науку. Вже у 1925 р. він запропонував створити при ДІНО «науково-дослідної кафедри з вивчення природи, економіки, історії та побуту Донеччини з проектною назвою донбасознавства» (Принь, 2013, с. 216).

За його ініціативи, у липні 1925 р. ДІНО звернулися до Луганської інспектури народної освіти з пропозицією щодо створення такої кафедри вже у січні 1926 р. На думку дослідника діяльності Сергія Грушевського, історика Олександра Приня, діяльність кафедри мала бути спрямована на «на вивчення історії української культури, сприяти поширенню української національної культури на теренах усього Донбасу, організації краєзнавчої роботи історичного характеру, особливо в галузі революційних рухів на Донеччині» (Принь, 2013, с. 216).

Цю ініціативу підтримано також окружним з'їздом рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Луганської округи XI скликання у травні 1926 р.

Згодом, ректорат ДІНО з подачі Сергія Грушевського, почав виступати з ініціативами створення кафедри «донбасознавства» вже перед центральним педагогічним керівництвом УРСР. 3 липня 1926 р. було підготовлено звернення вже до Укрголовпрофосу НКО УСРР. За задумом автора проекту, це була не просто кафедра, а своєрідна регіональна «академія наук», яка складалася з кількох підсекцій:

- соціально-історична під головуванням професора Сергія Грушевського (з двома підсекціями: археологічною (керівник – Сергій Локтюшев) і підсекцією освіти та культурної праці на Донбасі (керівник – Фома Бельський));

- вивчення природних багатств Донбасу під керівництвом професора Євгенія Равіч-Щерби;

- вивчення промисловості й електрифікації Донбасу під керівництвом колишнього професора Варшавського політехнічного інституту Володимира Буравцова (Принь, 2013, с. 217).

Проте 13 липня 1926 р. Укрголовпрофос НКО УСРР відповів відмовою. У відповіді зазначалося, що «Наркомос вважає за недоцільне відкриття науково-дослідчої катедри з такими необмеженими науковими завданнями; науково-дослідні катедри організуються тільки по певній спеціальності кожна...» (Принь, 2013, с. 217). Натомість Наркомос УСРР рекомендував заснувати у Луганську наукове товариство.

Таким чином, представникам краєзнавчої науки на чолі із Сергієм Грушевським були вимушені піти шляхом створення громадської, добровільної організації - Наукового товариства Донбасу (НОД).

Установче засідання організації відбулося 20 вересня 1926 р. у приміщенні педагогічного музею ДІНО. У заході прийняло участь 34 чоловік, серед яких були професори, агрономи, викладачі місцевих інститутів та технікумів, інженери. Учасники заклали структуру НОД, яка мала складатися з шести наукових секцій: технічна; природнича; соціально-історична з підсекціями археології та економіки; педагогічна; сільськогосподарська та медична (Принь, 2013, с. 218).

На засідання також було закладено управлінську структуру НОД. Вона складалася з «Тимчасової ради товариства» (Грушевський, Буравцов, Каїнсон, Трикар, Кавешт, Джигіт), «Тимчасову президію» (Грушевський, Буравцов, Бельський). Головою товариства було обрано ініціатора його створення – Сергія Грушевського (Принь, 2013, с. 218).

Мета та завдання НОД були визначені Грушевським, у тому числі, і на сторінках місцевої преси. Зокрема, у газеті «Луганська правда» від 6 жовтня 1928 р., у статті «Завдання наукового товариства Донбасу» (Грушевський, 1928, с. 3), він відзначив кілька пріоритетних напрямів:

- розвиток зв'язків із господарчою системою;
- популяризація наукових досягнень серед широких мас населення;
- створення нових секцій та «підтягування» роботи відстаючих, зокрема, сільськогосподарської та хімічної;
- розвиток таких напрямів досліджень як геологічні розвідки, археологічні експедиції, екскурсії, збирання природно-історичних матеріалів;

– організація періодичних публікацій результатів досліджень, наукових записок;

У статті також були відзначені шляхи фінансування НОД. Сергій Грушевський визнавав, що членські збори покривали незначну частину видатків товариства. Він повідомляв, що воно існує на дотації Головна науки УРСР. Ще 500 рублів було виділено організації від луганського окрисполкому. Завдяки цій підтримці вдалося опублікувати перше наукове видання НОД. У майбутньому Сергій Грушевський мав намір звертатися по фінансування до виконавчих комітетів Луганська, Сталіно, Артемівська, Маріуполя, а також до провідних підприємств («Донвугілля», «Південмаштрест») (Грушевський, 1928, с. 3).

Активна частина діяльності товариства проходила у формі засідань з озвученням доповідей, у яких оголошувалися результати досліджень у тій чи іншій галузі. Особливо активним доповідачем був археолог Сергій Локтюшев. У 1926 – 1928 рр. він оголосив кілька промов серед яких: «Прежнее население реки Донца и его история по материальным находкам в Луганском округе» (30.11.1926), «Раскопки в Луганском округе в 1926 - 1927 гг.» (14.04.1927), «Раскопки в городищах Луганского округа» (15.06.1927), «Охрана памятников в Луганском округе» (14.02.1928) (Принь, 2013, с. 218)

Різні наукові історичні питання озвучував і Сергій Грушевський. Серед його доповідей: «До характеристики окупації німцями України у 1918 р.» (за матеріалами Луганського округу) (13.10.1926), «Кирило-Методієвське братство» (18.03.1927) (Принь, 2013, с. 218).

Аналіз публікацій у газеті «Луганська правда» дозволив О. Приню дійти до висновку, що воно існувало до 1929 р., коли, поступово почали зникати статті, у яких висвітлювалася його діяльність. До цього такі публікації виходили періодично. Давався в знаки і поступовий тиск радянської влади на неформальні культурницькі організації. «Кінець 1929 р. в УСРР позначився тиском на інтелігенцію старої формації, відбуваються зміни й у керівництві ВУАН. За пропозицією наркома освіти М.О. Скрипника, було прийнято рішення про ліквідацію товариств, що входили до структури ВУАН» (Принь, 2013, с. 219), – зазначав автор.

Згодом, у 1930 р. Сергій Грушевський покинув Луганськ та переїхав на Кубань, де отримав посаду завідуючого кафедрою історії Краснодарського педагогічного інституту імені М. А. Скрипника. Виступаючи прибічником українізації краю, він навіть виступив співавтором книжки «План українізації Північно-Кавказського аграрно-педагогічного інституту М. А. Скрипника».

Проте вже скоро наступили інші часи... 13 січня 1933 р. Сергій Грушевський був заарештований за сфабрикованим звинуваченням у діяльності підпільної контрреволюційної самостійницької організації «Союз Кубані й України». У серпні колегія ОГПУ засудила його на

10 років у Соловецькому таборі особливого призначення. 3 листопада 1937 р. він був розстріляний у урочищі Сандармох у Корелії, яке стало братською могилою для багатьох діячів «розстріляного відродження» (Кучерук, 2014).

Зазначимо, що нащадки Сергія Грушевського жили у Луганську до кінця ХХ ст. Зокрема, у славнозвісному житловому масиві міста «Китайська стіна» жила його онучка – дружина відомого археолога Гурина. Згодом, у 90-х рр. ХХ ст. вона виїхала на ПМЖ до Кіпру (Інтерв'ю, 2024.)

Отже, Сергій Грушевський став фундатором традицій луганської краєзнавчої науки, якій він надав саме україноорієнтовного контексту, оскільки «українськість» Луганського краю тоді, не викликала особливих запитань і ставилась під сумнів навіть маститими радянськими істориками. Відзначимо, що завдяки Грушевському центром поширення українізації на Луганщини став провідний вищий навчальний заклад – ДНУ. Подальші наукові статті будуть спрямовані на висвітлення діяльності інших провідних учасників наукового та суспільного життя Луганська у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Грушевский С. Задачи научного общества Донбасса. *Луганская правда*. 6 октября 1928.
2. Дневник историка С. А. Пионтовского (1927–1934). Казань: Казан. гос. ун-т, 2009.
3. Інтерв'ю з Теліженком С. Записано 23 травня 2024 р. м. Перечин.
4. Кучерук С. Сергій з роду Грушевських. 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24820336.html>
5. Принь О. В. Наукове товариство на Донеччині: міфи та реалії ХХ століття. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ, 2013. Вип. 24. С. 214–221.

References

1. Hrushevskiy, S. (1928). Zadachi nauchnogo obschestva Donbassa [The Tasks of the Donbas Scientific Society]. *Luhanska Pravda – Luhansk truth*, October 6 [in Russian].
2. Dnevnik istorika S. A. Piontkovskogo (1927–1934) [Diary of the Historian S. A. Piontkovsky (1927–1934)]. (2009). Kazan: Kazan State University [in Russian].
3. Interviu z Telizhenko S. [Interview with Telizhenko S.]. (2024). Recorded on May 23, Perechyn.
4. Kucheriuk, S. (2014). Serhii z rodu Hrushevskykh [Serhiy from the Hrushevsky Family]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/24820336.html> [in Ukrainian]
5. Pryni, O. V. (2013). Naukove tovarystvo na Donechchyni: mify ta realii XX stolittia [The Scientific Society in Donetsk Region: Myths and Realities of XX stolittia]

the 20th Century]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Proceedings of the Center for Monuments Studies*, 24, 214–221 [in Ukrainian].

Набока О. В. Сергій Грушевський. Похресник видатного історика та фундатор краєзнавства Луганщини

У статті комплексно розглянуто значення професора Донецького інституту народної освіти (ДІНО) Сергій Грушевського у процесі становлення української краєзнавчої науки на Луганщині у 20-х рр. ХХ ст. Серед іншого, висвітлено становлення Сергія Грушевського як історика та педагога, причини його переїзду до Луганську у 1925 року та початок кар'єри у ДІНО. Окремо і детально розглянуто спроби вченого створити кафедру з комплексного вивчення Донбасу, яка мала б стати прообразом регіональної академії наук. Визначено, що ці спроби зазнали невдачі, що обумовило створення громадського Наукового товариства Донбасу (НОД), яке активно працювало до 1929 р.

Внаслідок проведеного дослідження, автор дійшов до висновків, що Сергій Грушевський став фундатором традицій луганської краєзнавчої науки, якій він надав саме україноорієнтовного контексту, оскільки «українськість» Луганського краю тоді, не викликала особливих запитань і ставилась під сумнів навіть маститими радянськими істориками. Відзначимо, що завдяки Грушевському центром поширення українізації на Луганщині став провідний вищий навчальний заклад – ДІНО. Зазначено, що подальші наукові статті будуть спрямовані на висвітлення діяльності інших провідних учасників наукового та суспільного життя Луганська у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Сергій Грушевський, Луганськ, Наукове товариство Донбасу, ДІНО, українізація.

Naboka O. V. Serhiy Hrushevskiy. Godson of the outstanding historian and founder of local history of the Luhansk region

The article comprehensively examines the significance of the professor of the Donetsk Institute of National Education (DINO) Serhiy Hrushevskiy in the process of the formation of Ukrainian regional studies in the Luhansk Region in the 20-s of the XX ct. Among other, in the article are highlighted the development of Serhii Hrushevskiy as a historian and teacher, the reasons for his move to Luhansk in 1925, and the beginning of his career at DINO. Are separately and in detail considered the scientist's attempts to create a department for the comprehensive study of Donbas, which should become a prototype of the regional academy of sciences. It was determined that these attempts failed, which led to the creation of the public Scientific Society of Donbass (SSC), which actively worked until 1929.

As a result of the conducted research, the author came to the conclusion that Serhiy Hrushevskiy became the founder of the traditions of Luhansk local history science, to which he gave a Ukrainian-oriented context, since the

«Ukrainianness» of the Luhansk region at that time did not raise any particular questions and was questioned even by respected Soviet historians. It should be noted that thanks to the Hrushevsky center for the spread of Ukrainization in the Luhansk region, the leading higher educational institution became DINO. It is noted that further scientific articles will be aimed at highlighting the activities of other leading participants in the scientific and social life of Luhansk in the 20-s and 30-s of the XX-th ct.

Keywords: Serhiy Hrushevskiy, Luhansk, Donbas Scientific Society, DINO, Ukrainianization.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 18.05.2024 р.

Прийнято до друку 31.05.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Михальський І. С.

УДК 94(477)(1-21)"18/19":336.711

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-159-170

Радченко Наталія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор
кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна.
nataliia.radchenko@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

**РОЗВИТОК КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ МЕРЕЖІ
У МІСТАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Постановка проблеми. Більшість дослідників традиційно пов'язують зміни практично в усіх галузях соціально-економічного життя Російської імперії саме з реформою 1861 р., у тому числі й зміни у кредитно-банківській галузі. Економічна структура країни до реформ 1860-х рр. не мала приватних акціонерних комерційних банків, оскільки до їхнього проведення метою кредитування було забезпечення дворянства необхідними коштами. Цим завданням опікувалися державні структури. Після реформування і зміни соціальної структури суспільства кредитування стало явищем необхідним для більш широкого кола осіб, а, отже, виникла потреба у приватних структурах. Але знову перші банківські установи створюються під пильним оком держави, заснуються різноманітні казенні банки і домінує державний кредит (Новікова, 2009, с. 58). Установи дрібного кредитування (різні ощадно-позичкові товариства, кредитні товариства, земські каси, ощадні каси), відрізняючись за назвами і способами організації, були спрямовані на задоволення потреб населення у доступі до дешевого дрібного кредиту. Їхнім створенням переймалися земства та приватні особи. Вони були розраховані насамперед для людей, котрі займалися землеробством та промислами.

З огляду на це, цікавим явищем є історія розвитку мережі кредитно-фінансових установ в одній окремо взятій губернії. Харківська губернія та Харків були значним торговим та виробничим центром імперії у другій половині ХІХ ст. Цьому сприяло географічне розташування на перехресті торгових шляхів з Києва до Москви, а також на Кавказ та Крим, тут перетиналися два великі поштові тракти: Московський і Кавказький. У 1870 – 1880-х рр. через Харків пройшли залізничні шляхи, які з'єднали місто з Москвою, Курськом, Таганрогом, Ростовом, Севастополем, Кременчуком і Миколаєвом. На пореформений час на

Харківщину припадало майже 50% ярмаркового товарообігу українських губерній. У 1902 р. відкрилася Харківська кам'яновугільна і залізоторгова біржі, через які уклалися величезні угоди на продаж вугілля й металу. За даними на 1910 р., у губернії проживало 3417 тис. осіб у 4 218 населених пунктів.

У другій половині XIX ст., за офіційним документами, у Харківській губернії було 18 міст: губернське – Харків, 10 повітових – Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Ізюм, Куп'янськ, Лебедин, Охтирка, Старобільськ, Суми; 7 заштатних – Біловодськ, Білопілля, Золочів, Краснокутськ, Недригайлів, Слов'янськ, Чугуїв.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що процес становлення мережі кредитно-банківських установ у містах Харківської губернії, а також їх вплив на соціально-економічний розвиток міст у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. до сьогодні залишається темою малодослідженою. У науковій літературі історія банків регіону зустрічається у двох випадках. По-перше, у зв'язку з діяльністю О. Алчевського та банкрутством двох його банків – Харківського земельного та Харківського торгового (Герценштейн, 1903; Снегирев, 1903), та по-друге, у працях присвячених історії банківської справи Російської імперії (Краснікова, 1999; Ходченко, 2008; Новікова, 2009; Кириченко, 2012; Радченко, 2019).

Метою дослідження є спроба систематизувати окремі факти становлення банківської системи у населених пунктах Харківської губернії у другій половині XIX ст. – на початок XX ст. та визначити основні характеристики функціонування подібних кредитно-банківських установ.

Методи дослідження у статті добиралися відповідно до мети та опиралися на принцип історизму. Представлені вони загальнонауковим методом аналізу і спеціально науковими історико-порівняльним та історико-генетичним методами. Застосування цих методів дозволило послідовно простежити процес формування і розвитку історичних знань з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Києва чи Одеси де функціонували філії Державного банку до середини XIX ст. Харків та губернія не мали жодної банківської установи. Перша Контора Державного банку відкриється у Харкові тільки у 1843 р., активний розвиток галузі відбувається після реформ 1860-х рр.

У результаті реформ російський уряд прагнув створити сильну кредитно-банківську систему, у якій значна увага приділялася б різним громадським та приватним акціонерним комерційним установам. Для цього було прийнято ряд законів, а серед них «Положення про міські громадські банки» 1862 р. Впродовж 1860–1870-х рр. у Харкові та губернії відкривається низка міських громадських банків. У 1865–1866 рр. відомо про роботу у Старобільську міського громадського банку, а у

Сумському повіті почав працювати Білопільський міський громадський банк та Сумський міський громадський банк (ПЗЗ РІ, 1865, с. 13).

Активна поява кредитно-банківських установ саме цієї форми – міські громадські банки, була викликана, по-перше, реалізацією селянської реформи 1861 р. і потребою у появі спеціалізованих місцевих іпотечних земельних фінансових інституцій, по-друге, активним розвитком органів міського і земського самоврядування, реалізацією соціальних ініціатив яка потребувала додаткового фінансування, та по-третє, широкою потребою місцевого населення у доступному короткостроковому кредитуванні та іпотеці, так наприклад, специфікою діяльності міських громадських банків мало стати орієнтування на середні прошарки тогочасного міського населення.

Для задоволення потреб населення у дрібному кредитуванні з 1860-х рр. в українських губерніях почала формуватися мережа установ дрібного кредитування. Проте у Харківській губернії таких установ вкрай мало. І серед різноманіття подібних установ на Харківщини до 1870 р. було запроваджено лише такий їх тип як ощадні каси. Основною відмінністю ощадної каси від звичайних кредитних закладів була відсутність власних спекулятивних або промислових цілей. Каса переслідувала інтереси вкладників, приймаючи від них гроші та збільшуючи їх шляхом нарахуванням відсотків. Перша міська ощадна каса була відкрита у Харкові у 1864 р., через рік у Сумах було відкрито ще одну ощадну касу.

Наприкінці 1860-х рр., у 1868 р. у Харкові було започатковано один із найбільш відомих українських банків – Харківський торговий банк із основним капіталом, що складався із 5000 акцій і вартість кожної дорівнювала 100 руб. Через кілька років, у 1871 р. на таких самих засадах створено Харківський земельний банк із загальним капіталом 1 млн руб. Капітал банку був заснований за допомогою випуску 5000 акцій по 200 руб. кожна. На початок ХХ ст. капітал Торгового банку становив 1 млн руб., а капітал земельного банку – близько 9 млн руб. Серед засновників обох банків відразу виділилася постать харківського купця-промисловця О. Алчевського. На кінець ХІХ ст. він став одним із найбільших банкірів та промисловців Російської імперії, а його статок оцінювався у 12 млн руб. (за іншими джерелами 19 млн руб.) (Панченко, 2004).

З моменту заснування обох харківських банків Алчевський стає Головою ради Земельного банку та членом правління Торгового банку. Фактично він управляє обома установами на свій розсуд. Документи судової справи свідчать, що О. Алчевський часто призначав за власним бажанням не лише співробітників обох банків, але й членів його правління. На засіданнях ради правління банків він вирішував усе самостійно, не беручи до уваги голоси та думки інших. Як свідчать сучасники О. Алчевський був наділений великим розумом, сильною

волею, яка межувала із деспотизмом, великою енергією і працьовитістю (Снегирьов, 1903, с. 853).

Приміщення обох банків знаходилися спочатку в одній будівлі, а потім у розташованих поряд будинках. На Миколаївській площі у Харкові, на замовлення О. Алчевського, було побудовано «подвійну» будівлю, яка містила внутрішній прохід. «Архітектура будівлі була досить символічна, як би натякаючи на початкову нерозривність двох банків, між якими перетікали невидимі для сторонніх фінансові потоки, так само, як по переходу між банківськими будівлями переміщалися співробітники» (Мошенский, 2014, с. 428). Обидва банки, перебуваючи у такому тісному взаємозв'язку за складом управління та штатом працівників, ще більше зближались за фінансовими операціями.

Після указу 1871 р. що визначав загальні засади, на яких могли бути організовані кредитні установи земствами у губернському центрі заснували Харківський міський громадський банк. За деякий час він змінив назву на Харківський міський купецький банк (ПЗЗ РІ, 1871, с. 82-83). Від самого початку основною заявленою метою створення нових банків було забезпечити населенню доступ до дешевих кредитних коштів землевласникам і міщанам-домовласникам під заставу землі чи міської нерухомості. Банки, які розпочали свою діяльність спочатку в 5 губерніях, досить скоро розширили її до 18.

Харків як місто, що досить швидко розвивалося, привернуло увагу великих банків імперії, які з 1872 р. почали відкривати у Харкові свої відділення або агентства, це і: Санкт-Петербурзький міжнародний комерційний банк, Азово-Донський комерційний банк, Волзько-Камський комерційний банк, Катеринославський комерційний банк.

За два роки відчинили двері для клієнтів банкірські будинки «М. Рабінович та сини» та «Роман Рубінштейн та сини». На той час банкірські будинки і контори, фактично здійснювали той самий об'єм операцій, що й комерційні банки, за невеликими виключеннями. По-перше, вони вважалися за приватні установи і тому не мали необхідності у затвердженні статутів та публікації своєї фінансової звітності. По-друге, об'єм їхніх обігів був значно меншим за комерційні банки. Тогочасний міністр фінансів І. Вишнеградський стверджував, що банкірські установи, контори і міняльні лавки «нічим, крім назви, не відрізняються один від одного», за винятком того, що «діють без жодного контролю». За його словами, вони займаються як «позитивно шкідливими» операціями (короткострокове кредитування), так і забороненими законом угодами, мається на увазі розстрочка внутрішніх білетів з вирашем позик і права на їх отримання (Радченко, 2019, с. 300).

У 1870 – 1890-х рр. кредитно-банківську мережу губернії поповнили низка банків чи банківських відділень у повітових містечках Харківщини:

1) міські громадські банки: Зміїв (1872 р.), Слов'янськ (1872 р.), Ізюм (1872 р.), Охтирка (1876 р.), Куп'янськ (1878 р.);

2) селянські банки: Олександрівський Сумський селянський сільськогосподарчий банк (1885 р.);

3) банківські відділення: Селянського земельного, Об'єднаного комерційного і Орловського банків в Охтирці (1870 р.); Державного банку, Об'єднаного комерційного та Харківського земельного банку в Сумах (1896 р.).

З 1870-х рр. кредитно-банківську мережу Харкові доповнюють установи дрібного кредитування. Найбільш часто вони створювалися у вигляді товариств взаємного кредитування чи ощадно-позичкових кас. Основною відмінністю між кредитним товариством (спількою) і ощадно-позичковим товариством була відсутність у першого сплати пайових внесків. Основний капітал кредитних товариств створювався із позик Державного банку або земських кас дрібного кредиту.

Однією з перших постала Губернська земська каса дрібного кредиту. На той час земства прагнули розвивати дрібне кредитування, намагаючись таким чином покращити становище населення. Однак «При заснуванні товариств земства керувалися добрими намірами і захопленням модою, ніж діяли в усвідомленні тих умов, які потрібні для розвитку товариств. Маючи за мету прийти на допомогу менш заможним елементам села, земства не усвідомлювали самі, в якій спосіб це завдання може бути здійсненим, – зауважує дослідник історії земств Б. Веселовський, – Коли ж виявилось, що товариства йдуть на користь головним чином заможним елементам села в земських колах, що найбільш цікавилися товариствами, – настає розчарування» (Веселовський, 1909–1911, с. 42).

Натомість з 1870-х рр. в регіоні активно розвиваються ощадно-позичкові каси на базі різних підприємств: Ощадно-позичкова каса службовців товариства «Соколов і Жлудський», Ощадно-позичкова каса службовців Харківської губернської земської лікарні, Ощадно-позичкове товариство службовців Руського паровозобудівного і механічного товариства.

З 1870 р. працює Товариство взаємного кредитування прикажчиків м. Харкова (ПЗЗ РІ, 1870, с. 13-20), Перше та Друге Харківські товариства взаємного кредиту, Харківське міське кредитне товариство та Харківське ощадно-позичкове товариство. Також у Харкові розташовувалося Товариство взаємного кредиту гірничопромисловців Півдня Росії.

Створюються Товариство взаємного кредиту повітових земств – Ізюмського, Куп'янського, Охтирського, Лебединського, Сумського (ПЗЗ РІ, 1872, С. 584-592, 997-1005).

Серед повітових центрів губернії активно розвивалися Суми. Завдяки розвитку цукрової, машинобудівної, металообробної і текстильної

промисловості Суми перетворилося на один із найбільший економічних осередків губернії, чому сприяла побудова у 1877 р. залізничної станції. В місті з населенням 15,5 тис чоловік працювало 14 фабрик. Тричі на рік проходили значні за розмірами ярмарки, розташовувалися 7 товарних складів та більше 300 різних крамниць і лавок. У 1878 р. в сумах почало працювати Сумське товариство взаємного кредиту. У місті було відкрито філії Державного банку, Об'єднаного комерційного та Харківського земельного банку, Сумський міський громадський банк, Олександрівський Сумський сільськогосподарчий селянський банк.

Олександрівський Сумський сільськогосподарчий селянський банк у 1885 р. допоміг заснувати відомий меценат І. Харитоненко. Статутний капітал банку становив 50 000 крб. і майже всі кошти дав І. Харитоненко. Він же дав назву банку і визначив його основне завдання – допомагати селянам.

У 1884 р. Державний банк починає приймати соло-векселі землевласників під заставу землі. Найбільше подібних операцій проходить в Харківській та Херсонській губерніях. Подібне кредитування було дуже ризикованим, адже заставлене майно не завжди могло покрити суму боргу. Це був вимушений крок держави для підтримки сільського господарства після неврожаю 1879, 1880, 1882 рр. (Мошенский, 2014, с. 363). 1885 р. у Харкові запрацювали відділення Державних земельних банків – Дворянського та Селянського.

На середину 80-х рр. відомо, що у Харкові працює ще одна міська ощадна каса та один банкірський будинок П.Д. Новова, проте точні дати початку їхньої діяльності не відомі.

На початку ХХ ст. Харків сколихнула новина про самогубство О. Алчевського. Ця подія призвела до початку банкрутства обох його банків та гучного судового процесу щодо зловживання службовим становищем з боку їхніх керівників (Снегирьов, 1903, с. 856-867).

Розглядаючи справи банків, судом було доведено, що Земельний банк переводив значну частину своїх коштів до Торгового банку, а звідти ці гроші потрапляли у власне розпорядження О. Алчевського. До судового розгляду потрапили взаємні фінансові операції банків, починаючи із 1896 р. На 1 січня 1896 р. із Земельного банку до Торгового було переведено більше 3,6 млн руб. Поступово поточний рахунок збільшувався і на червень 1901 р. загальна заборгованість Торгового банку Земельному сягнула 5,5 млн руб. Прийняття Торговим банком таких значних сум було прямим порушенням його статуту (п. 1 ст. 12), за положенням якого від однієї особи банк міг прийняти не більше 8 % свого основного та запасного капіталів разом узятих. Земельний банк отримував такі кошти, закладаючи власний запасний капітал у різних кредитних установах, а отримані суми передавав у Торговий банк (Белов, 2008, с. 139-140; Снегирьов, 1903, с. 852-853).

Економічна криза 1889 – 1901 рр. змусила О. Алчевського звернутися за допомогою до Міністерства фінансів, і особисто до С. Вітте, однак отримавши декілька відмов 7 травня 1901 р. він скоїв самогубство, кинувшись під потяг. Напередодні Алчевський надіслав телеграму своєму секретарю А. Гродецькому, текст якої підтверджує думку саме про самогубство: «Як жахливо я закінчую... якщо Христина Данилівна залишиться в живих, допоможіть їй... Скільки людей я погубив, не виключаючи і власних дітей» (Смерть, 1901, с. 1). Точки зору про самогубство дотримувалися не усі, ходили чутки про помсту конкурентів або просто нещасний випадок (Любарска-Письменная, 1906, с. XVIII).

Самогубство Алчевського стало причиною серйозних побоювань щодо становища харківських банків, якими він фактично керував. Призначені урядом ревізії Земельного банку 1901 р. виявили ряд зловживань у обох банках. Перевірка змусила Харківський земельний банк вимагати від Торгового банку виплати заборгованості у розмірі 5403550 руб. 14 коп. Через невиконання взятих на себе зобов'язань, адже Торговий банк не мав грошей на сплату цієї суми, його було визнано неплатоспроможним боржником (Радченко, 2019, с. 136). Вирок було оголошено членам правління Харківського земельного та Харківського торгового банку, їх було позбавлено волі на строк від 1,5 до 3,5 років та основних прав. Двох учасників справи було виправдано.

Судова справа Харківського земельного банку і її учасників отримала свою оцінку у сучасників, професор Харківського університету П. Мигулін вважав основною помилкою О. Алчевського розпочинати великі будівельні проекти під час економічної кризи 1899 – 1901 рр.: «Зовсім випадково виявлені були зловживання в Харківському земельному банку, засновник якого ... мав добру репутацію у Міністерстві фінансів і навіть мав славу «фінансового генія». У даному випадку цей «геній» ... закладав у різних установах заставні листи земельного банку ... отримані гроші передавав на поточний рахунок місцевого торгового банку ... а потім отримував їх з торгового банку для своїх операцій, головним чином, для фінансування величезного Донецько-Юр'ївського металургійного заводу. Завод передбачалося ... продати іноземним капіталістам з великим баришем, і, погасивши борг торговельного банку, дати можливість останньому повернути гроші земельному банку, який викупив би надстрокові заставні листи і їх знищив би» (Мигулін, 1904, с. 431).

Кредитно-банківські установи Харківщини, що витримали роки Першої світової війни знищила більшовицька окупація. Російська влада, обравши Харків за свою «маріонеткову» столицю, зупинила усю торгіву і промислову діяльність. Банки під виглядом конфіскації майна було пограбовано, до того ж росіяни видали заборону на здійснення будь-яких банківських операцій.

Спроби української влади налагодити банківську справу привели до відкриття у Харкові навесні 1918 р. Південного комерційного банку у вересні 1918 р. та Донецького гірсько-промислового банку. Проте повернути довіру населення до надійності банківського вкладу в умовах безперервних революцій, переворотів та війни було майже неможливо. А захоплення росіянами влади у 1919 р. поклали край існуванню кредитно-банківських установ.

Наукова новизна. Здійснено спробу реконструкції мережі банків і установ дрібного кредитування міст Харківщини даного періоду.

Висновки. У пореформений час в Харківській губернії спостерігається поява та становлення кредитно-банківських установ. Переважають інституції які займаються земельними та іпотечними угодами. Відповідно найбільш активний розвиток мають державні та громадські банки. Центрами економічного життя губернії є Харків та Суми, що підтверджується активним розвитком банківської справи у цих містах. Велику роль для розвитку банківської справи Харківщини відіграв О. Алчевський. Доля його банків є досить показовою для Російської імперії, яка лише переживала перехід до напівфеодального до капіталістичного укладу економіки, з недосконалим законодавством, «біржовими лихоманками» та спекуляціями, феноменом «кишенькових» банків, явищем обтяження банківського портфеля акціями підприємств. Натомість мають слабкий розвиток установи дрібного кредитування. Їх більшість становлять ощадні каси та товариства взаємного кредитування, що створюються переважно за ініціативи міських чи земських органів влади або ж за професійною ознакою. Майже відсутньою є інформація за розвиток кредитної кооперації на селі, а отже це питання потребує додаткового вивчення.

Список використаної літератури

1. Белов Ю. Алчевские: По публикациям городских газет. Алчевск: С.А. Бондаренко, 2008. С. 139–140.
2. Веселовский Б. История земства [в 4 т.]. СПб., 1909–1911. Т. 2. 1909. 703 с.
3. Герценштейн М. Харьковский крах: По поводу злоупотреблений в Харьковском земельном и торговом банках. С.-Петербург: Типография Спб. акц. общ. «Слово», 1903. 201 с.
4. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.): дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Полтава, 1999. 232 с.
5. Кириченко В. Українські земельні банки Російської імперії і фінансово-промислові групи. *Право і безпека*. 2012. № 1(43). С. 18–22.
6. Любарска-Письменная М. Клевета: Мой процесс с бароном Н. О. Тизенгаузеном. Москва: Печатня А. И. Снегирёвой, 1906. С. XVIII.
7. Мигулин П. Наша банковская политика (1723–1903 гг.). Харків:

- Тип. «Печатное дело», кн. К. Н. Гагарина, Клочковская-51, 1904. 454 с.
8. Мошенский С. Финансовые центры Украины и рынок ценных бумаг индустриальной эпохи. Лондон: Xlibris, 2014. 503 с.
9. Новікова І. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ: КНУ, 2009. 235 с.
10. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 год / ред. Я. Голяховский. Харьков: Губ. стат. ком., 1864. 358 с.
11. Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 год / ред. Я. Голяховский. Харьков: Университетская типография, 1865. 410 с.
12. Панченко А. Документи Харківського земельного банку к. XIX – п. XX ст. у колекції Харківського історичного музею [Електронний ресурс]. *Десяті Сумцовські читання: збір. матер. Всеукр. наук. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження видатного українського вченого, академіка АН України М. Ф. Сумцова*, 16 квітня 2004 р. Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2004>
13. Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗ РІ). II. Т. 40 (1865 г.). № 42536. Заснування Громадського банку в м. Старобільськ, Харківської губернії. С. 13.
14. ПЗЗ РІ. II. Т. 45 (1870 г.). № 47877. Статут Товариства взаємного кредиту прикажчиків у місті Харків. С. 13–20.
15. ПЗЗ РІ. II. Т. 46 (1871 г.). № 49220. Перейменування Харківського міського громадського банку на Харківський міський купецький банк. С. 82–83.
16. ПЗЗ РІ. II. Т. 47 (1872 г.). № 51339. Статут Товариства взаємного кредиту Ізюмського повітового земства. С. 584–592.
17. ПЗЗ РІ. II. Т. 47 (1872 г.). № 51564. Статут Товариства взаємного кредиту Куп'янського повітового земства. С. 997–1005.
18. Радченко Н. Джерела з історії діяльності кредитно-банківських установ Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). Ужгород: Гражда, 2019. 584 с.
19. Смерть А. К. Алчевского. *Биржевые ведомости*. 1901. 10 мая. С. 1.
20. Снегирев Л. Процесс о злоупотреблениях в Харьковских земельном и торговом банках: Судебное следствие. Приговор палаты. Кассационные жалобы. Судебные прения. Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1903. 1332 с.
21. Ходченко О. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2008. Вип. 41. С. 136–144.

References

1. Belov, Y. (2008). The Alchevsk: Based on City Newspaper Publications [Alchevskie: Po publikatsiiam gorodskikh gazet]. (pp. 139–140). Alchevsk: S. A. Bondarenko [in Russian].

2. Veselovsky, B. (1909–1911). The History of Zemstvo [Istoriia zemstva]. Vol. 2. St. Petersburg, 1909. 703 p. [in Russian].

3. Herzenstein, M. (1903). The Kharkiv Collapse: Regarding the Abuses in the Kharkiv Land and Trade Banks [Kharkovskii krakh: Po povodu zloupotreblenii v Kharkovskom zemel'nom i torgovom bankakh]. St. Petersburg: Printing House of the St. Petersburg Joint Stock Company «Slovo». 201 p. [in Russian].

4. Krasnikova, O. (1999). Finance and Credit in the Agriculture of Left-Bank Ukraine During the Era of Free Enterprise (1861–1917) [Finansy ta kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoi Ukrainy epokhy vil'noho pidpriemnytstva (1861–1917 rr.)]. *Ph.D. dissertation*. Poltava. 232 p. [in Ukrainian].

5. Kyrychenko, V. (2012). Ukrainian Land Banks of the Russian Empire and Financial-Industrial Groups [Ukrains'ki zemel'ni banky Rosiis'koi imperii i finansovo-promyslovi hrupy]. *Law and Security*, 1(43), 18–22 [in Ukrainian].

6. Liubarska-Pysmennaia, M. (1906). Libel: My Case with Baron N. O. Tizengauzen [Kleveta: Moi protsess s baronom N. O. Tizengauzenom]. Moscow: A. I. Snegireva Printing House. p. XVIII [in Russian].

7. Myhulin, P. (1904). Our Banking Policy (1723–1903) [Nasha bankovskaia politika (1723–1903)]. Kharkiv: Printing House «Pечатnoe Delo», K. N. Gagarin Book, Klochkivska-51. 454 p. [in Russian].

8. Moshenksy, S. (2014). Financial Centers of Ukraine and the Securities Market of the Industrial Era [Finansovye tsentry Ukrainy i rynek tsennykh bumag industrial'noi epokhi]. London: Xlibris. 503 p. [in Russian].

9. Novikova, I. (2009). Development of the Banking System of Ukraine in the Context of the Formation of the Market Economy (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Rozvytok bankivs'koi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. *Ph.D. dissertation*. Kyiv: KNU. 235 p. [in Ukrainian].

10. Memorial Book of the Kharkiv Province for 1864 [Pamiatnaia knizhka Kharkovskoi gubernii na 1864 god]. Edited by Ya. Holyakhovsky. (1864). Kharkiv: Provincial Statistical Committee. 358 p. [in Russian].

11. Memorial Book of the Kharkiv Province for 1865 [Pamiatnaia knizhka Kharkovskoi gubernii na 1865 god]. Edited by Ya. Holyakhovsky. (1865). Kharkiv: University Printing House. 410 p. [in Russian].

12. Panchenko, A. (2004). Documents of the Kharkiv Land Bank at the End of the 19th – Early 20th Century in the Collection of the Kharkiv Historical Museum [Dokumenty Kharkivs'koho zemel'noho banku k. XIX – p. XX st. u koleksii Kharkivs'koho istorychnoho muzeiu]. *Tenth Sumtsov Readings: Collection of Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference Dedicated to the 150th Anniversary of the Birth of the Prominent Ukrainian Scientist, Academician of the NAS of Ukraine M. F. Sumtsov*, April 16, 2004. Retrieved from <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2004> [in Ukrainian].

13. Complete Collection of Laws of the Russian Empire [Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii]. (*CCL RE*). II. Vol. 40 (1865). No. 42536. Establishment of the Public Bank in Starobilsk, Kharkiv Province [in Russian].

14. *CCL RE*. II. Vol. 45 (1870). No. 47877. Charter of the Mutual Credit Society of Clerks in Kharkiv [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita prikazchikov v g. Kharkov]. pp. 13–20 [in Russian].

15. *CCL RE*. II. Vol. 46 (1871). No. 49220. Renaming of the Kharkiv City Public Bank to the Kharkiv City Merchant Bank. [Pereimenovanie Kharkovskogo gorodskogo obshchestvennogo banka na Kharkovskii gorodskoi kupecheskii bank]. pp. 82–83 [in Russian].

16. *CCL RE*. II. Vol. 47 (1872). No. 51339. Charter of the Mutual Credit Society of the Izium County Zemstvo [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita Iziumskogo uezdnogo zemstva]. pp. 584–592 [in Russian].

17. *CCL RE*. II. Vol. 47 (1872). No. 51564. Charter of the Mutual Credit Society of the Kupiansk County Zemstvo [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita Kupianskogo uezdnogo zemstva]. pp. 997–1005 [in Russian].

18. Radchenko, N. (2019). Sources on the History of Credit-Banking Institutions in Dnieper Ukraine (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Dzherela z istorii diial'nosti kredytno-bankivs'kykh ustanov Naddniprians'koi Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. Uzhhorod: Grajda. 584 p. [in Ukrainian].

19. The Death of A. K. Alchevsky [Smert' A. K. Alchevskogo]. *Stock Exchange News*. (1901, May 10). p. 1 [in Russian].

20. Snegirev, L. (1903). Protsess o zloupotrebleniiakh v Kharkovskikh zemel'nom i torgovom bankakh: Sudebnoe sledstvie. Prigovor palaty. Kassatsionnye zhaloby. Sudebnye preniia [The Case of Abuses in the Kharkiv Land and Trade Banks: Judicial Investigation. Verdict of the Chamber. Cassation Appeals. Judicial Debates]. Moscow: A. I. Snegireva Printing House. 1332 p. [in Russian].

21. Khodchenko, O. (2008). On the History of the Development of City Public Banks in the Russian Empire and Ukraine (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Z istorii rozvytku mis'kykh hromads'kykh bankiv v Rosiis'kii imperii ta Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. *History of National Economy and Economic Thought of Ukraine*, (41), 136–144 [in Ukrainian].

Радченко Н. М. Розвиток кредитно-банківської мережі у містах Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У даній статті розглядаються причини заснування і розвитку кредитно-банківських установ в містах Харківській губернії як складової частини економіки українського міста протягом XIX – початку XX ст. Метою дослідження є аналіз впливу кредитно-банківських установ на економічний і соціальний розвиток міст Харківської губернії протягом

XIX – початку XX ст., розбудову міської інфраструктури. Методи дослідження у статті добиралися відповідно до мети та опиралися на принцип історизму. Представлені вони загальнонауковим методом аналізу і спеціально науковими історико-порівняльним та історико-генетичним методами. Застосування цих методів дозволило послідовно простежити процес формування і розвитку історичних знань з досліджуваної проблематики. Реконструйовано мережу банків і установ дрібного кредитування міст Харківщини даного періоду. Висновки. Виокремлено низку завдань, які потребують подальших дослідницьких зусиль науковців різних держав.

Ключові слова: місто, міська інфраструктура, міські банки, громадські банки.

Radchenko N. Development of the credit-banking network in the cities of the Kharkiv province in the 19th – early 20th centuries

This article examines the reasons for the establishment and development of credit and banking institutions in the cities of Kharkiv province as part of the economy of the Ukrainian city during the 19th – early 20th centuries. The purpose of the study is to analyze the impact of credit and banking institutions on the economic and social development of the cities in the Kharkiv province during the 19th – early 20th centuries, as well as on the development of urban infrastructure. The research methods in the article were selected in accordance with the purpose and based on the principle of historicism. They are represented by a general scientific method of analysis and special scientific historical-comparative and historical-genetic methods. The application of these methods allowed us to consistently trace the process of formation and development of historical knowledge on the issues under study. Scientific novelty. The network of banks and small credit institutions of the cities of the Kharkiv province in this period was reconstructed. Conclusions. The formation of the credit and banking network was associated primarily with the development of cities. It was not until the last third of the nineteenth century that credit and banking institutions were beginning to play a significant role in urban life. The emergence of banks and small credit institutions took place primarily in cities, where reliable lending was needed by merchants and industrialists, as well as a certain part of the traders and craftsmen. However, the population's need for affordable small loans was not addressed. A number of tasks that require further research of scientists from different countries have been identified.

Key words: city, urban infrastructure, municipal public bank, the Kharkiv province.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 061.22(477.61)«1917»

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-171-185

Тараненко Микола Григорович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
mikolataranenko8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4283-5757>

ДО ПИТАННЯ ПАМ'ЯТНИХ СТОРІНОК ІСТОРІЇ ЛУБЕНЩИНИ

Історичне краєзнавство, як галузь історичної науки, справедливо вважається своєрідним чистим джерелом духовності, самобутності та культури українського народу. Адже воно розкриває нерозривну єдність рідного краю з Україною, дає змогу відчувати органічний зв'язок історії кожного села, міста, краю з історією нашої Батьківщини, відчувати причетність до неї кожної української родини й чітко усвідомити, що стати гідним спадкоємцем кращих традицій рідного краю є патріотичним обов'язком й складовою частиною кожного національно свідомого громадянина. Тому не випадково, особливо в умовах нашого буремного сьогодення, проблемі предметного вивчення історії рідного краю приділяється постійна увага вітчизняних дослідників, котрі підготували й продовжують готувати цікаві краєзнавчі розвідки з історії різних регіонів України.

В цьому сенсі не стала виключенням й історія Лубенщини, яка в 1988 році урочисто відзначила 1000-ліття заснування свого «стольного града» міста Лубни. Зрозуміло, що ця знаменна подія стала вагомим приводом для появи цілої низки цікавих історичних досліджень, присвячених історії Посульського краю. Зазначимо, що ця традиція була започаткована ще 100 років тому з появою краєзнавчої праці Кирила Бочкарьова «Очерки Лубенской старины», яка отримала доволі неоднозначну оцінку серед науковців. Адже К. Бочкарьов у своєму дослідженні намагався реабілітувати таку одіозну історичну постать як князь Ієремія Вишневецький, котрий в українській історіографії однозначно вважався уособленням абсолютного зла. Сучасні місцеві краєзнавці Борис Ванцак, Ігор та Валерій Козюра, Юлія Буцко, Віктор Ревегук та ін. намагаються по-новому, об'єктивно, без ідеологічних упереджень і політичних уподобань дати відповіді на проблемні маловідомі питання історії Лубенщини, в тому числі й щодо так званої

квазі – держави «Вишневещини». Важливу роль в цьому контексті, безумовно, відіграло проведення м. Лубни в 2013 році міжнародної наукової конференції «Князі Вишневецькі та їх місце в історії України», присвяченої 1025-літтю заснування Лубен, та видання збірника наукових праць «Старожитності Посулля» з нагоди відзначення 100-річчя Лубенського краєзнавчого музею. Однак зазначимо, що далеко не усі маловідомі сторінки історії Лубенщини знайшли сьогодні своє детальне й об'єктивне висвітлення у краєзнавчих розвідках вітчизняних дослідників. Тому на окремих з них, на наш погляд, варто ще раз зосередити увагу науковців і дати їм зважену й об'єктивну оцінку. Саме у цьому є мета, запропонованої автором статті, зміст якої, безсумнівно, має актуальний характер.

Посульський край з центром в м. Лубни в ХІХ ст. завдяки його живописним краєвидам справедливо називали “Українською Швейцарією”. (Князі Вишневецькі, 2018, с. 12). Історично він належить до тих європейських місцевостей, що були заселені первісними людьми декілька десятків тисяч років тому ще за часів стародавнього кам'яного віку - палеоліту. Саме до цього раннього періоду історії людського суспільства відноситься знайдена в 1871 році одним з перших українських археологів лубенцем Ф. Камінським стоянка первісної людини біля села Гінці на Лубенщині.

Ця археологічна пам'ятка започаткувала вивчення історії кам'яного віку на європейській частині тогочасної Російської імперії. Варто зазначити, що археологічні дослідження залишків Гінцівської стоянки переконливо спростували твердження західно – європейських дослідників, що бущітто середня частина Східної Європи, в тому числі й Україна, не була заселена мисливцями за мамонтами в стародавньому кам'яному віці (Ванцак, 1993, с. 5]. На думку вітчизняних вчених, саме з цього часу, як і в наступний період, територія Посулля була постійно залюднена. Адже згодом в урочищі Слобідка археологи виявили людське поселення часів мезоліту (ХІ–VІ тис. до н. е.), а на Лисій горі під Лубнами були знайдені залишки стоянки неолітичного періоду (Ванцак, 1988, с. 25) Зауважимо, що в період неоліту територію Лубенщини заселяли племена дніпро – донецької лісостепової культури, які переходили до скотарства й землеробства і вважалися вітчизняними істориками пращурами східних слов'ян. В наступний період, насамперед, в часи залізного віку (І тис. до н.е.) населення Посульщини відчуває на собі відчутний тиск агресивних іраномовних скіфських племен, які опанували степову зону Північного Причорномор'я, звідки постійно нападали на лісостепові райони Лівобережної України. Як наслідок, місцеве осіле населення, щоб захистити себе від набігів кочовиків, мусило споруджувати захисні земляні вали й рови, обирати місця для свого проживання на високих берегах р. Сули та її притоків. Зокрема, залишки селищ так званого скіфського часу були знайдені археологами

Ф. Камінським та В. Ляскоронським в Лубнах та навколишніх селах Засуллі, Березоточі, Литвяках та ін. Тільки в урочищі Лиса гора ними було досліджено 15 курганів – могильників одиночного й групового поховань як знатних, так і простих людей (Ванцак, 1993, с. 6)

Як відомо, наприкінці раннього залізного віку на історичній арені Європи помітну роль починають відігравати східні слов'яни, які були представлені племенами зарубенецької та черняхівської культур. Зазначимо, що територія Лубенщини також входила до ареалу розселення представників спочатку зарубенецької, а згодом й черняхівської культур. Їх пам'ятки були знайдені на Замковій Горі в Лубнах, а також в селах Терни, Калайденці, Піски, Солониця та ін. Незважаючи на велике спустошення за часів навали гунів в IV ст. і втечу частини місцевого населення в північні лісові райони, територія Посулля залишилася заселеною східними слов'янами – так званими сіверянами, які займалися землеробством, скотарством, ремеслами та торгували з іншими слов'янськими племенами.

Говорячи про головний центр Посульського краю – місто Лубни, варто зазначити, що воно є одним з старовинних міст України. На думку вчених, його назва, ймовірно, походить від головного заняття давніх місцевих мешканців – виготовлення луб'яних витворів. Адже не випадково попередником міста була стародавня фортеця під назвою Лубно (“Лубьно”), що згадується в “Повісті временних літ” легендарного Нестора Літописця від 1107 року (Енциклопедія історії України. 2009, с. 281). Літопис за Іпатіївським списком під 988 роком оповідає про побудову Великим князем київським Володимиром Святославовичем ряду міст – фортець для захисту південних кордонів Київської Русі від нападів кочовиків печенігів. Як відомо, за його вказівкою почали “ставити городи на Десні, Трубежу, Остру, Стугні та Сулі”. В “Истории Переяславской земли с древнейших времён до середины 13 века” (1897 р.) є згадка, що вже в X ст. на Сулі було розпочато будівництво міста – фортеці (Ванцак, 1993, с. 25–26), яке було одним із пунктів оборонної лінії, зведеної київським князем Володимиром Святославовичем. Про це свідчать рештки городища літописного Лубна, виявлені в ході археологічних розкопок на території Лубен в урочищі Верхній Вал. Згідно з археологічними даними вказане городище виникло наприкінці X – на початку XI ст. і становило 4 гектари. (Енциклопедія історії України. 2009, с. 281). Найбільш укріплена частина фортеці (цитадель) була там, де тепер в Лубнах вулиця Верхній Вал, неподалік від неї знаходилося ще одне укріплення (Нижній Вал). Вони мали природний захист з усіх боків. Адже фортецю оточували річки Сула, Лубянка з притоками Буценівкою й Богиничем, а також круті схили глибоких ярів. На зовнішній захисній лінії фортеці, крім штерншанців (п'ятикутніх польових укріплень), було сім земляних бастионів. На території фортеці існували численні підземні галереї, коридори, ходи.

Під час ворожої облоги в них знаходили прихисток мешканці “города”, розташованого навколо фортеці (Бочкарев, 2011, с. 26–27). Як відомо з історичних джерел, фортеця припинила своє існування внаслідок монголо-татарської навали (Енциклопедія історії України, 2009, с. 281).

Узагальнивши писемні та археологічні матеріали, інститут історії Академії Наук України в 1984 році склав “Висновок про заснування м. Лубни Полтавської області”, де наголошувалося, що саме 988 рік є часом виникнення Лубен. (Ванцак, 1988, с. 26) Водночас зауважимо, що серед науковців існувала й альтернативна версія щодо місцезнаходження і дати спорудження стародавньої Лубенської фортеці. Зокрема, археолог Ю. Моргунов, котрий в 1972 – 1978 рр. предметно вивчав укріплення Посульської оборонної лінії Київської Русі, вважав, що літописний град Лубен (Лубно) був закладений не в районі лубенського Верхнього Валу в 988 році, а пізніше на території нинішнього Мгарського Спасо-Преображенського монастиря, що знаходиться в 6 кілометрах на північ від міста. На його думку, саме тому місто Лубен (Лубно) вперше згадується в “Повчанні” Володимира Мономаха в описі подій 1107 року, а також в статтях цього ж року Лаврентіївського та Іпатіївського літописів. (Козюра, 2009, с. 21–26; Князі Вишневецькі, 2018, с. 90–96). Щоправда, дещо пізніше Ю. Моргунов після проведення археологічних розкопок

А. Супруненок на Замковій горі в Лубнах визнав помилковість своєї попередньої версії і погодився, що саме на Замковій горі було закладено легендарну Лубенську фортецю Володимиром Великим (Старожитності Посулля, 2018, с. 95).

Після ліквідації монголо-татарського іґа в другій половині XIV ст. Лубенщина опиняється в складі Великого князівства Литовського, а згодом внаслідок Люблінської унії 1569 року – Речі Посполитої. В ході польської колонізації українських земель наприкінці XVI ст. ці благодатні землі в 1590 році були передані у власність польським королем Сигізмундом III черкаському старості Олександру Вишневецькому. Як свідчать документальні джерела, 16 січня 1591 р. О. Вишневецький отримав королівську грамоту на будівництво замка «над рекою Сулою лежачим», який було закладено неподалік руїн стародавнього Лубенського городища (Ванцак, 1993, с. 14). У відповідності з цим правовим актом територія Посулля майже на шість десятиліть стала частиною величезних земельних володінь князів Вишневецьких.

З цього часу князівська резиденція на Посульщині стала називатись «Олександрів». Проте, ця нова назва не була позитивно сприйнята місцевими мешканцями і тому місту згодом була повернута першоназва – Лубни. Варто зазначити, що саме Лубни в 1591 році першими на Полтавщині отримали Магдебурське право. З його одержанням тогочасні

лубенці стали користуватися самоврядуванням, створили цехову організацію, отримали міську печатку і герб. У відповідності з Магдебурзьким правом мешканці Лубен були об'єднані в «громаду», очолювану виборними війтом і бурмістрами, котрі засідали у міській ратуші. В місті було сформовано військовий гарнізон на чолі з отаманом. Однак за часів князювання Ієремії Вишневецького Лубни, на відміну від інших міст, що мали Магдебурзьке право і були звільнені з під юрисдикції місцевих землевласників, стали фактично приватновласницьким княжим містом, в якому війту і бурмістрам довелося постійно узгоджувати вирішення життєво важливих для лубенців проблем безпосередньо з «державцем-князем» чи уповноваженими ним старостами. Тому, зазвичай, на тогочасних юридичних актах поруч із підписами лубенського війта, бурмістрів й отамана знаходився так званий дозволяючий «автограф» князівського старости.

Говорячи про історію Лубенщини за часів князювання Ієремії (Яреми) Вишневецького, варто також наголосити, що саме в цей час виникла так звана «Вишневещина», яку деякі сучасні українські історики після розпаду Київської Русі, та загибелі Галицько-Волинського князівства з поспіхом стали йменувати новим важливим етапом генези вітчизняного державотворення.

У цьому контексті нагадаємо, що першу спробу «реабілітації» такої одіозної історичної особи як І. Вишневецький здійснив лубенський історик – краєзнавець К. Бочкарьов, котрий у своїй праці «Очерки Лубенской старины» намагався показати творця «Вишневещини» як видатного державотворця, якому на заваді його далекосяжних задумів, спрямованих на відродження української державності, як з'ясувалося, стала Національно-визвольна війна українського народу проти шляхетної Польщі під проводом Богдана Хмельницького. За словами К. Бочкарьова, «на фоні народного дикунства й шляхетської розпусти XVII століття різко виокремлюється героїчна особистість Ієремії, і передчасно загинувший супротивник Хмельницького ще чекає історика, котрий, не знаючи ні жалю, ні гніву, очистив би його пам'ять і від патріотичних наклепів та перебільшених католицьких панегіриків» (Бочкарев, 2011, с. 106).

Напевно, на цей заповітний заклик К. Бочкарьова через 100 років відгукнулися нарешті сучасні українські дослідники – новатори Ю. Рудницький, Ю. Винничук, Ю. Коржаков та ін., які у своїх наукових розвідках із великим жалем констатують, що саме за часів князювання Ієремії Вишневецького був втрачений останній шанс відновити українську державність у вигляді класичної монархії (Козюра, 2009, с. 32–33).

Майже в унісон із вище згаданими вченими, полтавські історики-краєзнавці Юлія Буцко, Ігор та Валерій Козюри також твердять, що

молодий і амбіційний князь І. Вишневецький ще до свого переселення на Лівобережжя України вважав свої задніпровські володіння гетьманатом, а себе рівним за своїм державним статусом і правами із Великим Литовським князем Радзивілом (Козюра, 2009, с. 32). В цьому зв'язку вказані дослідники, як на вагомий аргумент, посилаються на твердження польських істориків К. Шайнохи та Я. Відацького, за словами яких, українські козаки за мужність, сміливість й проявлений у битвах героїзм буцімто вважали можливим обрання Яреми Вишневецького гетьманом України. Окрім цього, вони для підтвердження своєї позиції наводять також слова шведського дипломата, сучасника князя Ієремії, котрий вважав володаря «Вишневецьчини» великим патріотом своєї Батьківщини, «за що його любив не лише народ, і особливо козаки, але й шляхта також» (Козюра, 2009, с. 31).

Віддаючи належне гоноровому характеру князя Яреми Вишневецького, який нерідко виступав навіть проти польського короля й був визнаним лідером шляхетської опозиції, його сміливості, військовому таланту, дипломатичному хисту, організаторським та господарським здібностям в справі розбудови своїх велетенських земельних володінь, однак мусимо зауважити, що не варто з надмірним поспіхом ототожнювати так звану «Вишневецьчину» або «Задніпровську Україну» з черговим етапом історії українського державотворення. В цьому контексті зазначимо, що Ярема Вишневецький цілком свідомо, незважаючи на заповіт своєї матері Раїни Вишневецької не зраджувати батьківської православної віри, в 1631 році заради своєї успішної політичної кар'єри прийняв католицизм, вірою і правдою служив Речі Посполитій і був першим з польських магнатів, котрий встав на її захист під час Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1676 рр. Виникає цілком логічне питання : чому такий палкий патріот України, про що йшлося вище, раптом опинився в таборі ворога українського народу, а не підтримав заради своєї палколюбивої Батьківщини його боротьбу за свободу і державну незалежність на чолі з Богданом Хмельницьким, з яким, до речі, до початку революційних подій 1648 року князь Ярема, судячи з листування з майбутнім гетьманом України, був у доволі дружніх стосунках? (Князі Вишневецькі, 2018, с. 93). Окрім цього мусимо констатувати, що Ієремія Вишневецький за своє недовге, але бурхливе і насичене важливими подіями життя нічим себе не проявив як патріот землі української, її народу, а тим більше, як будівничий Української держави. На наш погляд, він, як спадкоємець величезних земельних латифундій, створював своєрідну квазідержаву на зразок родової удільної вотчини в межах Речі Посполитої. І тому так звана «Вишневецьчина» не має нічого спільного з генезою відродження українського державотворення. Адже Ярему Вишневецького, насамперед, турбувало збереження й збільшення своїх незліченних багатств та особистої влади над залежними від нього

людьми. Цілком зрозуміло, що коли на Січі спалахнуло козацьке повстання в 1648 році він, дбаючи про захист своєї власності, на чолі 10-12-тисячного війська відданих йому покатоличених і полонізованих шляхтичів (Смолій, 1999, с. 98). Виступив першим з польських магнатів на боротьбу проти повсталого українського народу, справжнім представником якого він ніколи не був. Кривавий слід, який залишив князь Ярема після себе під час каральної операції на Правобережній Україні, став, як виявилось, однією з головних причин переростання козацько-селянського повстання у справжню національно-визвольну війну. В цьому зв'язку наголосимо, що саме після перших перемог під Жовтими Водами і Корсунем Богдан Хмельницький напевно, припинив би війну, але, за його словами, на його шляху стояв Ярема Вишневецький і єдине, чого він прагнув – це крові Ієремії (Князі Вишневецькі, 2018, с. 92). Нагадаємо, що вже в ході цієї війни гетьман України спочатку прийшов до висновку про необхідність для України автономних прав в складі Речі Посполитої, згодом федерації України, Литви та Польщі а в кінцевому підсумку в лютому 1649 року і створення незалежної Української держави.

Повертаючись до внеску Яреми Вишневецького в історію українського державотворення, варто нагадати його сучасним «реабілітаторам», що саме він відіграв одну з провідних ролей у фатальній для подальшої долі України битві під Берестечком в 1651 році. Адже саме у цій битві, як відомо, вирішувалося принципове питання існування двох ворогуючих держав – України і Польщі.

Чи втратили українці внаслідок Хмельниччини останній шанс у вигляді так званої «Вишневецьчини» відродити класичну монархічну форму державного правління? На наш погляд, це сталося ще набагато раніше за часів «козакування» легендарного родича Ієремії – князя Дмитра Вишневецького, котрий, на думку відомого українського історика М.Брайчевського, у своїх амбітних планах розраховував використати неабиякий військовий потенціал українських козаків у своїй боротьбі за княжий титул у Києві. Як відомо, після смерті останнього київського удільного князя Семена в 1470 році і запровадження литовською владою воєводської форми правління у Києві Дмитро Вишневецький був одним із законних нащадків Олельковичів і реальним претендентом на київський княжий стіл. Однак, за словами М.Брайчевського, ідея відтворення української феодальної державності у вигляді класичної монархії вже на середину XVI ст. в українському суспільстві стало анахронізмом й безперспективною утопією (Брайчевський, 1993, с. 78).

Чи стала б волелюбна українська спільнота через 100 років після цих подій, маючи за зразок Запорозьку Січ, як праобраз проголошеної згодом

Б. Хмельницьким Української козацької республіки, підтримувати намагання Яреми Вишневецького відродити українську монархію?

Напевно, ні, особливо враховуючи ту ганебну роль, яку відіграв він в ході революційних подій в Україні в середині XVII ст., жорстоко топлячи в крові виступ українського народу проти польського панування. Про яку гетьманську державу на чолі з Яремою Вишневецьким, повагу, шану і навіть любов українського козацтва і селянства до нього може йти мова, коли, за словами очевидців, в Немирові влітку 1648 року князь Ярема, залитий кров'ю закатованих ним людей, особисто очолював звірячу розправу над повстанцями й з ненавистю кричав: «Катуйте їх так, щоб вони відчували, що вмирають» (Новий довідник, 2012, с. 191). В цьому контексті варто додати, що навіть польські історики К. Шайноха, Ю. Шуйський, К. Качківський та ін., котрі, як правило, «героїнізують» постать Яреми Вишневецького, відзначають його надмірну жорстокість, свавілля та бузувірство, що не визнавало ні існуючих в Речі Посполитій законів, ні влади короля, а О. Гурка, окрім цього, засуджував участь одіозного князя у грабуванні маєтків удів і сиріт, а також у загарбанні володінь інших польських шляхтичів і магнатів (Князі Вишневецькі, 2018, с. 98–100).

За часів Хмельниччини Лубни стають центром новоствореного Лубенського козацького полку, який брав активну участь у боротьбі проти польських, турецьких і татарських завойовників, а також у Північній війні, в ході якої значна частина козаків полку на чолі з полковником Д. Зеленським виступила на боці гетьмана І. Мазепи під час його антиросійських визвольних змагань. В цей період виник нині чинний герб міста Лубни: на блакитному фоні рука, що тримає полковницьку булаву-пірнач. Варто зазначити, що після Переяславської ради 1654 року лише невелика частина лубенців під шаленим тиском і залякуваннями присягнула на вірність московському цареві. І тому московитам довелося в 1659 році вдруге приводити до присяги населення Лубенського полку (Ванцак, 1993, с. 20).

Перебуваючи під владою Російської імперії, Лубни стало повітовим центром і продовжило свій соціально-культурний розвиток. З 20-х років XVIII ст. по 1862 р. тут була створена і діяла Головна польова аптека. Місцеві виробники лікарських рослин для постачання медикаментів армійським шпиталям при аптеці заклали два сади лікарських рослин (Енциклопедія історії України. 2009, с. 281). В 1803 році в Лубнах була відкрита лікарня, в 1802 р. – чоловіча, а в 1878 р. – жіноча гімназії, в 1891 р. – сільськогосподарська школа. В 1885 році неподалік міста було створено один з перших приватних музеїв України – Лубенський музей К. Скаржинської (Князі Вишневецькі, 2018, с. 6).

Не залишилися Лубни й осторонь бурхливих подій, що відбувалися під час першої російської революції 1905–1907 рр. Як відомо, жовтневі політичні страйки 1905 року, які в окремих містах України переросли у збройні повстання, спричинили шалений спротив російського самодержавства, особливо його ревносних прихильників-чорносотенців,

котрі в революційних виступах трудящих мас повсюдно вбачали так званий єврейський слід. Як наслідок, в Росії прокотилася хвиля єврейських погромів, що охопили й Україну. Для охорони громадського порядку, життя й майна мешканців Лубен, протидії єврейським погромам, арештам і переслідуванням революціонерів Андрій Лівіцький з братами Володимиром та Миколою Шеметами запропонували створити коаліційний комітет, що складався, передусім, з представників Української соціал-демократичної робітничої партії та інших партій соціалістичного спрямування. Члени комітету сформували в Лубнах дружину місцевої самооборони. Ця ініціатива комітетчиків була підтримана гласними міської думи, її головою Взятковим, а також повітовим справником Кирдановським. Як наслідок, комітет став фактично тимчасовим органом влади так званої «Лубенської республіки», яка мала шість бойових дружин для боротьби з чорносотенцями.

17 жовтня 1905 року переляканий розгортанням революційних подій цар Микола II підписав Маніфест, в якому громадянам Російської імперії дарувалися демократичні права і свободи, у тому числі і свобода друку. Цим не забарилися скористатися члени Лубенської самооборони вже згадані вище брати Шемети. Без попереднього дозволу губернатора 12 листопада 1905 року вони видали перший на теренах Російської імперії україномовний часопис «Хлібороб». Газета мала епіграф «Селяни всієї України єднайтеся» і містила заклики до створення Селянської партії на програмних засадах наділення землею українських селян. Зазначимо, що редактори газети не закликали селян до насильницького самозахвату землі, а пропонували об'єднатися в політичну партію та до консолідації національно-патріотичних сил для наступної демократичної розбудови українського суспільства. (Ревегук, 2018, с. 228)

Редактором газети «Хлібороб» значився Микола Шемет, але фактично ним був його брат Володимир, а ідейно-політичне спрямування часопису визначав Микола Міхновський. Поява на Лівобережній Україні першої україномовної газети справила глибокий вплив на тогочасне українське суспільство і водночас викликала величезну стурбованість царської влади. Як наслідок, проти В. Шемета було порушено кримінальне провадження, а на початку грудня 1905 року після виходу п'ятого номера газету «Хлібороб» було закрито, а її видавця М. Шемета оштрафовано на 25 крб (Ревегук, 2018, с. 228–229).

Після поразки революції в листопаді 1907 року А. Лівіцький, його дружина Марія, брати М. та В. Шемети, М. Огородній, Кирдановський, Взятков та інші причетні до створення «Лубенської республіки» (всього 57 осіб) були заарештовані. Їм інкримінували незаконне створення альтернативного царській владі місцевого органу управління, заклики до антидержавного бунту, а також вбивство поліцейського та ще однієї особи, яка виявилася поліцейським провокатором. (Енциклопедія історії

України, 2009, с. 282); Ревегук, 2018, с.19). Як згодом з'ясувалося, вони були вбиті есерами-терористами.

Справа заарештованих під назвою «Лубенський процес» розглядалася з 15 січня по 13 лютого 1909 року Київським військовим окружним судом. Підсудних захищали відомі на той час адвокати Микола Міхновський та Арнольд Марголін. Вирок військового суду був доволі жорстоким: 5 активних учасників «Лубенської республіки» були засуджені до смертної кари, 14 – до каторжних робіт. Однак адвокати підсудних зуміли виявити у судовій справі сфальсифіковані свідчення і подали апеляційну скаргу. Справа була переглянута, багато підсудних було виправдано, а до смертної кари були засуджені лише два справжніх кримінальних злочинця (Ревегук, 2018, с. 19).

В ході Української революції 1917–1921 рр. влада в Лубнах з калейдоскопічною швидкістю змінювалася декілька разів. Зокрема, за часів Центральної Ради місто підпорядковувалося Українській Народній Республіці; згодом в січні 1918 року його захопили більшовики; в березні 1918 р. кінний полк В. Петріва за підтримки німецьких окупаційних військ звільнив Лубни від більшовиків; в квітні 1918 р. місто опинилося у складі Української держави гетьмана П. Скоропадського; згодом знову стало складовою частиною УНР; в січні 1919 р. Лубни вдруге були захоплені більшовиками; в червні 1919 р. опинилися під владою Добровольчої армії генерала А. Денікіна; в грудні 1919 року в місті остаточно утвердилася радянська влада (Енциклопедія історії України, 2009, с. 282).

В ході цих швидкоплинних змін пам'ятними для Лубенщини стали події, пов'язані із створенням тут Української демократично-хліборобської партії (далі УДХП), засновниками якої стали брати Володимир і Сергій Шемети. На її установчий з'їзд, що відбувався в Лубнах 29 червня 1917 року, прибуло близько 800 селян та 200 представників української патріотично налаштованої інтелігенції. З проектом програми новоутвореної партії делегатів з'їзду ознайомив С. Шемет, а її остаточна редакція була підготовлена В. Липинським і опублікована в жовтні 1917 року. В програмі УДХП була поставлена кінцева мета досягти повної державної незалежності України – у вигляді «повної власновільності і суверенності українського народу» (Ревегук, 2018, с. 232). Партія проголошувала необхідність проведення радикальної аграрної реформи, спрямованої на користь селян, і ліквідацію поміщицького землеволодіння. Однак, на відміну від українських соціалістичних партій, УДХП вважала за основу розвитку села фермерські господарства та традиційну для українців приватну власність на землю.

Після формування організаційної структури УДХП 6 березня 1918 р. в Лубнах було скликано черговий з'їзд партії, делегати якого висловили недовіру діючому уряду УНР, який за своїм складом був майже повністю

соціалістичним, і направили до Києва делегацію у складі 205 селян на чолі із С.Шеметом з вимогою до Центральної Ради припинити свої соціалістичні експерименти і поділитися владою в Україні з хліборобами-демократами. Проте ці пропозиції урядом УНР не були прийняті до уваги, а голова Центральної Ради М. Грушевський не знайшов потреби зустрічатися із членами селянської делегації (Ревегук, 2018, с. 73).

Варто зазначити, що одночасно з УДХП проти аграрної політики Центральної Ради рішуче виступив й створений на Полтавщині поміщиками-дворянами так званий «Союз хліборобов-собственников», який на своєму установчому з'їзді, що відбувся в сусідньому з Лубнами Хоролі. На відміну від селян ця хліборобська спілка визначила дещо іншу мету своєї діяльності, а саме : охорону особистих прав та майнових інтересів землевласників.

Як відомо, Центральна Рада, незважаючи на вимоги українських селян-хуторян та поміщиків, не змінила свою аграрну політику. Тому на кінець квітня 1918 р. представники хліборобських партій та організацій вирішили скликати в Києві Всеукраїнський з'їзд. Цікаво, що на передодні його проведення 28 квітня 1918 року майбутній гетьман України П. Скоропадський відвідав помешкання братів Шеметів в Києві й висловив особисте прохання підтримати його кандидатуру членами делегації УХДП під час обрання на з'їзді гетьмана України (Ревегук, 2018, с. 232). Хліборобський конгрес, як відомо, зібрався 29 квітня 1918 р. в приміщенні Київського цирку, в роботі якого взяло участь майже 8 тисяч делегатів з усіх губерній України. Вони з великим піднесенням проголосили П. Скоропадського, як «людину сильної руки», гетьманом України і закликали його «врятувати країну від хаосу і беззаконня» (Ревегук, 2018, с. 74). Розігнавши Центральну Раду, Павло Скоропадський проголосив замість УНР монархічну «Українську державу» яка, як з'ясувалося потім, не виправдала сподівань українських хліборобів-демократів, котрі невдовзі стали в опозицію до гетьманського режиму й увійшли до Українського національно-державного союзу, члени якого згодом усунули П. Скоропадського від влади і відновили за часів Директорії Українську Народну Республіку.

В радянській період не оминули мешканців Лубенщини страшні роки голодомору 1932–1933 рр. Тільки по неповних даних, отриманих від сільських рад в 1991 році, в селах району від штучного голоду, організованого владою, померло 8314 осіб при загальній чисельності населення Лубенського району 98 тисяч. Зазначимо, що у цих даних немає відомостей про кількість жертв голодомору в Лубнах, але, на думку місцевих фахівців, при кількості населення в місті 24 тисячі чоловік загинуло від голоду не одна тисяча осіб (Ванцак, 1993, с. 77). У пам'ять жертвам цих жахливих подій у серпні 1990 року під Лубнами поблизу Мгарського монастиря було освячено перший всеукраїнський

пам'ятник жертвам голодомору 1932–1933 рр. – Курган скорботи (Ванцак, 1993, с. 79).

Під час Другої світової війни Лубенщина з вересня 1941 р. по вересень 1943 р. перебувала під окупацією німецько-фашистських загарбників. Цікаво, що в листопаді 1941 р. неподалік Лубен окупантами було розпочато будівництво ставки Гітлера під назвою «Дубовий дім». Однак, за повідомленнями спецкоманди «Ост», через диверсійну діяльність радянських партизанів у навколишніх з Лубнами лісах та осіннє бездоріжжя будівельні роботи по спорудженню цього стратегічного об'єкту були припинені. Зазначимо, що в часи окупації нацистами в Лубнах було влаштовано концтабір, де загинуло 14,5 тисяч радянських військовополонених, партизанів і підпільників, які входили до складу підпільного райкому партії та антифашистської організації «Голос Батьківщини» (Енциклопедія історії України. 2009, с. 282).

Говорячи про м. Лубни в умовах сьогодення, зауважимо, що це одне з найбільших міст Полтавщини, промислове виробництво якого представлене машинобудівною, фармацевтичною, легкою, деревообробною та харчовою промисловістю. Це визнаний культурний, спортивний та освітній центр Посульського краю. В цьому контексті варто наголосити, що протягом останнього року місто суттєво посилило свій освітній потенціал. Адже до 9 загальноосвітніх шкіл, лісотехнічного та фінансово-економічного коледжів, медичного училища, професійного ліцею та центру дистанційного навчання Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова в 2022 р. приєднався й успішно розпочав свою роботу по підготовці висококваліфікованих спеціалістів Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Як бачимо, багатвікова історія Лубенщини містить багато цікавих історичних подій, які викликають цілком зрозумілий підвищений інтерес вітчизняних вчених і місцевих краєзнавців. Більшість з них детально висвітлені в їх наукових розвідках. Однак чимало маловідомих історичних пам'яток, що мали місце на теренах Лубенщини, вимагають сьогодні глибокого, всебічного і головне об'єктивного переосмислення дослідників без ідеологічних упереджень і політичної кон'юнктури.

Список використаної літератури

1. Бочкарев К. П. Очерки Лубенской старины. (Репринт. изд.). Миргород: Изд-во «Миргород», 2011. 120 с.
2. Брайчевський М. Конспект історії України. К.: ТОВ в-во «Знання», 1993. 208 с.
3. Ванцак Б. С. Лубни: Путівник. Х.: Прапор, 1988. 130 с.
4. Ванцак Б. С., Козюра В. М. Рідний край. Видавець первинна організація Спілки журналістів України редакції міськрайонної газети «Лубенщина», 1993. 104 с.

5. Енциклопедія історії України. Т. 6, Ла-Мі. К.: «Наукова думка» НАН України, 2009. 772 с.
6. Князі Вишневецькі та їх місце в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 1025-літтю заснування міста Лубен. Лубни: Інтер Парк, 2018. 192 с.
7. Козюра І., Козюра В., Буцко Ю. Маловідомі сторінки історії рідного краю. Лубни: ТОВ Видавництво «Миргород», 2009. 117 с.
8. Новий довідник: Історія України. К.: ТОВ «Казка», 2012. 736 с.
9. Ревегук В. Г. Лубенщина в добу Української революції 1917 – 1921 рр. Полтава: Вид-во «Полтавський літератор», 2018. 248 с.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 352 с.
11. Старожитності Посулля. 100 років Лубенському краєзнавчому музею імені Г. Я. Стеллецького (1918–2018). К.: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK, 2018. 251 с.

References

1. Bochkarev, K. P. (2011). Ocherky Lubenskoï staryny [Essays on Lubny antiquity]. (Reprint. izd.). Mirgorod: Izd-vo «Mirgorod» [in Russian].
2. Braychevsky, M. (1993). Konspekt istorii Ukrainy [Summary of the history of Ukraine]. K.: TOV v-vo «Znannia» [in Ukrainian].
3. Vantsak, B. S. (1988). Lubny: Putivnyk [Lubny: Traveler]. Kh.: Prapor [in Ukrainian].
4. Vantsak, B. S., & Kozyura, V. M. (1993). Ridnyi kraj. Vydavets pervynna orhanizatsiia Spilky zhurnalistiv Ukrainy redaktsii miskraionnoi hazety «Lubenshchyna» [Homeland. The publisher is the primary organization of the Union of Journalists of Ukraine, the editorial office of the city-district newspaper «Lubenshchyna»] [in Ukrainian].
5. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History]. (2009). T. 6, La-Mi. K.: «Naukova Duma» NAS of Ukraine [in Ukrainian].
6. Kniazi Vyshnevetski ta yikh mistse v istorii Ukrainy: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 1025-littiu zasnuvannia mista Luben [Princes of Vyshnevetsky and their place in the history of Ukraine: Proceedings of the international scientific conference dedicated to the 1025th anniversary of the birth of the town of Luben. Lubny: Inter Park, 2018 [in Ukrainian].
7. Kozyura, I., Kozyura, V., & Butsko, Y. (2009). Malovidomi storinky istorii ridnoho kraiu [Little-known side of the history of the region]. Lubny: TOV Vydavnytstvo «Myrhorod» [in Ukrainian].
8. Novyi dovidnyk: Istoriia Ukrainy [New evidence: History of Ukraine]. (2012). K.: TOV «Kazka» [in Ukrainian].

9. Revehuk, V. H. (2018). Lubenshchyna v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr. [Lubny region before the Ukrainian revolution 1917 – 1921]. Poltava: View «Poltava Writer» [in Ukrainian].

10. Smoliy, V. A., & Stepankov, V. S. (1999). Ukrainian national revolution XVII century (1648–1676 pp.) [Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.)]. K.: Vidavnychy house «Alternatives» [in Ukrainian].

11. Starozhytnosti Posullia. 100 rokiv Lubenskomu kraieznavchomu muzeiu imeni H. Ya. Stelletskeho (1918–2018) [Posulla's old age. 100 tributes to the Lubensk Regional History Museum named after G. Ya. Stelletsky (1918–2018)]. (2018). K.: Center for Memory Science of the National Academy of Sciences of Ukraine and UTOPIIC [in Ukrainian].

Тараненко М. Г. До питання пам'ятних сторінок історії Лубенщини

В статті аналізуються маловідомі сторінки історії Посульщини та її «стольного граду» – Лубен. Автор зосереджує свою увагу на питаннях заселення краю первісними людьми, заснування міста Лубни, ролі князів Вишневецьких в розбудові Лубенщини, виникненні квазідержави «Вишневецьчини», створенні так званої «Лубенської республіки», виданні в Лубнах першої на Наддніпрянщині українськомовної газети «Хлібороб» та ін.

Внаслідок проведеного дослідження, автор дійшов до наступних висновків. Багатовікова історія Лубенщини містить багато цікавих історичних подій, які викликають цілком зрозумілий підвищений інтерес вітчизняних вчених і місцевих краєзнавців. Більшість з них детально висвітлені в їх наукових розвідках. Однак чимало маловідомих історичних пам'яток, що мали місце на теренах Лубенщини, вимагають сьогодні глибокого, всебічного і головне об'єктивного переосмислення дослідників без ідеологічних упереджень і політичної кон'юнктури.

Ключові слова: Гінцівська палеолітична стоянка, заснування Лубен, Магдебурське право, «Вишневецьчина», «Лубенська республіка», «Лубенський процес», Ієремія Вишневецький, Замкова гора, «Голос Батьківщини», голодомор 1932–1933 pp.

Taranenko M. H. To the issue of memorable pages of the history of Lubenshchyna

The article analyzes little-known pages of the history of the Posulshchyna and its «table hail» – Luben. The author focuses his attention on the settlement of the region by primitive people, the founding of the city of Lubny, the role of the Vyshnevetskyi princes in the development of the Lubny region, the emergence of the quasi-state «Vyshnivechnya», the creation of the so-called «Republic of Lubny», the publication in Lubny of the first Ukrainian-language newspaper «Hliborob» in the Dnipro region, etc.

As a result of the conducted research, the author came to the following conclusions. The centuries-old history of the Luben region contains many interesting historical events, which are of understandable interest to domestic scientists and local historians. Most of them are covered in detail in their scientific investigations. However, many little-known historical monuments that took place on the territory of the Luben region require today a deep, comprehensive and, most importantly, objective reinterpretation of researchers without ideological prejudices and political conjuncture.

Key words: Hintsiv paleolithic site, foundation of Luben, Magdeburg law, «Vyshnevechchyna», «Republic of Luben», «Luben process», Ieremia Vyshnevetskyi, Zamkova Gora, «Voice of the Motherland», Holodomor of 1932–1933.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 930.2(73)"1866"

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-186-198

Черкашенко Олег Олегович,

аспірант спеціальності «032 Історія та археологія»

кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

cherkashchenko.oleg@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-3607-3012>

ПОЛІТИКА США ЩОДО ФРАНКО-КОРЕЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1866 р.

Як відзначав західний вчений Брюс Камінгс: «Задовго до XIX ст. Корея була відома як країна недовірлива до іноземців, яких вона прагнула якнайшвидше відправити назад, у їхню батьківщину. Тим хто стукав у її браму, вона фактично говорила: «у нас усе є, нам нічого не треба. Будь ласка, йдіть геть!» (Набока, 2016, с. 90).

Тим не менш, непрохані гості намагалися так чи інакше, нав'язати Чосону такий небажаний для неї діалог.

Перші контакти між корейською державою Чосон та західними країнами відбувалися на початку XIX ст., навіть попри те, що у суспільній свідомості у цей час, Корея була відома як негостинна до іноземців країна, яка, як і Китай з Японією проводили політику самоізоляції.

Єдине виключення чосонські володарі робили для Цинської імперії (1644 – 1911), номінальним васалом якої корейці себе визнавали, після маньчжурських набігів у 1627 та 1637 рр. Покора Пекіну демонструвалося тричі на рік – коли до Китаю відправлялося корейське посольство. Це відбувалося на під час святкування нового року, дня народження діючого імператора, а також на день народження офіційного спадкоємця. Пізніше до переліку офіційних приводів для демонстрації васальної покірності додався також день зимового сонцестояння. Візит корейських дипломатів до китайської столиці міг бути обумовлений і проголошенням нового чосонського короля, або смертю китайського імператора. Усього, з моменту встановлення васальних відносин у 1637 р. і до їх припинення у 1881 р. корейцями було здійснено 435 дипломатичних місій до Китаю (Cumings, 2005, с. 92).

Слід відзначити, що у ході цих місій важливі питання міждержавних відносин практично не вирішувалися. Вони мали суто символічний характер підтвердження васально-сеньйорального характеру стосунків.

Схожими за характером були і китайські місії до Чосону. Хоча китайські чиновники і представляли волю держави покровителя, вони були змушені дотримуватися достатньо принизливих ритуалів та протоколів, які обмежували можливості для їх пересування країною. Фактично, вони були закриті у палаці у чосонській столиці Сеулі. Імператорським сановникам заборонялося привозити із собою багато слуг – корейська влада дозволяла їм брати з собою лише кілька особливо наближених людей (Cumings, 2005, с. 92).

Проте до представників Китаю та Японії, корейці ставилися все ж таки краще, ніж до вихідців з західних держав, навіть якщо вони потрапляли до Чосону випадково. Якщо японські, або китайські моряки, яким не пощастило зазнати корабельних аварій поблизу від корейських берегів, ще могли розраховувати на поблажливість та підтримку місцевих, то до «рудобородих варварів» (європейців та американців), вони ставилися із значно більшою ворожістю. Фактично, їм давався єдиний вибір – або асимілюватися, або втікати (Cumings, 2005, с. 90).

Неуспішними були і спроби встановлення комерційних відносин. У 1816 р. до корейського берега пристав британський торгівельний корабель, капітан якого – Безіл Холл, після кількох невдалих спроб розгорнути торгівлю, був змушений констатувати, що корейців не цікавили західні товари. Після першого сплеску уваги, викликаного дивовижним зовнішнім виглядом, місцеві мешканці швидко втрачали зацікавлення до прибульців. Як відзначав Холл: «вони прагнули позбутись нас якнайшвидше» (Cumings, 2005, с. 90).

«Найбільш людиноненависницькими істотами у світі» називав корейців відомий західний місіонер, перекладач з китайського та мандрівник Чарльз Гуцлаф. На початку 30-х рр. XIX ст. він прийняв участь у мандрівці китайськими морями корабля «Амхерст», яка була організована англійською Ост-Індською Компанією, яка саме шукала нових ринків збуту у китайських морях та оптимізації комерційної діяльності. Серед територій, які були досліджені учасниками експедиції були і прибережні райони Чосон. Гуцлаф відзначав добродушність і люб'язність місцевих рибалок, які, однак, не висловлювали жодного зацікавлення до євангелічних проповідей і єдиним їх бажанням було найскоріше позбутися непроханих гостей (Cumings, 2005, с. 90).

Неуспішними виявилися і спроби організації діалогу із корейською владою. Чиновникам Ост-Індської Компанії було відмовлено у пропозиції встановити регулярні комерційні відносини, під приводом того, що це суперечило корейському законодавству щодо заборони торгівлі із іноземними державами.

Наступна спроба «відкрити» Корею для західної торгівлі була здійснена британцями після їхньої перемоги над Цинською імперією у Першій опіумній війні (1839 – 1842). Оскільки Чосон рахувався номінальним васалом Пекіну, англійські дипломати вважався, що цей

факт достатнім для того, щоб нав'язати корейському уряду умови англо-китайського Нанкінського уряду та добитися «відкриття» окремих портів для західної комерції. Проте корейці знову відмовилися.

У середині XIX ст. до числа націй, які прагнули відкрити Корею до міжнародної торгівлі приєдналися і американці. Активізація політики США щодо Чосону приходилася на 60-ті рр. XIX ст. Попри те, що корейські правителі не мали особливого бажання послаблювати ізоляціоністський курс, зберігаючи лише формальний васалітет від китайської династії Цин, Вашингтон робив настійливі спроби «відкрити» країну для західної торгівлі. Корея, на думку американських можновладців, як і у попередні роки Китай та Японія, мала допустити західні кораблі у свої порти, встановити дипломатичні відносини. На думку Білого дому корейські ринки мали бути відкриті для фабричних товарів з Заходу, а міста та села – для місіонерської проповіді християнства. Американський тиск на правлячу династію Чосон особливо посилювалося після поразки маньчжурів у Другій опіумній війні (1858 – 1860), у якій Вашингтон виступив єдиним фронтом із іншими великими державами у подальшому проникненні до Китаю.

Маючи успішний досвід насильницького відкриття Японії у 50-х рр. XIX ст. комодором М. Перрі, американські політичні кола прагнули повторення цього сценарію і для Кореї у наступне десятиріччя.

Реалізуючи сценарій насильницького проникнення до Японії, Білий дім у якості проводу використав «інциденти» із нападами з боку представників «туземної» влади на американців, які за тих чи інших обставин, опинилися на «ізольованих» територіях. Часто звучали звинувачення у тому, що «тубільні» ізольовані уряди не належним чином приймали тих моряків, які зазнавали корабельні аварії поблизу від їх берегів.

Проте, судячи з аналізу листування між Державним секретаріатом та посольським представництвом С. Вільямсом (1812 – 1884) у Китаї, існував певний критицизм щодо ранішніх повідомлень щодо американських вбивства моряків та комерсантів корейцями. Зокрема, такі ідеї висловлював у своєму листі Вільямс у листі до Сьюарда від 24 жовтня 1866 р. Насамперед, від повідомляв Державного Секретаря про долю матросів торговельної шхуни «Сюрпрайз», яка влітку зазначала корабельної аварії, які отримали від корейських та китайських чиновників лікування» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 415).

Спираючись на звіт капітана «Сюрпрайза» Макасліна, Вільямс повідомляв, що 24 червня 1866 р. екіпаж покинув потопуюче судно, діставшись найближчого острова, поблизу від корейських берегів. Матросам вдалося дістатися невеликого острова, мешканці якого хоча і поділилися із прибульцями рисом, проте попросили найскоріше покинути ці місця. Американці зробили це наступного дня. Перечекавши шторм, вони висадилися на корейський берег, далі мандруючи

суходолом. Пройшовши майже 20 миль на північний захід, вони увійшли у село, щоб отримати їжу та відпочити. На місцевому пляжі їх оточили приблизно 200 корейців, які не відпускали американців, аж поки не прибув представник влади. Очікування затягнулося на два дні, які матроси провели під відкритим небом. Разом із ти вони були забезпечені прісною водою та провізією.

На третій день до села прибув регіональний чиновник, який, допитавши американців, загнав їх у невеликий вольєр, під охорону солдатів. Він очікував на столичного чиновника, який прибув на четвертий день. Він поставився до іноземців поблажливо, частував їх доброю їжею, тютюном, надавав ліки для хворих. Він і надалі опікувався долею американців, спілкуючись з ними через взятого з собою тлумача-китайця. Врешті-решт, корейська влада відправила їх до Цинської імперії (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 375).

Зокрема, правляча корейська династія була «заплямована» в очах представників західних держав масштабними репресіями проти християнських місіонерів. У 60-х рр. XIX ст. старт масовим гонінням християн у Кореї дав регент малолітнього правителя Коджона Хінсон Дивонгун (1820 – 1898), чий зовнішньополітичний курс будувався на основі гасла: «ані договорів, ані торгівлі, ані католиків, ані Заходу, ані Японії» (Cumings, 2005, с. 144).

Окремо слід відзначити, що переслідування християн-католиків продовжувалося усю першу половину XIX ст. та було обумовлено стрімким поширенням цієї релігії у Кореї. Проникнення католицьких священиків до Чосону почалося наприкінці XVIII ст., з Китаю. Вони швидко знайшли собі послідовників, у тому числі, і серед корейської еліти. Найбільшим успіхом місіонерів стало хрещення сина впливового корейського чиновника Лі Сон Хуна (1756 – 1801) під час його візиту до Цинської імперії, який став першим місцевим місіонером у Кореї, відомим за європейським ім'ям «Петро» (In 1871 America 'Invaded' Korea).

Сам факт, що до християнства навернувся представник аристократичної родини викликав занепокоєння та гнів тодішньої королеви-регента Чонсун. У 1801 р. у Чосоні розгорнулася, санкціонована влада хвиля репресій проти християн, яка отримала назву «Переслідування Сінью». Антихристиянська компанія пояснювалася тим, що віра у Христа протирічить догматам офіційно встановленого конфуціанства. Країну охопили вбивства та антихристиянські погроми. Саме тоді корейський католик на ім'я Хван Са Йонг написав «шовкового листа» до французького єпископа у Пекін у якому просив «сто західних кораблів та десятки тисяч людей» на допомогу (Cumings, 2005, с. 90).

Нова хвиля репресій католиків прийшла на 60-ті рр. XIX ст. Намагання західних країн «відкрити» Корею за «тянцзінським» та «пекінським» сценарієм щодо Цинської імперії, викликали занепокоєння

та ненависть Хинсона Дивонгуна, яка проявилася у нових гоніннях проти католиків, яких у той момент нараховувалося близько 23 тисячі корейців, на чолі із 12-тю французькими священниками єзуїтами (Kane, 1999, с. 3). Жертвами масових антихристиянських погромів стали, за різними підрахунками, близько 8 тисяч чоловік (Cumings, 2005, с. 98)

Ці події змусили офіційний Париж висловити чосонському престолу своє обурення та протест. У відповідь, корейська влада порекомендувала французам зайнятися справами своєї країни, зазначивши, що вони б зрозуміли аналогічні дії своїх французьких колег, якщо б корейці намагалися поширювати у Франції свої релігійні погляди.

Серед тих, хто вважав утиски проти християн важливим приводом для військового втручання із метою насильницького «відкриття» Кореї для зовнішнього світу, були і американці. США, як зазначалося вище, вже мали у своєму активі успішне «відкриття» Японії комендором Метью Перрі, та у Цинській імперії, вважали, що Корея може стати їх наступним трофеєм.

Американський інтерес до Чосону почав простежуватися на початку серпня 1866 р., коли тимчасовий повірений у справах (в. о. посла) США у Цинській імперії С. Вільямс вперше у своєму листі до тодішнього Державного Секретаря Вільяма Сьюарда повідомив про звірства корейської влади щодо католиків. Повідомивши про страту двох римокатолицьких єпископів та дев'яти священників у березні минулого року, дипломат назвав це «великим варварством, яке безпосередньо підбурювалося вищими органами влади цієї країни» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 537).

Серед іншого, Вільямс повідомив про чутки щодо того, що корейці намагалися залучити до антифранцузької боротьби і своїх формальних союзників – китайців, але американський посланець критично ставився до такої можливості (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 537).

Одночасно американці намагалися переходити від слів до справи, можливо, намагаючись випередити французів та «вікрити» Чосон раніше за них. Перша спроба (скоріше провокативна) «відкриття» Чосону була здійснена американцями влітку 1866 р., коли торговельна шхуна «Генерал Шерман» (на борту якої було важке озброєння) попрямувала річкою Тедон (мусонні дощі саме зробили її суднохідною) у бік міста Сеул. Як стверджував корейський вчений Кьон Мун Хван, ця експедиція була ініційована капітаном-американцем комерційного судна «USS Princess Roal» В. Б. Престоном, який займався торговельними операціями у Шанхаї. Не розрахувавши свої сили, він вирішив самостійно «відкрити» Корею, почавши свою авантюру с перейменування корабля на «Генерал Шерман» – на честь генерала США Вільяма Текумсе Шермана – одного з провідних військовонаачальників Півночі, який напередодні, у 1865 р. здобув вирішальну перемогу над Півднем (Hwang, 2019, с. 170).

На пропозиції членів змішаного американо-англійсько-китайського екіпажу, який налічував 15 – 20 людей (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 428) почати торгівлю, місцева корейська влада відповідала, що не тільки християнство, але й зовнішня комерція протирічить корейським законам. Попри усі погрози, «Шерман» продовжував йти вверх річкою. Врешті-решт, сталася сутічка – матроси відкрили вогонь по розлюченому натовпу, який намагався перешкодити човну пришвартуватися до берегу. У відповідь, корейці, під керівництвом чиновника Пак Кю Су, відтіснили корабель на мілину, а потім і підпалили його (Cumings, 2005, с. 98).

За свідченням двох французьких місіонерів, які були представлені у листі консула у Китаї Е. Сендфорда до спеціального посланця США у Китаї А. Бурлінгейма (1820 – 1870) від 30 жовтня 1866 р., члени екіпажу «Шермана» були захоплені у полон. Їх доставили на берег. Вони були насильно поставлені на коліна та обезголовлені. Так було страчено 20 чоловік (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 428).

Ця «перемога» надихнула корейське суспільство. Цей «інцидент» став приводом для формування у корейців відчуття національної гордості та був покладений в основу сучасної антизахідної ідеології КНДР. Зокрема, про участь у цьому зіткненні свого прадіда заявляв корейський диктатор Кім Ір Сен (SS General Sherman Incident).

У свою чергу, вбивство членів екіпажу «Шермана» викликало жорстку реакцію офіційного Вашингтону, які розцінили дії корейців як «підступність». При цьому, варто відзначити, що, можливо, Білий Дім занадто драматизував події, намагаючись сформуванню «casus belly» для втручання у внутрішні корейські справи. Таку ідею відстоював Т. Даверней, відзначаючи у статті «Американсько-корейський конфлікт 1871 р.». Зокрема, він відзначав, що екіпаж судна складався переважно з китайських матросів, які висадилися на берег і почали грабувати місцевих мешканців. Було вбито кілька корейців, після цього прибульці були вбиті, не за наказами влади, а у порядку помсти. Корейці відзначали, що вони вбили китайців-розбійників, які часто припливали сюди, щоб тероризувати прибережне корейське населення.

Ще один член команди – містер Хогарт – славився у Китаї своїм безрозсудним характером, який міг спровокувати конфлікт із корейцями.

Проте у Вашингтоні інцидент сприйняли як повноцінне посягання на честь США та замах на життя її громадян. До жорсткої відповіді на цю подію Білий Дім закликали британські комерсанти у Китаї, зокрема, пан Медоуз – представник фірми з Тяньцзіню, яка зафрахтувала «Шерман» для перевезення товару. У листі Бурлінгейму від 27 жовтня 1866 р., він писав: «оскільки акт відвідування Кореї з торгівельною метою не є у очах західних країн приводом для виправдання дій корейського уряду, ми взяли на себе сміливість звернутись до вас з проханням щоб Адмірал Белл (Г. Х. Белл (1808 – 1868) виконуючий обов'язки Контр-адмірала,

командувач Азіатською ескадрою США – О. Ч.) зробив запити щодо знищення судна та його команди, а також вжив заходів, щоб змусити корейський уряд відшкодувати заподіяну шкоду» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 428).

У грудні 1866 р. А. Бурлінгейм написав Сьюарду листа, у якому дипломат повідомляв, що коли до нього дійшла інформація про вбивство американських громадян у Чосоні, він звернувся за сатисфакцією до китайської влади під приводом того, що Корея вважалася васалом Китаю. Проте візаві Бурлінгейма – китайський міністр іноземних справ, принц Кунг, відмежувався від дій корейської владою, цілком справедливо зазначивши, що корейський васалітет був скоріше «церемоніальним» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 426).

Дипломат погоджувався із тим, що найкращім вирішенням проблеми полягало у «відкритті» Кореї для міжнародної комерції. Разом із тим, у депеші, Бурлінгейм рекомендував не поспішати із рішучою військовою відповіддю, закликаючи до стриманості. «Якщо моя порада матиме вагу, вона полягтиме у тому, що наша присутність там (у Кореї – О. Ч.) повинна скоріше стримувати, ніж пропагувати агресію» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 426).

Тим самим, він вірогідно, висловлював своє незадоволення французькою військовою експедицією до Кореї, які саме розпочалася у жовтні 1866 р. Бурлінгейм намагався виступити посередником між Парижем та Пекіном у цьому конфлікті.

Американський посланець повідомляв у Білий Дім, що французи посилили тиск на Пекін, розгортаючи свою каральну акцію у Чосоні. Бурлінгейм відзначив, що 20 листопада 1866 р. у нього відбулася зустріч з принцем Кунгом, яка мала конфіденційний характер. «Після традиційних формальностей та урочистостей, князь, відпустивши усю свою свиту, почав говорити у тривожній манері про свої стосунки із іноземцями. Він охарактеризував їх як «чудові», за виключенням французів» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 373), – писав американський посол у листі до Сьарда від 12 грудня 1866 р. Причина французького роздратування звичайно полягала у репресіях щодо місіонерів у Кореї.

Напередодні зустрічі принц Кунг передав у розпорядження Бурлінгейма листування із французьким послом у Цинській імперії Анрі Белоне, яка велася починаючи з літа з 1866 р.

Ці листи допомагають відстежити процес нагнітання французького тиску на Цинську імперію. У депеші від 13 липня 1866 р. французький дипломат повідомляв, що «оскільки китайський уряд багато разів заявляв, що він не має влади над Кореєю і тому він відмовився під цим приводом застосувати до цієї країни умови Тяньцзінського договору, як ми просили у нього. Ми взяли до відома ці заяви і тепер заявляємо, що і

Франція не визнає жодної влади китайців над королівством Корея» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 421).

Таким чином Белоне вже не просто зондував реакцію Пекіну щодо можливої військової експедиції Франції до Чосону, а використовував репресії корейської влади проти французьких місіонерів як «casus belli». Белоне, зокрема, відзначав: «за кілька днів наші військові сили мають здійснити марш для окупації Кореї, на що мій государ має право та владу» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 421).

У відповіді від 16 липня 1866 р., принц Кунг намагався стримати французів риторикою про те, інцидент із вбивством їх співвітчизників-священнослужителів потрібно ретельно розслідувати. Зокрема, китайський чиновник зазначав: «вбачаючи, що вступ у війну двох країн пов'язаний із долею мого народу, як це буде у цьому випадку, я не можу не намагатися досягти мирного розв'язання протиріч між ними. Оскільки корейці вбили багато місіонерів, мені здається, що потрібно детально розглянути докази та з'ясувати причини такого кроку і спробувати уникнути вдавання до зброї» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 421).

Кунг і Белоне повернулися до діалогу вже у жовтні 1866 р., коли вже розпочалася французька військова експедиція до Чосону. Французький посланець, у листі від 24 жовтня офіційно повідомляв китайський уряд про французьку блокаду Сеулу та західного узбережжя Кореї (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 421).

4 листопада послідувала відповідь принца Кунга, у якій він дорікнув, що Белоне не відповів на його, висловлені влітку, пропозиції ретельного розслідування обставин інциденту, та знову закликав до мирного вирішення конфлікту (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 422).

На це Белоне відповів, що вбивство французьких місіонерів є «одним з непростимих злочинів, який ніщо не може виправити». Отже, для французького уряду не мало жодного значення, причини що призвело до цієї трагедії (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 422). Відповідно, Париж вимагав визнання корейським урядом своєї провини та покарання для безпосередніх винуватців, через смертну кару та конфіскацію їхнього майна, яке має бути розподілено між родинами їхніх жертв. Серед тих, хто підлягав покаранню Белоне визначав самого правителя Чосону та його головних чиновників, які надавали накази щодо влаштованої різанини. Корейський керівник мав бути позбавлений трону та його подальшу долю мав визначити китайський імператор (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 422).

Окрім того, Белоне фактично звинуватив китайських вищих сановників у пособництві у вбивстві місіонерів. Він писав: «у нас є дуже серйозні підозри у співучасті китайського уряду щодо подій у Кореї. Багато хто стверджує, що ще минулої зими корейське посольство привезло до Пекіну план різанини, який отримав мовчазну згоду з боку окремих урядових представників (Papers Relating to Foreign Affairs,

с. 422). І хоча Белоне трактував такі повідомлення як «чутки», проте він зазначив, що вони підірвали впевненість Парижу.

Врешті решт, підсумовуючи, французький посланець заявив, що офіційний Париж вже не в змозі зупинити військові дії, які вже почалися, аж «поки вони не досягнуть поставленої мети» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 423).

У відповіді на вищезгаданий лист Белоне, сповненого претензій та обвинувачень, принц Кунг відкинув усі звинувачення у пособництві корейської влади, назвавши інформацію про них «базарними чутками, які не мають і тіні доказів» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 423).

Загрозливий загальний характер листування, вірогідно, змусив принца Кунга пошукати підтримки серед представників інших західних держав, у тому числі, і до Бурлінгейма, який поспішив запропонувати Пекіну свої посередницькі послуги. «Як часто я робив раніше, я відповів, що не можу втручатися у цей конфлікт, проте можу запропонувати мої добрі послуги, якщо це спонукає до відновлення дружніх відносин» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 373), – відзначав американець.

Проте проблема дуже скоро вирішилися сама собою, оскільки французька ситуація зазнала невдачі.

Разом із іншими листами, у яких був представлений хід подій, пов'язаний із кризою у Чосоні протягом кількох місяців 1866 р. Бурлінгейм представив Сьюарду і повний звіт щодо французької військової експедиції у Корею на чолі з адміралом Роузом (жовтень – листопад 1866 р.). Її опис був переставлений у другій частині листа до Сьюарда.

За словами посла, сили французів склалися з 6-ти кораблів та 600-т солдатів. 13 жовтня французька ескадра прибула до гирла річки, на якій була розташована столиця Чосону – Сеул. Роуз висадився на берег, без втрат захопивши невелике містечко Кан Хоа (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 426). Через пару днів до захопленого міста прибули парламентарі з Сеулу, які скаржилися на провокативні дії французьких місіонерів, як причину конфлікту, та запрошували Роуза у столицю для подальших переговорів. Натомість, адмірал, побоюючись засідки, наполягав на тому щоб вони продовжувалися у Кан Хоа.

Тим часом корейці накопичували навколо містечка сили, щоб у вирішальний момент перейти у контратаку. 26 жовтня відбулася перша сутичка, коли французький розвідувальний загін наштовхнувся на передові загони супротивника. Внаслідок бою з боку французів загинуло 2 людини, а 25 отримали поранення (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 426).

Наступний бій відбувся вже 27 жовтня, коли французький розвідувальний загін, чисельністю у 150 чоловік стикнулися із загоном корейців, який складався з 500-та чоловік. Внаслідок перестрілки загинуло 3 французи, 32 отримали поранення. Після цього Роуз,

зробивши висновок, що обмеженими силами він не зможе досягти поставленої мети, покинув негостинні корейські береги, маючи надію повернутися сюди весною – влітку (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 427)

Разом із тим, відмежовуючи від корейського інциденту, під приводом того, що його юрисдикція як спеціального посланця у Китаї не розповсюджується на номінального васала Цинської імперії, Бурлінгейм все ж таки виступав за організацію військової експедиції до Кореї для забезпечення розслідування усіх обставин конфлікту. Зокрема, у листі від 27 жовтня 1866 р. адміралу Беллу він писав: «події, пов'язані із «Генералом Шерманом» знаходяться поза моєю юрисдикцією. Однак, якщо це співпадає з вашими інструкціями, можливо добре було б послати військове судно для розслідування усіх фактів цього інциденту» (Papers Relating to Foreign Affairs, с. 428)

Одним з перших виступив з пропозицією щодо організації американсько-французької каральної експедиції. Комодор В. Шуфелдт (1822 – 1895), якому не давали спокою лаври японського «відкривача» М. Перрі. Він запропонував свій план такої експедиції для «нанесення пропорційного удару» (Набока, 2016, с. 98).

Отримавши від американського уряду у січні 1867 р. у своє розпорядження військовий корабель «USS Wachusett», він прибув до корейських берегів, проте реалізації його експедиції завадила погана погода.

Американці без перешкод прибули на місце загибелі «Генерала Шермана», 23 січня 1867 р., де капітан добився зустрічі зі корейськими чиновниками. У відповідь на його вимоги щодо детального висвітлення обставин трагедії, вони знову і знову заперечували, що їм відома хоч якась інформація та пропонували прибульцям найскоріше покинути корейський берег. У відповідь, роздратований Шуфелдт заявив, що, якщо його змусять відступити без відповідей, то він повернеться назад із великою ескадрою (Набока, 2016, с. 232).

Але чосонські чиновники відповіли, що вони займаються лише місцевими справами, а офіційним розслідуванням загибелі «Генерала Шермана» займалася столична влада. На це Шуфелдт заявив, що готовий направити свого представника до Сеулу.

Коли ж, попри ізольованість країни, цей посланець таки прибув до корейської столиці, йому запропонували чекати до завершення виявлення усіх обставин справи. Американець розцінив це як чергове затягування справи і покинув Сеул. Скоро корейський берег покинув Шутфелдт, знову повторивши погрозу, що він повернеться сюди з більш могутньою військово-морською ескадрою (Набока, 2016, с. 232).

Наступна спроба була здійснена весною 1868 р., коли судно «USS Shenandoah» під командуванням капітана Джона К. Фебігера досягло устя річки Тедонг. Керівник експедиції зажадав від корейської влади як

отримання інформації про результати трагедії, але й «відкриття» Чосону для іноземної торгівлі. Він запропонував Сеулу підписати угоду, яка передбачала реалізацію традиційну формулу з включення Кореї до «цивілізованого світу»: відкриття ключових портів, право юридичної екстериторіальності для іноземців, та створення консульської інфраструктури. У відповідь, китайський візаві Фелікса відзначив, що Чосон жив без іноземного втручання чотири тисячі років, і він впевнений, що корейці обійдуться без нього і у майбутньому. Натомість американський капітан отримав офіційний лист від чосонської влади про загибель усіх членів екіпажу «Генерала Шермана» (SS General Sherman Incident) і з ним був вимушений покинути корейські береги, обмежившись традиційними загрозами, які у той період не несли реальної загрози. Це було пов'язано із тим, що в умовах, коли США оговтувалися від наслідків Громадянської війни 1861 – 1865 рр., Білий дім не наважився на реалізацію масштабної військово-каральної акції поблизу від корейських берегів.

Отже, корейська політика США значно активізувалася у 60-х рр. XIX ст. Під приводом захисту французьких католицьких місіонерів від репресій з боку корейської влади, Білий Дім виступив, разом із іншими державами (зокрема, Францією) за «відкриття» Чосону для іноземної торгівлі. Останнє розглядалося як універсальний рецепт розповсюдження на раніше «ізолювані» країни Східної Азії «цивілізованих» правил співіснування. Дії, які робилися Вашингтоном у цей період можна трактувати як «пробу сил», з метою визначення подальшої стратегії «відкриття» Кореї.

Список використаної літератури

1. Набока, О. В. Політика США у Східній Азії у 30 – 70-х рр. XIX ст. Старобільськ-Ужгород: «Гражда», 2016. 284 с.
2. Cumings, B. *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. New York: W. W. Norton & Company, 2005. 619 p.
3. In 1871, America 'Invaded' Korea. Here's What Happened. URL: <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/1871-america-invaded-korea-heres-what-happened-24113>
4. Kane, D. Bellonet and Roze: Overzealous Servants of Empire and the 1866 French Attack on Korea. *Korean Studies*. 1999. №23. Pp. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1353/ks.1999.0011>
5. Hwang, K. M. *Past Forward: Essays in Korean History*. (pp. 170–171). Anthem Press, 2019. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvb1hts4>
6. *Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Thirty-ninth Congress*. Washington, DC: United States Government Printing Office, 1867.
7. SS General Sherman Incident. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/ops/sherman.htm>

References

1. Naboka, O. V. (2016). *Polityka SShA u Skhidnii Azii u 30 – 70-kh XIX st.* [US policy in East Asia in the 1930s – 1970s]. Starobilsk-Uzhgorod: «Grazhda» [in Ukrainian].
2. Cumings, B. (2005). *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. New York: W.W. Norton & Company.
3. In 1871, America 'Invaded' Korea. Here's What Happened. Retrieved from <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/1871-america-invaded-korea-heres-what-happened-24113>
4. Kane, D. (1999). Bellonet and Roze: Overzealous Servants of Empire and the 1866 French Attack on Korea. *Korean Studies*, 23, 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1353/ks.1999.0011>
5. Hwang, K. M. (2019). Past Forward: Essays in Korean History (pp. 170–171). Anthem Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvb1hts4>
6. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Thirty-ninth Congress. (1867). Washington, DC: United States Government Printing Office.
7. SS General Sherman Incident. Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/military/ops/sherman.htm>

Черкащенко О. О. Політика США щодо франко-корейського конфлікту 1866 р.

У статті комплексно розглянуто процес оформлення корейської політики США у 60-х рр. XIX ст., спрямованої на «відкриття» держави Чосон для іноземної комерції. Зазначено, що цей курс був прямим продовженням стратегії, яка пройшла первинну публічну апробацію у середині XIX ст., під час насильницького «відкриття» Японії. Розглядаючи процес оформлення політики Вашингтону щодо корейської держави Чосон, автор доводить, що у якості приводу для втручання у внутрішні справи Сеулу утиски та переслідування, які чинив «ізоляціоністський» уряд східноазійської держави. Особливо ця проблема загострилася у 1866 р., коли чосонська влада масово переслідувала християнську громаду країни, яка розвивалася під патронатом французької католицької місії.

Внаслідок проведеного дослідження, автор дійшов до наступних висновків. корейська політика США значно активізувалася у 60-х рр. XIX ст. Під приводом захисту французьких католицьких місіонерів від репресій з боку корейської влади, Білий Дім виступив, разом із іншими державами (зокрема, Францією) за «відкриття» Чосону для іноземної торгівлі. Останнє розглядалося як універсальний рецепт розповсюдження на раніше «ізольовані» країни Східної Азії «цивілізованих» правил співіснування. Дії, які робилися Вашингтоном у цей період можна трактувати як «пробу сил», з метою визначення подальшої стратегії «відкриття» Кореї.

Ключові слова: США, Чосон, французькі місіонери, Цинська імперія, «Генерал Шерман».

Cherkashchenko O. O. US policy regarding the Franco-Korean conflict of 1866

In the article comprehensively examines the process of formulating the Korean policy of the USA in the 1860-s, aimed at the «opening» of the Joseon state to foreign commerce. It is noted that this course was a direct continuation of the strategy, which passed the initial public test in the middle of the XIX-th century, during the violent «opening» of Japan. Examining the process of formulation of Washington's policy towards the Korean state of Joseon, the author proves that the reason for interference in Seoul's internal affairs was oppression and persecution by the «isolationist» government of the East Asian state. This problem became particularly acute in 1866, when the Joseon government massively persecuted the country's Christian community, which was developing under the patronage of the French Catholic mission.

As a result of the conducted research, the author came to the following conclusions. The Korean policy of the USA became significantly more active in the 1860-s. Under the pretext of protecting French Catholic missionaries from repression by the Korean authorities, the White House advocated, along with other states (in particular, France) for the «opening» of Joseon to foreign trade. The latter was considered as a universal recipe for the spread of «civilized» rules of coexistence to the previously «isolated» countries of East Asia. The actions taken by Washington during this period can be interpreted as a «test of strength» in order to determine the further strategy of «opening up» Korea.

Key words: USA, Joseon, French missionaries, Qing Empire, «General Sherman».

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024 р.
Прийнято до друку 21.06.2024 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

УДК 908(477)"18/19"

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-199-208

Шевцова Євгенія Сергіївна,

асистент кафедри історії та археології

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Полтава, Україна.

e.shevtsova209@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-4304-6792

ДІЯЧІ ЗЕМСЬКОЇ ТА ГУБЕРНСЬКОЇ СТАТИСТИЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА ЇХ ВНЕСОК У РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО КРАЄЗНАВСТВА

Дослідження діяльності земських та губернських статистичних служб в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття має важливе наукове та практичне значення. Земські та губернські статистики зробили значний внесок у розвиток місцевого краєзнавства, досліджуючи історію, культуру, природні ресурси та соціальні умови регіонів. Їхня робота сприяла формуванню наукової бази для подальших досліджень та розвитку методів збору і аналізу даних.

Аналіз діяльності статистичних органів через призму життєвого та професійного шляху окремих особистостей є актуальним для сучасних досліджень, оскільки дозволяє глибше зрозуміти інституційні аспекти та особистісні мотивації діячів. Це сприяє відтворенню історичного контексту, інтеграції міждисциплінарних підходів, вивченню методологічних інновацій, оцінці індивідуального внеску та розширенню історіографії української науки. Отже, метою статті є сприяння глибшому розумінню ролі та внеску діячів земської та губернської статистичної справи в розвиток місцевого краєзнавства на прикладі окремих дослідників різних українських регіонів. Через аналіз їхньої діяльності та біографій ми прагнемо показати, як ці особистості вплинули на розвиток регіональних політик, соціально-економічних досліджень та наукових підходів того часу. Це дослідження має на меті заповнити прогалини в історичній науці та надати нові перспективи для сучасних науковців, зацікавлених у розвитку статистики та краєзнавства.

Діячі земської та губернської статистичної справи в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. стали об’єктом досліджень, присвячених окремим українським губерніям та регіонам. Так, В. Бобков є автором праці «Статистики Таврійської губернії (ХІХ – початок ХХ століття): біобібліографічний покажчик». У науково-довідковому виданні представлено історію розвитку статистичних досліджень у Таврійській

губернії в XIX – на початку XX століття. Праця містить біобібліографічний покажчик, який включає 197 біографічних довідок про таврійських статистиків, бібліографічні списки їхніх праць, літературу про їхнє життя та діяльність, а також переліки виявлених архівних матеріалів. Цінними для нашого дослідження є праці, присвячені окремим персоналіям: Н. Кармазіної, М. Ласінської, І. Резніченка, І. Сінкевича, Н. Таранової та інших. Так, завдання даної статті – узагальнити здобутки авторів попередніх робіт, присвячених діячам статистичної справи, та зробити загальний огляд внеску окремих статистиків у розвиток місцевого краєзнавства.

Формування державної статистики в Російській імперії здійснювалося під керівництвом Міністерства внутрішніх справ, яке відіграло ключову роль у цій галузі. Одним із видатних членів Статистичної ради Міністерства внутрішніх справ був Янсон Юлій Едуардович, відомий український статистик і економіст. Його внесок у розбудову статистичної справи в Україні у другій половині XIX століття є значним та важливим не тільки для того часу, він є одним із фундаторів сучасної української статистичної справи (Нариси з історії статистики України, 1999).

Ю. Янсон є автором численних праць з теорії та історії статистики, а також демографії. У 1860-х роках вийшов ряд його фундаментальних робіт, зокрема: «Статистичне дослідження про торгівлю хлібом і продуктивність в Одеському районі», «Торгівля хлібом на Волині», «Крим: його хліборобство і торгівля». Ці роботи стали важливими джерелами для розуміння економічних процесів у зазначених регіонах і заклали основу для подальших досліджень (Нариси з історії статистики України, 1999).

Особливу увагу Ю. Янсон приділив дослідженню різних аспектів економічного життя відвіданих ним українських регіонів. У своїх «Путівних нотатках про бурякове виробництво малоросійських і західних губерній» він представив детальний аналіз економічних умов виробництва цукрових буряків в Україні, а також описав побут робітників на бурякових плантаціях. Ця робота не лише відображала економічну ситуацію, але й надавала цінні соціальні дані.

У подальшому дослідник використав зібрані ним місцеві дані для підготовки доповіді Імператорського вільного економічного товариства (1881), яка мала назву «Про вплив реформи 1861 на сільське господарство і хлібну торгівлю в Південно-Західних губернях». У цій доповіді він проаналізував наслідки аграрної реформи 1861 року, висвітлюючи її вплив на сільськогосподарське виробництво і торгівлю хлібом в українських губернях.

Юлій Едуардович Янсон зробив значний внесок у розвиток українського краєзнавства, зосереджуючи свої дослідження на економічних, соціальних і демографічних аспектах різних регіонів

України. Його роботи стали важливими джерелами для розуміння економічної ситуації та суспільних умов у другій половині XIX століття. Діяльність Ю. Янсона значно сприяла формуванню державної статистики та розвитку краєзнавчих досліджень в Україні, забезпечивши наукову спільноту цінними даними і аналітичними матеріалами, які й досі мають значення для дослідників і істориків .

Віктор Іванович Гошкевич був наступною яскравою постаттю, яка відіграла значну роль у розвитку краєзнавства вже Херсонщини. Приїхавши з Києва у 1890 році, він зайняв посаду секретаря Херсонського губернського статистичного комітету і, не обмежуючись державною службою, почав активно вивчати давню історію краю, здійснював археологічні пошуки та турбувався про збереження пам'яток (Кармазіна, 2013). У 1890 році Віктор Іванович Гошкевич, виконуючи обов'язки статистика, заснував Археологічний музей Херсонського губернського статистичного комітету, який згодом став Музеєм старожитностей Херсонського краю (нині Херсонський краєзнавчий музей). Він організував пожертвування на користь музею, що сприяло його розвитку. Під керівництвом Гошкевича музей став важливим науковим та освітнім центром (Сінкевич, 2000).

В. Гошкевич дослідив близько 50 «давньоскіфських» городищ у Херсонському та Дніпровському повітах, а також провів археологічні дослідження по всьому Півдню України. З 1893 до 1900 рр. він досліджував 29 курганів епохи бронзи, зібрав дані про численні пам'ятки та розпочав систематичні археологічні розвідки. Віктор Іванович Гошкевич активно популяризував свої археологічні дослідження. У 1898 році він заснував і редагував щоденну газету «Юг», де публікував краєзнавчі матеріали. У 1903 році видав книгу «Скарби та старожитності Херсонської губернії», яка стала популярною серед науковців і шукачів скарбів. Книга містила методи археологічних досліджень, описи скарбів та старожитностей (Ласінська, 2010) Діяльність В. Гошкевича значно сприяла розвитку краєзнавства та археології в Херсонщині, залишивши вагомий внесок у вивчення та збереження культурної спадщини регіону.

Олександр Олександрович Русов, відомий як «батько української земської статистики», зробив значний внесок у цю галузь. Народившись у Києві та закінчивши Київський університет, він почав свою наукову діяльність у 1876 році як статист Чернігівської земської управи, розробивши нову методику статистичних досліджень. (Резніченко, 2013) Пізніше він здійснив економічний опис Ніжинського повіту, що був відзначений Імперським Російським Географічним Товариством. У 1880 році Русов випустив програму для вивчення економічних і суспільних відносин у південно-російському селі, звертаючи увагу на особливості українських сіл та їх відмінності від російських. У 1881 році він розпочав роботу в Херсонській губернії, де в 1885 році опублікував шеститомну працю «Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії» (Материалы

об организации статистики в Херсонском губернском земстве, 1882). У 1895 році Русов повернувся до Чернігова для створення двотомного «Опису Чернігівської губернії», виданого в 1898–1899 роках (Русов, 1899).

О. Русов зіграв важливу роль у розвитку українського краєзнавства та земської статистики. Його праці стали фундаментом для дослідження соціально-економічних відносин в українському селі, сприяли кращому розумінню місцевих умов і процесів (Русов, 1906). Розроблені ним методики та проведені дослідження значно вплинули на подальший розвиток статистики і краєзнавчих досліджень в Україні, зробивши вагомий внесок у наукову літературу і практику збору та аналізу даних про регіональні особливості (Чекотовський, 2015).

На початку ХХ століття Полтавське Статистичне бюро під керівництвом Григорія Григоровича Ротмістрова стало взірцем для всієї Російської імперії. Завдяки ґрунтовним дослідженням, інноваційним методам та публікаціям цінних праць бюро здобуло визнання як потужна школа статистики. «Збірник з опису Полтавської губернії за 1882–1889 роки» (Сводный сборник, 1900), виданий у 1900 році, став монументальним підсумком восьмирічної роботи бюро. Ця 300-сторінкова праця містила детальні дані про географію, населення та економіку губернії. Г. Ротмістров, учень вищезгаданого О. Русова (Русов, 2011) продовжив його наукові традиції та відзначався активною громадянською позицією. Він не лише очолював Статбюро, але й був представником Товариства українських прогресистів на Полтавщині.

Під керівництвом Г. Ротмістрова бюро проводило ґрунтовні соціально-економічні дослідження. Особливо цінним став перепис населення Полтавщини 1910 року, методика якого згодом лягла в основу всеросійських переписів. З ім'ям дослідника також пов'язані організація та проведення досліджень земельного кадастру на Полтавщині (1911–1913 рр.), заснування та редагування одного з перших у Російській імперії губерніального «Статистичного довідника» (Статистический справочник, 1911–1919), редагування щорічників «Статистичний щорічник», «Огляд сільського господарства в Полтавській губернії», «Статистичний довідник по Півдню Росії». Г. Ротмістров – видатний дослідник, активний громадський діяч, який зробив значний внесок у розвиток Полтавського краєзнавства, а праці не лише збагатили знання про Полтавщину, але й стали взірцем для інших дослідників.

На Поділлі, як і в інших регіонах України, при канцеляріях губернського правління був створений статистичний комітет. У 1860-х роках цей комітет, прагнучи підвищити ефективність своєї діяльності, через пресу закликав громадськість долучитися до роботи з вивчення губернії та допомогти систематично й планомірно її обстежувати. Значний внесок у етнографічні дослідження Поділля зробили члени губернського статистичного комітету Й. Ролле, В. Гульдман та інші

місцеві науковці. У 60-ті роки XIX століття завдяки їхнім зусиллям ця офіційна установа почала займатися краєзнавчими та етнографічними дослідженнями і публікацією їх результатів.

Зростання значення Подільського губернського статистичного комітету у вивченні регіону стало особливо помітним після призначення Віктора Карловича Гульдмана відповідальним секретарем у 1886 році. За його ініціативою почалося видання щорічного «Огляду Подільської губернії», який за 30 років (Обзоры Подольской губернии, 1884–1913) виріс до 25 томів. Ці ґрунтовні праці, що охоплювали всі сфери життя подільян (демографію, сільське господарство, промисловість, торгівлю, освіту, культуру, медицину, податки та багато іншого), стали безцінним джерелом інформації для дослідників.

Окрім «Огляду», В. Гульдман також опублікував знакові етнографічні монографії, такі як «Подільська губернія. Досвід географічно-статистичного опису» (Гульдман, 1889) та «Населенні місця Подільської губернії» (Гульдман, 1893). Ці праці й досі залишаються цінними джерелами для вивчення етнографії та історії Поділля.

Йосип Йосипович Ролле, відомий лікар та активний член Подільського губернського статистичного комітету, зробив значний внесок у вивчення матеріальної культури Поділля. Його праця «Гігієнічні нариси Подільської губернії» охоплює широкий спектр тем, від етнографії та економіки до статистики та народної медицини. Робота Й. Ролле містить ґрунтовні статистичні дані про ремесла, фабрики та заводи Подільської губернії. Він також відзначає неточність цих даних через відсутність інформації про селян-ремісників. Як лікар, Й. Ролле торкається тем пияцтва серед ремісників, професійних захворювань, а також проблем, пов'язаних з торгівлею на ярмарках та пияцтвом, що їй супроводжує. Важливим аспектом роботи Й. Ролле є етнодемографічні дані про чисельність населення, народжуваність, смертність, шлюби та розлучення. Він звертає особливу увагу на проблему зростання кількості незаконно народжених дітей та негативний вплив народного акушерства на здоров'я матерів та дітей. Його внесок у краєзнавчий рух другої половини XIX століття та дослідження історії, географії й культури України важко переоцінити.

Н. Таранова поділяє діяльність Й. Ролле на три етапи: *ранній* (1861–1865), коли вчений стає активним членом товариства подільських лікарів та інших наукових товариств Європи та проводить ґрунтовні медичні, санітарно-гігієнічні та природничі дослідження Поділля та Волині; *середній* (1866–1882), що полягає саме в тісній співпраці з Подільським губернським статистичним комітетом, коли Й. Ролле формується як історик України, краєзнавець і літератор, а з 1876 року видає перші серії (збірки) «Історичних оповідей», роблячи значний внесок у вивчення історії та культури Поділля; *заклучний* (1883–1894), у який дослідник стає найбільш плідним, співпрацює з краєзнавчим Подільським

епархіальним історико-статистичним комітетом, активно бере участь у культурно-просвітницькому житті Поділля. (Таранова, 2013). Дослідження Й. Ролле мають цінність для розуміння життя та побуту людей на Поділлі у ХІХ столітті. Він по праву вважається одним з найвидатніших дослідників цього регіону. Його праці з етнографії, економіки, статистики, народної медицини, історії та культури регіону дають унікальну інформацію для Подільського краєзнавства.

Діяльність статистиків земських та губернських статистичних служб в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття мала значний вплив на розвиток краєзнавства. Їхні ґрунтовні дослідження з історії, культури, економіки, демографії та інших аспектів життя регіонів стали цінним джерелом інформації для сучасних науковців.

Статистичні праці окремих діячів відіграли важливу роль у формуванні наукової бази для краєзнавчих досліджень. Вони розробили методикку збору та аналізу даних, яка використовується й досі. Їхні публікації, такі як «Збірник з опису Полтавської губернії за 1882–1889 роки», «Огляд Подільської губернії», «Населенні місця Подільської губернії» та інші, стали класикою краєзнавчої літератури. Діячі-статистики не лише збирали та аналізували дані, але й активно популяризували краєзнавчі знання. Вони публікували статті в газетах та журналах, виступали з лекціями, організували виставки та музеї. Їхня діяльність сприяла зростанню інтересу до історії та культури України серед широких верств населення. Внесок дослідників у краєзнавство є неоціненним. Їхня робота допомогла зберегти для нащадків цінну інформацію про минуле України та заклала фундамент для подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Гульдман В. К. Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский, 1889.
2. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов. Каменец-Подольск, 1893.
3. Кармазіна Н. Дослідник старожитностей Півдня України: Віктор Іванович Гошкевич (1860–1928). *Краєзнавство*. 2013. №3. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2013_3_11
4. Ласінська М. Ю. Гошкевич В. І. в археологічному вивченні Миколаївщини. *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. 2010. Вип. 329. С. 218–227.
5. Материалы об организации статистики в Херсонском губернском земстве. *Сборник Херсонського земства*. 1882. №1. С. 65.
6. Нариси з історії статистики України. 2-ге вид., вип. та доп. К.: Держкомстат України; НДІ статистики Держкомстату України, 1999.

7. Обзоры Подольской губернии (Приложение к отчетам Подольского губернатора). Каменец-Подольск: Под. губ. стат. комитет, 1889–1893.

8. Резніченко І. Г. Науково-статистична діяльність Олександра Русова. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. №5(31). С. 96–105.

9. Русов А. Несколько слов о территории и населении Украины. *Украинский вестник*. 1906. №4. С. 222–230.

10. Русов А. А. Описание Черниговской губернии: в 2 т. Чернигов: Издание редакции «Земского сборника Черниговской губернии», Тип. Губ. Земства, 1899.

11. Русов О. О. Щоденники та спогади. Упоряд., підг. до друку, вступна стаття, коментарі О. Я. Рахна. Чернігів: Десна Поліграф, 2011.

12. Сводный сборник по статистическому описанию Полтавской губернии в 1882–1889 годах. Вып. 1. Полтава, 1900.

13. Сінкевич І. Ю. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX – початок XX ст.). *Південна Україна XVIII – XIX ст.: записки наук.-досл. лабораторії історії Південної України*. 2000. Вип. 5. С. 171–176.

14. Статистический справочник по Полтавской губернии. Полтава, 1911–1919.

15. Таранова Н. Б. Йосип Йосипович Ролле – природодослідник Поділля [Електронний ресурс]. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2013. №2. С. 15–22. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NZTNPUg_2013_2_5.pdf

16. Чекотовський Е. В., Потапова М. Ю. Питання статистичної науки в працях О. О. Русова: до 100-річчя з дня смерті. *Статистика України*. 2015. №3. С. 74–78.

References

1. Guldman, V. K. (1889). Podol'skaya guberniya: opyt geograficheskogo i statisticheskogo opisaniya [Podolsk province: experience of geographic and statistical description]. Kamenets-Podolsky [in Russian].

2. Guldman, V. K. (1893). Naselennyye mesta Podol'skoy gubernii: Alfavitnyy perechen' naseleennykh punktov [Populated places of Podolsk province: Alphabetical list of populated areas]. Kamenets-Podolsky [in Russian].

3. Karmazina, N. (2013). Doslidnyk starozhytnostey Pivdnya Ukrayiny: Viktor Ivanovych Hoshkevych (1860–1928) [Researcher of antiquities of Southern Ukraine: Viktor Ivanovich Goshkevich (1860–1928)]. *Krayeznavstvo – Local history*, 3, 61–64. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2013_3_11 [in Ukrainian].

4. Lasinska, M. Yu. (2010). Hoshkevych V. I. v arkheolohichnomu vuvchenni Mykolaivshchyny [V. I. Goshkevich in the archaeological study of the Mykolaiv region]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzh. un-tu im. V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of the Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi*, 329, 218–227 [in Ukrainian].

5. Materialy ob organizacii statistiki v Hersonskom gubernskom zemstve [Materials on the organization of statistics in the Kherson provincial zemstvo]. (1882). *Sbornik Hersons'kogo zemstva – Collection of the Kherson Zemstvo*, 1, 65 [in Russian].

6. Narysy z istoriyi statystyky Ukrayiny [Essays on the history of statistics in Ukraine]. (1999). 2-he vyd., vyp. ta dop. K.: Derzhkomstat Ukpayiny; NDI statystyky Derzhkomstatu Ukrayiny [in Ukrainian].

7. Obzory Podol'skoy gubernii (Prilozheniye k otchetam Podol'skogo gubernatora) [Reviews of the Podolsk province (Appendix to the reports of the Podolsk governor)]. (1889–1893). Kamenets-Podol'sk: Pod. gub. stat. komitet [in Russian].

8. Reznichenko, I. H. (2013). Naukovo-statystychna diialnist Oleksandra Rusova [Scientific and statistical activity of Oleksandr Rusov]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 5(31), 96–105 [in Ukrainian].

9. Rusov, A. (1906). Neskol'ko slov o territorii i naselenii Ukrainy [A few words about the territory and population of Ukraine]. *Ukrainskiy vestnik – Ukrainian Bulletin*, 4, 222–230 [in Russian].

10. Rusov, A. A. (1899). Opisanie Chernigovskoi gubernii: v 2 t. [Description of the Chernigov province: in 2 vol.]. Chernigov: Izdanie redaktsii «Zemskogo sbornika Chernigovskoi gubernii», Tip. Gub. Zemstva [in Russian].

11. Rusov, O. O. (2011). Shchodennyky ta spohady [Diaries and memoirs]. Uporyad., pidh. do druku, vstupna stattya, komentari O. Ya. Rakhna. Chernihiv: Desna Polyhraf [in Ukrainian].

12. Svodnyi sbornik po statisticheskomu opisaniyu Poltavskoy gubernii v 1882–1889 godakh [Summary collection for the statistical description of the Poltava province in 1882–1889]. (1900). Vol. 1. Poltava [in Russian].

13. Sinkievych, I. Yu. (2000). Vnesok statystykyv Khersonskoi gubernii u doslidzhennia istorii kraiu (XIX – pochatok XX st.) [Contribution of statisticians of the Kherson province to the study of the history of the region (XIX – early XX centuries)]. *Pivdenna Ukraina XVIII – XIX st.: zapysky nauk.-dosl. laboratorii istorii Pivdennoi Ukrainy – Southern Ukraine XVIII – XIX centuries: notes of the research laboratory of the history of Southern Ukraine*, 5, 171–176 [in Ukrainian].

14. Statisticheskii spravochnik po Poltavskoy gubernii [Statistical reference book on the Poltava province]. (1911–1919). Poltava [in Russian].

15. Taranova, N. B. (2013). Yosyp Yosypovych Rollye – pryrododoslidnyk Podillya [Yosyp Yosypovych Rolle – nature explorer of

Podillya]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya : Heohrafiya – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: Geography*, 2, 15–22. [Electronic resource]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/NZTNPUg_2013_2_5.pdf [in Ukrainian].

16. Chekotovskiy, E. V., & Potapova, M. Yu. (2015). Pytannia statystychnoyi nauky v pratsyakh O. O. Rusova: do 100-richchya z dnya smerti [Questions of statistical science in the writings of O. O. Rusov: to the 100th anniversary of his death]. *Statystyka Ukrayiny – Statistics of Ukraine*, 3, 74–78 [in Ukrainian].

Шевцова Є. С. Діячі земської та губернської статистичної справи в Україні кінця XIX – початку XX ст. та їх внесок у розвиток місцевого краєзнавства

Автор досліджує значний внесок окремих діячів земських та губернських статистичних служб у розвиток краєзнавства в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття. Метою статті є сприйняття глибшому розумінню ролі та внеску діячів земської та губернської статистичної справи в розвиток місцевого краєзнавства на прикладі дослідників з різних регіонів України. Аналіз їхньої діяльності та біографій демонструє, як ці особистості вплинули на розвиток регіональних політик, соціально-економічних досліджень та наукових підходів того часу. Дослідження також має на меті заповнити прогалини в історичній науці та надати нові перспективи для сучасних науковців, зацікавлених у розвитку статистики та краєзнавства.

Встановлено, що діяльність земських та губернських статистичних служб суттєво вплинула на формування та становлення краєзнавства в Україні. Охарактеризовано методи досліджень, що використовувалися статистиками, та їхні публікації, які стали класикою краєзнавчої літератури. Проаналізовано діяльність видатних статистиків, таких як Юлій Янсон, Віктор Гошкевич, Олександр Русов, Григорій Ротмістров, Йосип Ролле та інших. Підкреслено, що дослідження статистиків є надзвичайно цінними для розуміння соціально-економічних, історичних, культурних та демографічних аспектів життя регіонів України. Зроблено висновок, що внесок діячів земських та губернських мав тривалий вплив на краєзнавство і досі залишається важливим ресурсом для дослідників.

Ключові слова: статистика, губернський статистичний комітет, земське статистичне бюро, Ю. Янсон, В. Гошкевич, О. Русов, Г. Ротмістров, Й. Ролле.

Shevtsova Ye. S. Figures of Zemstvo and Gubernia Statistical Services in Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th century and their contribution to the development of local history studies

The author explores the significant contributions of individual figures from zemstvo and gubernia statistical services to the development of local history studies (kraevedenie) in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The aim of the article is to promote a deeper understanding of the role and contributions of these figures to the development of local history studies through examples of researchers from various regions of Ukraine. Analyzing their activities and biographies demonstrates how these individuals influenced the development of regional policies, socio-economic research, and scientific approaches of that time. The study also aims to fill gaps in historical science and provide new perspectives for contemporary scholars interested in the development of statistics and local history studies.

It has been established that the activities of zemstvo and gubernia statistical services significantly influenced the formation and establishment of local history studies in Ukraine. The research methods used by statisticians and their publications, which have become classics of local history literature, are characterized. The activities of prominent statisticians such as Yuliy Yanson, Viktor Hoshkevych, Oleksandr Rusov, Hryhoriy Rotmistrov, Yosyp Rollé, and others are analyzed. It is emphasized that the research conducted by these statisticians is extremely valuable for understanding the socio-economic, historical, cultural, and demographic aspects of life in the regions of Ukraine. The conclusion is drawn that the contributions of zemstvo and gubernia figures had a lasting impact on local history studies and remain an important resource for researchers.

Key words: Statistics, Gubernia Statistical Committee, Zemstvo Statistical Bureau, Y. Yanson, V. Hoshkevych, O. Rusov, H. Rotmistrov, Y. Rollé.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 04.05.2024 р.
Прийнято до друку 21.06.2024 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

№ 3 (362) червень 2024

Відповідальні за випуск:
д. і. н. **О. В. Набока,**
Є. С. Шевцова

Здано до склад. 21.05.2024 р. Підп. до друку 21.06.2024 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,30. Наклад 200 прим. Зам. № 249.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36014. т/ф: (095) 105-60-05.
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
*Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної
ради України з питань телебачення і радіомовлення №860 від 21.03.2024
(протокол №11)*